

Naslov: Suočavanje s nemirom i izgradnja mira iz
perspektive postdejtonske žene

Priredivačica: Ajna Jusić
Publikaciju uredila: Denija Hidić
Recezentice: mr. sc. Ranka Katalinski i dr. sc. Medina Mujić
Dizajn i prelom: Tanja Ćurić
Lektura i korektura: Enida Čamdžić
Izdavačice: Fondacija CURE, www.fondacijacure.org
Za izdavačice: Jadranka Miličević

© Fondacija CURE/autorica, 2020

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova je poželjno, uz prikladno navođenje izvora i obavezno prethodno pismeno informisanje izdavačica na e-mail: info@fondacijacure.org

Zahvaljujemo se ženama koje su za potrebe ove publikacije ispričale svoje lične priče i tako doprinijele njenom sadržaju. Mišljenja i stavovi izraženi u pričama žena predstavljaju autentična svjedočenja žena i njihova su puna odgovornost. Mišljenja sadržana u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno mišljenja Women's World Day of Prayer (WWDP) – German Committee (Svjetski molitveni dan žena – Njemački odbor). Štampanje ove publikacije je izričita odgovornost Fondacije CURE.

Štampanje ove publikacije je podržano od strane Women's World Day of Prayer (WWDP) – German Committee.

© Weltgebetstag der Frauen – Deutsches Komitee e.V.

Recenzije o publikaciji „Suočavanje s nemirom i izgradnja mira iz perspektive postdejtonske žene“ autorice i istraživačice Ajne Jusić

„Suočavanje s nemirom i izgradnja mira iz perspektive postdejtonske žene“ donosi priče **žena koje otvoreno, hrabro** i iskreno govore o doživljenom i preživljenom, o onome o čemu većina žena još uvijek šuti jer su naučene da ne govore, da ne otvaraju ni srce ni dušu. Petnaest žena svojim pričama mijenjaju perspektivu gledanja na ulogu žene u ratnom i poratnom vremenu.

U kontekstu postdejtonske BiH, sadržaj publikacije je važan i koristan materijal za poticanje procesa izgradnje mira, konstruktivno suočavanje s prošlošću i ispisivanje *jedne* historije u kojoj ŽENA zauzima značajno mjesto.

Publikacija daje značajan doprinos dokumentiranju rada na suočavanju s prošlošću.

Publikacija šalje poziv za pokretanje dijaloga među pripadnicima različitih generacija i zajednica u regionu i ohrabruje mladih ljudi da nikada ne prestanu postavljati pitanja i tragati za odgovorima, da otvorenog srca i uma saslušaju lična svjedočanstva aktera s različitih strana. Poziv da se, kako navodi istraživačica Ajna Jusić, postavi pitanje ženskih prava i ženskih sloboda da budu aktivne učesnice u stvarnom kretanju države ka naprijed.

Vidljiva je motivacija istraživačice Ajne Jusić da se sazna istina, da se izađe iz kruga negacije i emotivnog bola, da bude vidljiva borba žena, aktivistica, da se gradi prostor za nove i zdravije odnose.

mr.sc. Ranka Katalinski

„Suočavanje s nemirom i izgradnja mira iz perspektive postdejtonske žene“ je istraživanje kompilirano na osnovu relevantnog teorijskog uklona i 15 ličnih priča žena koje su tokom svog života doživjele niz sistemskih, političkih, društvenih i drugih diskriminacija. Priče opisuju njihovu borbu i način prevazilaženja svih nepravdi s kojima su se susrele. Lične priče žena u ovoj publikaciji govore o bosanskohercegovačkom društvu koje je patrijarhalno, kao i o neravnopravnom statusu žena i muškaraca u javnoj sferi djelovanja. Prema svjedočenjima ovih 15 hrabrih i istrajnih žena čini se kako društvo zaista ne cijeni rad i doprinos žena jednako kao i rad muškaraca. Istraživačica je na jedan drugačiji način dala mogućnost ženama da budu svoje, da iznesu svoj stav i svoje mišljenje kroz pričanje ličnih priča o njihovoj borbi koje imaju snažnu poruku za sve one koji/e se misle baviti ovom tematikom javno ili privatno. Predstavljajući historijski pregled stanja u BiH, istraživačica skreće pažnju da postoje neprimjećene heroine ove države koje žive, djeluju i rade, ali im sistemski nije pružena ni jedna vrsta podrške, ohrabrenja ni pomoći.

Metodologija koja je korištena u ovom radu podrazumijeva formu nestruktuiranog individualnog intervjua, što uključuje ukupno 15 intervjua s dobnom strukturom ispitanica od 30 do 70 godina, obuhvatajući geografsko područje nekoliko općina: Konjic, Prijedor, Drvar, Bihać, Grahovo, Srebrenica, Bratunac, Konjević-Polje i Srebrenik (Tinja). Publikacija sadrži referentnu i aktualnu literaturu, te spada u domen naučno-istraživačkog djela i stoga zadovoljava elemente publikacije.

Ovo istraživanje jasno je pokazalo da su ispitanice aktivno radile na izgradnji mira u proteklih 25 godina, ali da njihov trud i rad nije prepoznat u društvu. Istraživanje je trajalo šest mjeseci i kao rezultat pruža do sada neotkrivene podatke i šarolik uvid u cjelokupni politički i društveni sistem djelovanja BiH kroz različita iskustva i lične priče žena koje su ispričane na različite načine, a čiji su fokusi i motivacija djelovanja individualni. Svaka od priča ima aktivističku, političku, društvenu ili nacionalnu pozadinu koje predstavljaju početni ugao, motivaciju na osnovu koje je priča i nastala.

Istraživačica Ajna Jusić se fokusirala na izazov suočavanja s prošlošću i izgradnje mira koji je svakako težak na prostorima BiH, ali kako ona navodi: „Važno je donijeti odluku da li želimo živjeti u sadašnjosti ili prošlosti.“ Jusić ističe značaj javnog priznavanja prošlih zloupotreba položaja i društva, navodeći da je: „Uzajamno poricanje jednako doživotnom zatvoru u kojem se ljudi drže zaključani u prošlosti koja aposlutno sprječava bilo kakvu smislenu strategiju izgradnje mira.“

Iako publikacija sa svim svojim podacima pruža izvrstan uvid u položaj žene kako u javnoj, tako i u privatnoj sferi djelovanja, nedostatak resursa kao i nezainteresiranost vladajućih struktura daje prostora da se ubuduće više pažnje posveti daljem istraživanju ove tematske oblasti kako bi se ona aktualizirala i postala nezaobilazna u obrazovnom i akademskom krugu, kao i u javnom i političkom diskursu. Publikacija može biti zanimljiva literatura u smislu pružanja podataka osobama angažiranim u nevladinom sektoru, građanima/građankama koji/e žele znati više, ali i studentima/cama i drugim pojedincima u akademskoj zajednici čije zanimanje uključuje područje društvenih nauka i poznavanje političke situacije iz različitih perspektiva.

dr. sc. Medina Mujić

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6)-94

SUOČAVANJE s nemirom i izgradnja mira iz perspektive postdejtonske žene /
priređivačica Ajna Jusić. - Sarajevo : Fondacija CURE, 2020. - 98 str. ; 25 cm

O istraživačici: str. 98. - Bibliografija: str. 96.

ISBN 978-9926-413-12-5

COBISS.BH-ID 41336582

SUOČAVANJE S NEMIROM
I IZGRADNJA MIRA
IZ PERSPEKTIVE
POSTDEJTONSKE ŽENE

Priredivačica: Ajna Jusić

Sarajevo, 2020. godine

PREDGOVOR

„Nikada nemojte sumnjati u činjenicu da mala skupina promišljenih i zabrinutih građana/ki može promijeniti svijet. Uistinu, dosad su ga jedino oni/e i mijenjali/e.”

Margaret Mead

Kroz projekat „Žene i izgradnja mira u Bosni i Hercegovini“ željele smo podići svijest bosanskohercegovačkog društva i međunarodne zajednice o potrebi uključivanja žena u sve faze mirovnih pregovora i izgradnju mira. Ova publikacija temelji se na lekcijama žena koje su preživjele sve oblike nasilja u Bosni i Hercegovini i pruža priliku za dijeljenje poruka o otporu konfliktu, preživljavanju, nadi i miru iz ženske perspektive. Bosna i Hercegovina ni nakon 25 godina od potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma nije uspjela prevladati posljedice nedostatka ženskog sudjelovanja u mirovnim pregovaračkim procesima. Kao što je poznato, žene nisu bile prisutne za pregovaračkim stolom, pa stoga mirovni sporazum nije uzео u obzir potrebe žena, djevojaka i djevojčica što je rezultiralo dugoročnim negativnim učinkom na svakodnevni život građana/ki. Žene u bh. društvu i dalje su na samim marginama, ne odlučuju o važnim ekonomskim i političkim pitanjima, ne sudjeluju u bitnim odlukama o sadašnjosti i budućnosti njihove zemlje, ne pregovaraju o ustavnim promjenama ili reformskoj agendi, a nema ih ni u Predsjedništvu Bosne i Hercegovine.

U publikaciji „Suočavanje s nemirom i izgradnja mira iz perspektive postdejtonske žene“ imaćete priliku pročitati priče žena koje su istinske heroine, koje su mijenjale sebe, svoju lokalnu zajednicu, okruženje u kojem žive. Neke od njih su dugogodišnje aktivistkinje u borbi za prava žena, dok su druge aktivistkinje, a da toga nisu ni svjesne. Možda ste imale/i priliku da ih vidite, poslušate, sretnete, ali niste ni bili/e svjesni/e kakve su, zapravo, njihove priče, tako da je ovo idealna prilika da se njihovi glasovi čuju, da se priče ispričaju i da nam one budu zvijezde vodilje u daljem radu i životu. Ovo su ispričane životne priče žena koje govore o stvarnosti, o tome gdje su one danas 25 godina nakon potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma, šta za njih znači mir, da li žive u miru, da li su sretnе i zadovoljne mogućnostima koje imaju ili se i dalje nalaze na marginama našeg društva. One su heroine, one mijenjaju naše društvo i okruženje i njihovi glasovi treba da se čuju.

Dok smo mi, aktivistkinje Fondacije CURE, razmišljale o tome šta bi za žene i žensku historiju bilo bitno i kako da se obilježi godišnjica potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma, došle smo do zaključka da trebamo dati prostor ženama iz malih lokalnih zajednica. Ženama čije priče nikad nisu zabilježene, da ih ohrabrimo, pružimo siguran prostor, osnažimo i damo priliku da kažu ono što godinama nisu imale priliku i mogućnost da to javno kažu. Neke po prvi put pričaju svoje priče, i svaka ova priča je posebna na svoj način kao što su i ove heroine važne za bh. društvo. Mi želimo da naše naučene lekcije prenesemo na sljedeće generacije i na druge žene u drugim postkonfliktnim zonama. Želimo da im budemo podrška, da im kažemo da mislimo na njih, da im prenesemo poruke mira, da budu jake i da će sve to jednom biti juče kao što je i za nas bilo. Neminovno je da svaki konflikt ostavlja posljedice na um, tijelo, sjećanja, a mi cijenimo hrabrost naših heriona koje su sa nama podijelile svoje teške, ali i motivirajuće priče. Mi, kao građanke Bosne i Hercegovine i svijeta, imamo ogromnu odgovornost pružiti potrebne alate i preporuke drugim ženama, aktivistkinjama kako ne bi propustile da postanu dio mirovnog pregovora u svim zemljama. Projekat je kreiran kako bi dokazao da su moguće pozitivne društvene promjene i da žene iz lokalnih zajednica donose te promjene! Mi vjerujemo da su promjene moguće i da dijelimo zajedničku misiju, a to je društvo u kojem se ne toleriše nasilje, neravnopravnost i diskriminacija.

Nadalje, kroz historiju bilježimo podatak da je još 1942. godine osnovan Antifašistički front žena BiH i Jugoslavije u Bosanskom Petrovcu. U tom periodu, žene su imale jednake stavove i identičan sistem vrijednosti i upravo ova činjenica govori o važnosti ženske solidarnosti. Neizbježno je ne pomisliti da je to doba Drugog svjetskog rata kada su opresija i strah vladali, ali nisu nadvladali odluke žena da se bore za svoj glas i da bude jednako uključene u tadašnja zbivanja. Ako povučemo paralelu između tada i danas, bilo bi logično da se ista mogućnost i sada nudi ženama, međutim svakodnevni životi žena u BiH svjedoče suprotno. Prije nego što je počeo najzloglasniji rat modernog doba, ovaj u Bosni i Hercegovini, vladala je patrijarhalna opresija koja je ženama aktivno sužavala i prostor i izbor. Žene su i tada, nažalost, kao i sada, mogle da se kreću samo putem društveno nametnutih uloga i tradicionalnih vrijednosti. Ipak, ovdje je ključno naglasiti da su i prije početka posljednjeg rata, ženska solidarnost, udruženost i borba došli do izražaja. Rat nije ni počeo, a žene su se okupile skandirajući poruke mira, slale su poruke domaćem stanovništvu i međunarodnoj zajednici ukazujući na važnost mira i suživota. Nažalost, politički patrijarhat je bio jači. Upravo ove aktivnosti žena iz bivše Jugoslavije svjedoče o činjenici da su one implementirale Rezoluciju 1325 (Žene, mir i sigurnost) i prije nego je ona nastala i prije nego što su je usvojile Bosna i Hercegovina i druge zemlje bivše Jugoslavije. Danas, žene u BiH iz dana u dan provode ovu Rezoluciju i svojim aktivizmom je čak i poboljšavaju iako toga nisu ni svjesne. Njihova borba nije stala dok vladajuće strukture BiH uopće i ne znaju za Rezoluciju.

Od početka svog djelovanja Fondacija CURE bila je uključena u promociju feminističkog pristupa pravdi kroz Ženski sud, a danas smo aktivne članice regionalnog Ženskog suda, te nam je bitno da se ženski glasovi čuju i odjekuju, te da priče budu ispričane.

Denija Hidić, BA politologije, aktivistkinja, Fondacija CURE

SADRŽAJ

PREDGOVOR	6
1. UVOD	10
2. SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU	11
3. IZGRADNJA MIRA	13
3.1. Pojam i odlike mira i procesa izgradnje mira	13
3.2. Feministički pogled na izgradnju mira	15
4. SUOČAVANJE S NEMIROM I IZGRADNJA MIRA IZ PERSPEKTIVE POSTDEJTONSKE ŽENE	18
4.1. Metodološki nacrt	18
4.1.1 Metod i instrument	19
4.1.2 Instrumenti istraživanja	19
4.1.3 Uzorak istraživanja	20
4.2. Ženska borba!	20
DRVAR	22
Heroina 1: „Žena je snaga, žena je moć. Žena nije za jednu noć.“	23
BIHAĆ	26
Heroina 2: „Spreme da prihvatimo“	27
BOSANSKO GRAHOVO	30
Heroina 3: „Ne sramim se svog aktivizma“	31
REGIJA BIRAČ	36
Heroina 4: „Kuća na moru“	37
Heroina 5: „Veseljak“	43
Heroina 6: „Nemirna ja“	47
PRIJEDOR	50
Heroina 7: „Djetelina nade“	51
Heroina 8: „Ples mira“	55
Heroina 9: „Uspjela sam i drago mi je“	59
TINJA (SREBRENİK)	64
Heroina 10: „Sad nas poštuju“	65
Heroina 11: „Uspjela sam sama“	69
Heroina 12: „Mojih 5 minuta“	73
KONJIC	76
Heroina 13: „Moja priča jeste tužna, ali sam na svoju priču ponosna.“	77
Heroina 14: „Moj život – tuđi potpis“	81
Heroina 15: „Kuća mlijeka“	87
5. NJENA BORBA VRIJEDI!	90
5.1. Analiza intervjua kroz tematske jedinice	90

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	93
7. PREPORUKE	95
8. LITERATURA	96
9. POPIS SKRAĆENICA	97
10. O ISTRAŽIVAČICI	98

1. UVOD

U današnjem etno-nacionalnom bosanskohercegovačkom društvu često dolazi do separacija, kako različitih etničkih grupa, tako i određenih teoretskih pojmova. Za početak, obzirom na naziv istraživanja „**Suočavanje s nemirom i izgradnja mira iz perspektive postdejtonske žene**“, možemo istaći da često odvajamo pojmove „suočavanje s prošlošću“ i „izgradnja mira“.

Osvrnimo se na pojam suočavanja s prošlošću, odnosno s nemirom koji prati Bosnu i Hercegovinu u postkonfliktnom dobu. Suočavanje s prošlošću opisuje procese sjećanja na ono doživljeno, sjećanja na negativno iskustvo ili događaj i dešava se na individualnom i kolektivnom nivou. Ako je društvo okrenuto ka naprijed to znači da ima snage da se izdigne iznad prošlosti, da negativno doživljeno ostavi iza sebe i da na taj način svoje ciljeve postavlja u budućnosti, gdje ne pokušava vratiti vrijeme da ispravi prošlost. Ali, da li je bosanskohercegovačko društvu usmjereno naprijed? Ako ne, zašto nije? Odgovor na ovo pitanje može biti vrlo jednostavno, ali nije, jer mi još uvijek koristimo prošlost za nove (ne)sporazume, nove konflikte, sadašnje i buduće političke „igre“. Naše društvo je, nažalost, još uvijek u mreži prošlih sjećanja kojih se ne mogu osloboditi i upravo se ta sjećanja često koriste za kreiranje društvene atmosfere. Ovakva društvena atmosfera je najbolji mamac za „okidače“ posttraumatskog stresnog sindroma u bh. društvu.

Kada govorimo o izgradnji mira, pored pitanja suočavanja s prošlošću koja jasno kažu „ko“, „zašto“ i „zašto baš ja“, izgradnja mira se bavi pitanjem „kako dalje“. Jako je teško naći odgovor na ovo pitanje obzirom da je na prostorima bivše Jugoslavije proces izgradnje mira prilično asimetričan proces, što znači da se razlikuje od države do države. Svaka država interpretira historiju na svoj način tako da je tumačenje historije institucionalizirano što naposljetku predstavlja prepreku za korak dalje. Pojam izgradnje mira, iako odvojen od pojma suočavanja s prošlošću kako je danas nametnuto, negdje podrazumijeva primjenjivanje širokog raspona različitih praksi kojima je cilj transformacija društva, odnosno kojima je cilj učiniti suočavanje s prošlošću alatom za napredak, a ne za „stajanje u mjestu“, pokušavajući dati odgovor na pitanja za koja, uz institucionalizaciju historije, odgovori ne postoje. Izgradnja mira podrazumijeva povećanja kapaciteta, vještina i sposobnosti pojedinaca/pojedinki, grupa i institucija za nenasilno i konstruktivno rješavanje sukoba. Stoga, ukratko rečeno, to je dugoročan, dinamičan proces izgradnje struktura, strategija, metoda i kapaciteta zajednice kojim se problemi i nepravde transformiraju i rješavaju nenasilnim, kreativnim i saradničkim putem.

Ono što je kroz oba pojma zanemareno jeste ženska uloga u ovim procesima. Najveći problem u procesima izgradnje mira jeste što se žene često posmatraju iz patrijarhalne perspektive pri čemu ih se po automatizmu isključuje iz procesa donošenja odluka, a tu se negdje zaboravlja i činjenica koliko je rat „prešao preko ženskih leđa“ što danas nije cijenjeno, štaviše, diskriminirano je.

Prije nego što krenemo u proces suočavanja s pričama koje smo kao društvo zanemarili, postavimo sebi pitanje znamo li koje je značenje pojma „zemlja u mjestu“?

Ako ste ikad čuli za taj pojam onda ste zasigurno i pomislili da govorimo o Bosni i Hercegovini. Da, govorimo o BiH iz jednog prostog razloga, a to je činjenica da je BiH država zamrznutog konflikta, bez obećanog napretka jer se kao alat kretanja još uvijek koristi prošlost, dok se budućnost sputava različitim političkim manipulacijama koje još uvijek nemaju za cilj da ova država prestane uživati naziv „tranzicijska država“. Ono što se trenutno dešava u BiH jeste lažno kretanje ka naprijed gdje se konstantno provlači ideja potencijalnog „odmrzavanja“ sukoba što činjenično izaziva najveći strah ovog stanovništva jer niko ne želi preživjeti dosad preživljeno.

U svoj ovoj kompleksnosti, od velike važnosti je postaviti pitanje u vezi ženskih prava i ženskih sloboda da budu aktivne učesnice u stvarnom kretanju države ka naprijed. Koliko je zaista ženska riječ i žensko djelo priznato u Bosni i Hercegovini?

2. SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU

Bosna i Hercegovina, kao i druge države bivše Jugoslavije, još uvijek pati od nasljeđa rata/ratova devedesetih. Upravo to nasljeđe snažno utiče na sadašnjost i aktivno ugrožava budućnost društva u Bosni i Hercegovini. Općenito gledajući, mnogo je razloga za aktivnu patnju ovog društva, ali jedan od možda najizraženijih jeste nemogućnost društva da „krene dalje“.

Majkl Lepšli, sveštenik koji je podržavao borbu protiv aparthejda u Južnoj Africi, jednom je iskazao izuzetno zapažanje: „*Ja sam rođen na Novom Zelandu, a u Južnu Afriku došao sam kao odrastao čovjek. Kada razmišljam o svom dolasku ovamo, mislim da se tada dogodilo da sam prestao da budem ljudsko biće, a postao bijelac. Bjelaštvo je postalo kao guba, nešto što nikako nije moglo da se spere.*“¹

Majkl Lepšli je dobro opisao i stanje u Bosni i Hercegovini koje je ostalo nakon rata. Ljudi su prestali biti ljudska bića i umjesto toga postali su samo ‘Srbi’, ‘Hrvati’, ‘Bošnjaci’ i ‘Ostali’. Naprosto, u postratnom periodu veliko srpstvo, veliko hrvatstvo, veliko bošnjaštvo bilo je preteško saprati, a još teže nositi. To je ožiljak koji su po automatizmu nosili svi preživjeli civili uz grijehe zlih pojedinaca koji su pripadali „njihovim narodima.“ Neki ljudi su naprosto vremenom morali prihvatiti taj identitet i isticati ga kao svoj glavni, pa i jedini identitet koji imaju jer tokom rata, kako većina preživjelih civila navodi, isticanje jednog od tih identiteta bio je pokazatelj šta će im se desiti. Hoće li biti mučeni, tučeni, hoće li živjeti ili umrijeti? To je izazvalo strah koji se danas znatno reflektuje na svakodnevni multietnički život u BiH i koji nam je donio bujicu Srba, Hrvata i Bošnjaka, a nestašicu ljudskih bića.

Još jedno nasljeđe ratova jesu etnokratije ustanovljene nakon dezintegracije SFRJ-a – nove države i granice koje su se organizirale na etnopolitičkim osnovama. Danas je Bosna i Hercegovina jedna kvazi-država.² Podijeljena je na Republiku Srpsku (RS, 49% teritorije) i Federaciju Bosne i Hercegovine (FBiH, 51%). Ova tvorevina fiksirana je Dejtonskim sporazumom.³

Međutim, ono što je dodatni problem za društvo u BiH jeste nemogućnost suočavanja s prošlošću. Prošlost je izuzetno veliko breme kako za sadašnjost, tako i za budućnost, ako se s prošlošću postupa na pogrešan način ili ako tzv. bh. demokratska vlast koristi prošlost u svoje privatne svrhe.

Društvo u BiH pamti prošlost, jake emocije, bol, gubitak, viktimizaciju, nepravdu, a ne historijske činjenice. Obzirom da se pamte izuzetno jake emocije, iz toga su se počeli rađati i snažni mitovi i narativi koji „koče“ društvo da ide dalje. Kako je s prošlošću povezano toliko bola, veoma je teško suočiti se s njom na konstruktivan način i zato izgradnja mira i pomirenje uopće nisu laki procesi. Ako se radi o dalekoj prošlosti, čak možemo imati slučaj „izabrane traume“ – traume ne kao posljedice nečeg potresnog što smo doživjeli, nego nečeg što su pretrpjele prethodne generacije.⁴

Skoro svaka velika grupa ima ovakvu vrstu prošlosti, a ako se mnogi pripadnici grupe s njom nisu pomirili, ako se nisu odrekli želje za osvetom, ova prošlost lako može da se mobilizira i zloupotrijebi u različite političke svrhe. Kako opisuje Đordano, u većini slučajeva „intelektualne i političke elite upravljaju prošlošću i proizvode kako istorije, tako i uspomene jednog društva, a samim tim i suprotstavljene istine. Ove potonje su specifična društvena konstrukcija realnosti koja proizilazi iz pažljive reelaboracije, reinterpretacije, manipulacije ili čak ponovnog izmišljanja

1 Alex Boraine, Janet Levy and Ronel Scheffer (ur.), *Dealing with the Past, Truth and Reconciliation in South Africa*, 2. izd. Cape Town: IDASA, 1997;

2 Boris Burden, *Kaptolski kolodvor, Politički eseji*, Beograd: Centar za savremenu umjetnost, 2002;

3 Ivana Franović: *Suočavanje s prošlošću u kontekstu etnonacionalizma*, Centar za nenasilnu akciju, Sarajevo, 2013;

4 Vamik Volkan, “Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity”, *Group Analysis* 34/1, 2009;

prošlosti u sadašnjosti.“⁵

Najer navodi dva ključna razloga za suočavanje s prošlošću. Prvi je prepoznavanje „vrijednosti i dostojanstva onih koji su bili žrtve“, jer ako to ne uradimo mi „perpetuiramo, čak i doprinosimo njihovoj viktimizaciji“. Drugi razlog je ustanovljavanje vladavine prava. Pitanje izbjegavanja budućih zloupotreba za njega nije dovoljno kredibilno „jer uključuje predviđanja“.⁶ Da, možda zaista uključuje predviđanja, ali nasilna prošlost bez prikladnog suočavanja jeste tempirana bomba. Uvijek može da se upotrijebi kao idealan izgovor za masakriranje drugih ljudi.⁷

Pomirenje s gubitkom može da traje, ali može i da značajno doprinese početku života u sadašnjosti. Pronalaženje načina za suočavanje s bolom iz prošlosti neophodno je da bi ljudi „reinterpretirali tu prošlost, gledajući u vrijeme iza nas kroz drugačije sočivo koje im omogućava da rekonstruiraju svoja sjećanja na način koji umanjuje intenzitet osjećanja mržnje, gorčine i gubitka“.⁸ Rigby također navodi da je suočavanje s prošlošću uporedivo s oprostom, ako se ovaj proces ne shvata kao moralna obaveza, nego kao proces „formiranja novog sjećanja (ličnog i kolektivnog) koje oslobađa ljude od previše determinirajućeg negativnog uticaja prošlosti.“⁹

Znači, ništa od gore navedenog ne znači nužno zaborav patnje, gubitka i zlostavljanja, već podrazumijeva pogled na prošlost i sadašnjost u novom svjetlu zato što historija i porijeklo nisu i ne trebaju biti jedini način na koji možemo vidjeti sebe. Isto tako, ono što je ovdje važno naglasiti jeste donošenje odluke. Jako je važno da se donese odluka da li želimo živjeti u sadašnjosti ili prošlosti, odnosno važno je donijeti odluku da li želimo da živimo ili samo da se održavamo u životu. Sve ovo je moguće ukoliko dođemo u sferu javnog priznavanja prošlih zloupotreba položaja i društva jer uzajamno poricanje jednako je doživotnom zatvoru u kojem se ljudi drže zaključani u prošlosti koja aposlutno sprječava bilo kakvu smislenu strategiju izgradnje mira.

---

5 Christian Giordano, "Dealing with the Past, Dealing with History" u Bleeker and Sisson (ur.), *Dealing with the Past*, 2002;

6 Aryeh Neier u Boraine i dr. (ur.), *Dealing with the Past, Truth and Reconciliation in South Africa*, 2. izdanje, Cape Town: IDASA, 1997;

7 Ivana Franović: *Suočavanje sa prošlošću u kontekstu etnonacionalizma*, Centar za nenasilnu akciju, Sarajevo, 2013;

8 Andrew Rigby, "Dealing with the Past: Forgiveness and the Reconstruction of Memory in Divided Societies", *International Journal of Politics and Ethics* 3/1, 2003;

9 Andrew Rigby, "Dealing with the Past: Forgiveness and the Reconstruction of Memory in Divided Societies", *International Journal of Politics and Ethics* 3/1, 2003;

3. IZGRADNJA MIRA

3.1. Pojam i odlike mira i procesa izgradnje mira

Ratovi protiv civila na prostorima bivše Jugoslavije počeli su 1991. godine kada je počela prva runda ratova na prostorima bivše Jugoslavije koja je trajala do 1995. godine. Od samog početaka bilo je brojnih međunarodnih nastojanja da se postignu primirje i mirovni sporazum, bez mnogo uspjeha. Rat se konačno završio Dejtonskim sporazumom potpisanim 14. decembra 1995. godine. Do danas, još uvijek nemamo tačan podatak o broju poginulih što današnjim etnonacionalnim „političkim zvjerima“ ostavlja mnogo prostora za manipulaciju. Pored toga, danas se jako malo obraća pažnja na žive i preživjele civile koji su naslijedili patnju uzrokovanu ratovima i ni jedno društvo na prostorima bivše Jugoslavije još uvijek ne zna šta znači mir.

Godinama unazad mnogi su pisali na temu izgradnje mira, odnosno mira općenito, međutim još nikad nije izrađena konačna, sveobuhvatna definicija izgradnje mira. Neke od uobičajnih definicija izgradnje mira su:

- „Mir je vrlina, stanje duha, težnja ka dobrom, povjerenje, pravednost.“ (Spinoza)
- „Mir je pojava suprotna od rata.“
- „Mir je jedan period prevara između dva perioda ratovanja.“ (Embruz Birs)
- „Mir se može definirati kao proces u kojem se nalazi međunarodni sistem, a njegove karakteristike su opadanje upotrebe sile i porast pravedne raspodjele.“ (Ernst-Oto Czempiel)

Sve ove definicije zasigurno ne mogu opisati proces izgradnje mira ili doba mira u Bosni i Hercegovini. Šta je mir u Bosni i Hercegovini? Da li je proces izgradnje mira u Bosni i Hercegovini uspješan?

Izgradnja mira podrazumijeva razvoj koji je okarakteriziran procesima poput tolerancije, saradnje, međusobnog dogovora, dijaloga, načina rješavanja sukoba na miran i civiliziran način. Također, ovom razvoju značajno doprinosi ravnopravnost, kao i sloboda mišljenja i izražavanja pojedinaca i zajednica.

Sakan M. u „Studiji mira“¹⁰ detaljnije se bavi gore navedenim procesima i dolazi do zaključka da se pod saradnjom podrazumijeva proces u kome radnje pojedinaca i grupa, iz kojih se taj proces sastoji, jedna drugu dopunjuju idući istim smjerom i vodeći istim rezultatima.

Međusobno dogovaranje je značajan dio definicije mira. Svi problemi, bez obzira na njihovu težinu i složenost, treba da se rješavaju putem međusobnog dogovaranja na obostranu korist.

Nadalje, kada govorimo o ravnopravnosti, razjasnićemo pojmove relativne i apsolutne ravnopravnosti.

Relativna ravnopravnost je uslov svih dogovaranja i sporazumijevanja. Pod tim pojmom se podrazumijeva proces u kome svi akteri mira mogu doći do punog izražaja u rješavanju problema. Odnosi ljudi u tom procesu ne mogu biti apsolutno ravnopravni zato što opći uslovi i početne pozicije nisu isti za sve aktere u izgradnji mira.

Apsolutna ravnopravnost, dakle, ne postoji, ali je suština u tome da svi akteri mira u tom procesu budu na određeni način stimulirani u skladu s općim uslovima i početnim pozicijama. Potreba da se sve suprotnosti i sukobi rješavaju na miran i civiliziran način proizilazi iz samog značaja očuvanja mira. U miru svi dobijaju, a u ratu svi gube.

¹⁰ Sakan Momčilo: „Studije mira: polemologija i irinologija“, Nezavisni univerzitet Banja Luka (NUBL), Banja Luka, 2008;

Mir je osnovni preduslov slobodnog ispoljavanja pojedinaca, društvenih zajednica i udruženja, kao i prosperiteta čovječanstva uopće. Mir je naprosto puzla bez koje slika ne može biti u potpunosti završena.

Mir je jasno povezan sa svim bitnim društvenim vrijednostima i karakteristikama poput ekonomske razvijenosti društva i stabilnosti društva što podrazumijeva ostvarivanje prava i sloboda građana/ki, zatim karakter političkih i ekonomskih odnosa koji jasno koreliraju s mirom koji aktivno djeluje na opće stanje javnog mnijenja i uticaja mnijenja na subjekte politike i unutrašnju koheziju društva itd.

Dakle, u razvoju jednog društva dolazi do izražaja stanje ekonomskih, političkih, ideoloških, pravnih, diplomatskih, tradicionalnih, kulturnih i drugih veza i odnosa kako unutar jedne države, tako i između država i državnih sistema.

Mir je, dakle, povezan s osnovnim socijalnim, ekonomskim i drugim institucijama koje djeluju na unutrašnjem/nacionalnom i međunarodnom planu. Svi ti elementi u miru se snažno manifestuju i provjeravaju. Ukoliko su ovi elementi stabilni i pozitivni, uslovi za uspješno uspostavljanje i održavanje mira su povoljni i obrnuto.

Mir također odlikuje osobina konkretnosti u kojoj se jasno naglašava da se mir razlikuje od države do države. Ove razlike rađaju se tokom samog razvoja društva i historije društva. Stoga, mir u Bosni i Hercegovini zasigurno se razlikuje od mira u npr. državama centralne Afrike gdje postoje tri glavna okidača za nastanak nemira i to: promjene vlada, međudržavni prijepori i nasilni ekstremistički pokreti.

Pored općih karakteristika, mir posjeduje i specifične osobine koje se vežu za određene ljude i zajednice, određene prostore, vrijeme i druge faktore. Upravo zbog toga mir u Bosni i Hercegovini je pojava koja nije niti će moći biti definirana sve dok Bosna i Hercegovina ne dobije jedan prikaz svoje prošlosti. Danas u Bosni i Hercegovini sve generacije još uvijek žive tri različite historije. Žive historije jer je bh. društvo još uvijek „zaglavljeno“ u prošlosti. Politička struktura u Bosni i Hercegovini podijeljena je, kao i historija, na tri dijela što znatno otežava procese izgradnje mira.

Sam raspad Jugoslavije ostavio je različite tragove na države koje su bile u njenom sastavu. Postkonfliktna izgradnja mira u Bosni i Hercegovini bila je i ostala uslovljena stepenom destruktivnosti rata tokom devedesetih godina. Čak i ako ne uđemo u suštinski karakter rata u BiH, odnosno u njegov nacionalni i međunarodni aspekt, vrlo je važno naglasiti da su posljedice ratnog djelovanja u potpunosti narušile samu struktru društva, unutrašnju koheziju i stepen unutrašnje integracije zbog čega je i sam postkonfliktni proces znatno teži, ali i znatno potrebniji. Ovaj proces u Bosni i Hercegovini, kao i u ostalim državama, počinje potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma i upravo on, u odnosu na druge države članice bivše Jugoslavije, najviše utiče na BiH upravo zbog društvene destrukcije i rata koji je bio većeg intenziteta s mnogo snažnijom involviranošću eksternih aktera. Međutim, ako pogledamo iza sebe jasno uviđamo da je implementacija Dejtonskog mirovnog sporazuma dosad uveliko ovisila o aktivnom angažmanu međunarodne zajednice koja ni sama još uvijek nije jasno osvijestila šta radi i kako treba postupati u budućnosti.¹¹ Bosna i Hercegovina još nikad nije preuzela „vlasništvo“ nad Dejtonskim sporazumom zato što u BiH vladaju tri etno politička bloka koja djeluju po sebi poznatim pravilima i vode se s različitim pogledima na prošlost, sadašnjost i budućnost ove države. U vrtlogu troetničke manipulativne političke igre predstavnici tri prošlosti, tri sadašnjosti i tri budućnosti često si daju za pravo da svojim djelovanjem prijetu destabilizacijom, možda čak i raspadom države što bi zasigurno dovelo do razmatranja „novih etničkih sukoba.“ Upravo ovaj model vođenja jedne države na svakodnevnom nivou izaziva individualnu i kolektivnu retraumatizaciju.

¹¹ Latal Srećko: „Sporazum u svom labirintu“ – Naslijeđe Mira, BiH 20 godina poslije Dejtonskog mirovnog sporazuma, Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), Sarajevo, 2015;

Kolektivna retraumatizacija umnogome utiče na kolektivnu nezainteresiranost za „bolje sutra“, te građane/ke BiH dovodi u stanje skoro pa potpune letargije pod izgovorom „samo nek’ se ne puca“.

Ova letargija je rezultat pogrešno postavljenog vladajućeg sistema u Bosni i Hercegovini, ali isto tako vuče korijene iz prošlosti, odnosno iz procesa suočavanja s prošlošću. Pravo na podršku i suočavanje s prošlošću u Bosni i Hercegovini dobili su samo oni odabrani. Odabrani su od etno manipulativnih političkih struktura i upravo se njihova imena danas često novim generacijama predstavljaju kao imena heroja što je u potpunosti netačno jer je takav odabir rezultirao narušavanjem mnogih ljudskih prava, narušavanjem sloboda, a u nekim slučajevima čak i negiranjem postojanja određenih kategorija (npr. djeca rođena kao posljedica ratnog seksualnog nasilja i zlostavljanja). Način upravljanja Bosnom i Hercegovinom u posljednjih 25 godina donio je više spomenika nego sam rat, samo što je ovaj način upravljanja donio žive spomenike koji su postali „žrtve“ manipulativnog sistema, ali isto tako i žrtve patrijarhalnog ustroja države.

3.2. Feministički pogled na izgradnju mira

Prema (još uvijek posljednjem) popisu stanovništva iz 1991. godine, od ukupno 4.377.033 stanovnika/ca, 2.193.238 je žena. Bosanska knjiga mrtvih daje statistički pregled ukupnog broja ubijenih i nestalih žrtva rata u svim općinama u BiH, gdje je zabilježena smrt ili nestanak 95.940 građana/ki stradali u periodu od 1991. do 1996. godine. Na osnovu spolne strukture, ukupno je ubijeno 86.039 muškaraca i 9.901 žena. Prema istom izvoru skoro 2/3 žena, odnosno njih 5.873, stradalo je 1992. godine, a 4.848 stradalo je između aprila i septembra 1992. godine, što pokazuje da je tokom četiri mjeseca 1992. godine ubijeno više žena nego tokom cijelog trajanja oružanih sukoba. Kada je u pitanju nacionalna struktura stradali žena, od ukupno 9.901 ubijene žene tokom trajanja rata, njih 7.179 je bilo bošnjačke nacionalnosti i od toga 4.411 ubijeno je u 1992. godini. Ubijene su 1.664 žene srpske nacionalnosti, a najveći broj je stradao u 1992. godini, njih 928. Ubijeno je 896 žena hrvatske nacionalnosti, a najviše ih je stradao tokom 1992. godine, njih 446. Iz grupe ostalih nacionalnosti smrtno su stradale 182 žene. Za 288 žena nije siguran datum smrti. Od 9.901 ubijene žene, 97,48% njih su ubijene ili nestale kao civilne žrtve rata.¹²

Podatke koje ste prethodno pročitali većinom možete naći u feminističkim publikacijama iz prostog razloga što se u BiH rijetko pridaje značaj ženama kako tokom rata, tako i tokom mira. Najveću pažnju dobile su žene koje su preživjele ratno seksualno nasilje i silovanje, ali ta pažnja je nažalost otišla u pogrešnom smjeru. To navodimo iz razloga što se podatak o preživjelim ženama u većini slučajeva koristi za političku separaciju društva po etničkoj pripadnosti i političku manipulaciju tokom predizbornih kampanja, a sve u svrhu ispunjavanja kvote ravnopravnosti koju je uveliko nametnula međunarodna zajednica.

Rat je bio u svjetlu muškog roda, ali izgradnja mira u Bosni i Hercegovini uveliko je ženskog roda. Nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1992. godine, u svim bivšim republikama pojavile su se ženske nevladine organizacije. Nevladine organizacije postale su nova karakteristika civilnog društva u BiH nakon pada komunizma i upravo kada je građanski rat postajao vjerovatniji, žene su bile te koje su se počele spontano okupljati kako bi pružile otpor ratu.¹³

Iako žene nisu bile dužne da idu na vojne linije, mnoge od njih su volontirale u vojnim jedinicama ili su primorane da bude medicinske radnice. Swanee Hunt u svojoj knjizi „Ovo nije bio naš rat“ piše priču vojnkinje Alme koja čvrsto vjeruje da se rat u BiH ne bi ni desio da su žene

¹² Aganović Arijana, Delić Zlatan: „Zabilježene - Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku“, Sarajevski otvoreni centar (SOC), Sarajevo, 2014;

¹³ Nikolić-Ristanović Vesna: „Women, violence and war: Wartime victimisation of refugees in the Balkans“, Budapest: Central European Press., 1999;

odlučivale.¹⁴ Tek mali broj žena je krenuo u rat s oružjem, dok je većina njih bila na udaru nasilja, posebno seksualnog nasilja i silovanja što je kasnije i postao veliki fokus feminističkih istraživanja. Ponižavanje i degradiranje određene etničke skupine, neprijatelja, vršilo se preko ženskih leđa i upravo ti zločini nad ženama danas su najmanje otkriveni, dokazani i procesuirani. Ovdje se provlači paralela o lažnim herojima Bosne i Hercegovine, onim koje je odabrao trostrani politički blok. Iako su žene tokom rata i poslije njega bile znatno istisnute iz priča o herojstvu, borbi i zalaganju to ih nije omelo u njihovom aktivizmu i zajedničkoj borbi.

Ženska borba za mir općenito je prepoznata u krugu ženskih nevladinih organizacija u čemu se ogleda i važnost ženskog udruživanja i ženske solidarnosti, ali i mana države Bosne i Hercegovine koja svojim patrijarhalnim alatima istiskuje žene iz svojih struktura. Mirovna akademija za mlade žene u BiH je samo jedan od primjera ženskih aktivnosti gdje je prepoznata uloga žena u procesima izgradnje mira. Upravo tokom ove akademije, mirovnjakinja, feministkinja i aktivistkinja Fondacije CURE Vildana Džekman uradila je analizu o ulozi žena u procesima izgradnje mira.

Ponovo su žene pisale o ženama što je jedna od najčešćih pojava u bh. društvu.

Rezultati analize „Žene, aktivistkinje, mir“ pokazuju da većina žena smatra da država treba preuzeti centralnu ulogu u procesu izgradnje mira, što je kontradiktorno činjenici da se sve ispitanice izjašnjavaju kao pojedinke u izgradnji mira pri čemu se zaključuje da žene koje ulažu u procese izgradnje mira ne dobivaju dovoljno institucionalne podrške u svom radu.¹⁵

Na pitanje o ulozi žena u procesima izgradnje mira i važnosti njihove uključenosti, 33% ispitanica je navelo da se žena posebno ističe zbog svojih karakternih osobina, te su istaknute osobine kao što su na primjer *jaka, hrabra, emocionalnija*. Kao jedan od razloga za posebnu ulogu žena u izgradnji mira, 17% ispitanica, pored ostalih faktora, navodi i to što su žene spremnije na nenasilnu komunikaciju i imaju drugačiji pristup problemu. To što žena ima manje prava, te zbog toga i moralni imperativ da se bori kako za ravnopravnost tako i za mir, navodi 14% ispitanica, a još 14% ispitanica navodi i da je razlog tome jednostavno to što su žene aktivnije po tom pitanju. 8% ispitanica ističe da patrijarhat kao društveno uređenje nije mir, 6% žena smatra da razlog njihove posebne uloge jeste to što su žene nositeljice društva, a 8% ispitanica navodi da žene nisu te koje izazivaju rat, te se samim time i njihova uloga u izgradnji mira ističe.

Po mišljenju ispitanica najbitnije je da se radi na izgradnji mira na području cijele Bosne i Hercegovine (93%) bez da se pravi razlika između urbanih i ruralnih područja, njih 5% ističe da je najbitnije prvenstveno da se radi na izgradnji mira u urbanim područjima, a njih 2% ističe ruralna područja.¹⁶

Jako je bitno da se razjasni šta za žene koje su učestvovala u anketi zaista znači mir. Najveći procenat žena, njih 23%, ističe da je mir u stvari jednakost, tolerancija i prihvatanje drugog i drugačijeg, te ističu da takvo stanje podrazumijeva prihvatanje i slavljenje različitosti, stanje bez govora mržnje, diskriminacije i neravnopravnosti. Slobodu kretanja, govora i izbora ističe 16% žena kao bitnu dimenziju mira, a 11% ističe odsustvo nasilja, straha i ugroženosti. Nadalje, 8% žena među nabrojanim karakteristikama mira ističe i harmoniju i blagostanje, 7% vidi mir kao stanje gdje postoje osnovne ljudske vrijednosti i prava, dok 4% navodi i ekonomsku sigurnost i stabilnost države kao bitnu dimenziju mira. Tu su i pojedinačni odgovori gdje se mir definiše kao aktivizam, ljubav, preduslov za sve ostalo i uslov opstanka, kao i vjera i nada u bolje sutra, snaga življenja.

14 Hunt Swanee: „This was not our war, Bosnian women reclaiming the peace“, Durham: Duke University Press, 2004;

15 Džekman Vildana: „Žene, aktivistkinje, mir“, Mirovna akademija za mlade žene BiH - Kvinna till Kvinna, Sarajevo, 2015 – dostupno na: <http://zenskamreza.ba/zene-aktivistkinje-mir-nisam-publika-onima-koji-narusavaju-mir/> (pristupljeno: 01.08.2020.)

16 Džekman Vildana: „Žene, aktivistkinje, mir“, Mirovna akademija za mlade žene BiH - Kvinna till Kvinna, Sarajevo, 2015 – dostupno na: <http://zenskamreza.ba/zene-aktivistkinje-mir-nisam-publika-onima-koji-narusavaju-mir/> (pristupljeno: 01.08.2020.)

36% žena smatra da doprinose miru prvenstveno kroz aktivizam u civilnom sektoru i tu navode udruženja žena, rad sa marginaliziranim grupama te promociju ljudskih prava kroz udruženja, 33% smatra da najviše doprinose onome što je za njih mir kroz životni stav i način života, a kao primjer su navedeni širenje pozitivne energije, uvažavanje drugih, kultura suživota i dijaloga kroz toleranciju, raznolika prijateljstva, putovanja, jer kroz to „djeca se uče da vole sve ljude“ itd. Devetnaest posto ispitanica doprinosi miru kroz rad s mladima (edukacije, segment obrazovanja). Tu su zatim pojedinačni zanimljivi odgovori gdje žene smatraju da doprinose miru kroz građansku odgovornost, pomaganje unesrećenima, boravak u prirodi, kroz posao.¹⁷

U vezi pitanja na kojim to poljima treba najviše da se radi kada govorimo o izgradnji mira, najveći postotak žena koje su učestvovala u istraživanju, njih 26%, smatra da prvenstveno treba djelovati u okviru obrazovanja gdje naročito ističu obrazovanje i edukaciju mladih. Nadalje, 15% žena ne daje prioritet niti jednom polju posebno, već smatra da su sva polja podjednako bitna, te da je važna izgradnja svijesti o uključenosti svih dijelova društva u procese izgradnje mira. 19% ispitanica smatra da prvenstveno treba djelovati na polju međuljudskih odnosa i to kroz toleranciju, suzbijanje diskriminacije i pomirenje među religijama i nacijama. Uključivanje građana/ki i različitih interesnih skupina u procese odlučivanja, jačanje civilnog društva, NVO sektora i saradnju s državom 7% žena navodi kao bitan faktor u izgradnji mira. Ispitanice također navode ekonomsku stabilnost kroz zapošljavanje i poboljšanje standarda, pravni sistem kroz donošenje i implementaciju zakona, zatim prioritet daju kulturi sjećanja gdje se naročito ističe pomirenje i suočavanje s prošlošću, a u pojedinim odgovorima se kao najbitnije ističe individualno polje koje podrazumijeva buđenje svijesti o samoodgovornosti pojedinaca/ki.¹⁸

Najveći problem pri izgradnji mira, ubjedljivo najveći procenat žena koje su učestvovala u analizi, njih čak 40%, prepoznaje u kontinuiranoj izgradnji konflikata u društvu, te navode da je na taj način političkim liderima, partijama i pojedinim ljudima lakše vladati, te da mir jednostavno nije u cilju određenim grupama ljudi. 16% ispitanica smatra da je najveći problem sociokulturni kontekst u kojem živimo i naglašavaju da u društvu postoje uvriježeni stereotipi, te da je u društvu u kojem živimo nasilje normalno i da je potrebno mijenjanje svijesti. Uticaj medija kroz propagandu i manipulaciju kao jedan od problema pri izgradnji mira ističe 9% žena. Mir podrazumijeva prihvatanje i razumijevanje, te 7% ispitanica navodi predrasude i neprihvatanje drugog i drugačijeg kao jedan od problema. Nadalje, žene među ostalim faktorima ističu još i nezaposlenost, zakonodavstvo, uticaj patrijarhata, tvrdoglavost ljudi, religiju, zavist i ljubomoru, lošu povezanost s regijom, a bolju s inostranstvom, strah od direktne odgovornosti i to što „nismo rasčistili s prošlošću“.¹⁹

Kako i Džekman navodi, žene su uložile i još uvijek puno ulažu kako bi doprinijele miru u Bosni i Hercegovini, ali izostaje podrška za njih i njihov rad. One daju sve od sebe da ovu državu učine boljom, međutim šta država čini za njih? Da li im je država dozvolila da se suoče sa svojom prošlošću?

17 Džekman Vildana: „Žene, aktivistkinje, mir“, Mirovna akademija za mlade žene BiH - Kvinna till Kvinna, Sarajevo, 2015 – dostupno na: <http://zenskamreza.ba/zene-aktivistkinje-mir-nisam-publika-onima-koji-narusavaju-mir/> (pristupljeno: 01.08.2020)

18 Džekman Vildana: „Žene, aktivistkinje, mir“, Mirovna akademija za mlade žene BiH - Kvinna till Kvinna, Sarajevo, 2015 – dostupno na: <http://zenskamreza.ba/zene-aktivistkinje-mir-nisam-publika-onima-koji-narusavaju-mir/> (pristupljeno: 01.08.2020.)

19 Džekman Vildana: „Žene, aktivistkinje, mir“, Mirovna akademija za mlade žene BiH - Kvinna till Kvinna, Sarajevo, 2015 – dostupno na: <http://zenskamreza.ba/zene-aktivistkinje-mir-nisam-publika-onima-koji-narusavaju-mir/> (pristupljeno: 01.08.2020.)

4. SUOČAVANJE S NEMIROM I IZGRADNJA MIRA IZ PERSPEKTIVE POSTDEJTONSKE ŽENE

Istraživanje „Suočavanje s nemirom i izgradnja mira iz perspektive postdejtonske žene“ dio je projekta „Žene i izgradnja mira“ kojeg finansira Odbor „World Day of Prayer“ (WWDP), a relizira Fondacija CURE, jedina registrirana feministička fondacija na prostorima Bosne i Hercegovine. Žene pišu o ženama jer ženska solidarnost u gore navedenim procesima ne smije izostati kao oblik međusobne podrške i razumijevanja.

Ovo istraživanje ima za cilj ukazati na važnost ženskog učešća u izgradnji mira, ali veliki značaj treba pridodati i tome koliko su žene bile opstruirane tokom procesa suočavanja s prošlošću. S punom slobodom navodimo riječ „opstruirane“ jer kao argument tome može se navesti primjer diskriminacije i stigme kada se npr. tvrdi da je žena kriva zato što je preživjela neki oblik nasilja, da je žena sama tražila nasilje itd. Čitajući prethodnu rečenicu svi se možemo dosjetiti bar još pet rečenica koji diskriminiraju ženu samo po osnovu spola i rodno normativno nametnutih uloga u postdejtonskom, patrijarhalno obojenom bh. društvu.

Kroz ovo istraživanje prožimaće se neki od glavnih feminističkih principa poput solidarnosti prema ženama koje su preživjele ratno seksualno nasilje i druge oblike seksualnog zlostavljanja u ratu i različite torture u ratu, nulte tolerancije na nasilje prema ženama, principa da žena nikad nije kriva za nasilje, da nasilje nad ženama ne smije biti dio ratne strategije, da žena nije teritorija preko koje se „ratovi dobijaju“, te principa ravnopravnog tretmana prema marginaliziranim grupama. Ono što sigurno neće izostati je i snažna argumentacija o važnosti ženskog aktivizma i ženskog učešća u procesima izgradnje mira, te žensko pravo na adekvatno suočavanje s prošlošću bez osuđivanja.

4.1. Metodološki nacrt

Metodologija ovog rada osmišljena je u skladu s etičkim principima gdje se prvenstveno poštuje osjetljivost svake pojedinačne priče koja će biti interpretirana i analizirana kroz ovo istraživanje.

U ovom radu korištena je kvalitativna metoda. Ona nalaže slobodu kreiranja hipoteza tokom samog istraživanja, a narativna deskripcija je preferirani oblik izražavanja. Ova metoda omogućava literarne opise postupaka u kojima se objašnjavaju sistematski faktori. Kvalitativno istraživanje često se definira u terminima njegove povezanosti s kvantitativnim. Dok kvantitativno istraživanje mjeri i odgovara na pitanja „koliko, koliko često, koja je proporcija i slično“, kvalitativno istraživanje vodi do razumijevanja problema i odgovara na pitanja „zašto, kako, u kojem slučaju i slično“. Kao i kvantitativno, sastoji se od različitih metodoloških pristupa; eklektično je s različitim teorijskim okvirima i disciplinama. Izbor pristupa trebao bi se temeljiti na prirodi problema. U skladu sa samim karakteristikama kvalitativnih istraživanja, u ovom istraživanju koristili su se: lični kontakt i uvid istraživača/istraživačice, kvalitativni podaci, holistička perspektiva, orijentacija prema jedinstvenom slučaju gdje će se svaki intervju posmatrati kao poseban i jedinstven i niti jednom intervjuu neće biti izmijenjen kontekst. Ono što je također važno istaći jeste da kvalitativna istraživanja koriste mali uzorak, te neslučajan izbor sudionika/ca što znači da rezultatima nedostaje statistička pouzdanost, ali se pomoću nacrt istraživanja znatno smanjuje taj nedostatak. Jedna od prednosti kvalitativnih istraživanja jesu svima dostupni podaci jer većina kvalitativnih istraživanja koriste svakodnevni jezik kako bi objasnili složene koncepte.

4.1.1 Metod i instrument

Ovo istraživanje provodi se korištenjem forme nestruktuiranog individualnog intervjua koja će morati pretrpjeti određene izmjene obzirom na pandemiju COVID-a 19 koja je zadesila cijeli svijet. Što se tiče ovakve vrste intervjua, ovo je najbolji metod za dubinsko ispitivanje ličnih stavova, uvjerenja i vrijednosti, te omogućava detaljnu analizu prikupljenih informacija. Kod individualnog intervjua instrument je vodič koji sadrži samo osnovne smjernice za vođenje razgovora, a dobro obučena istraživač/ica usmjerava razgovor u pravcu i smjeru koji u samom startu nije poznat i različit je od ispitanika/ce do ispitanika/ce. Prilikom rada, istraživač/ica ima direktan kontakt s ljudima, sa situacijom i s problemom koji se ispituje. Lična iskustva istraživačice i osobni uvid u problem važan su dio istraživanja te su ključni za razumijevanje ispitivanog fenomena.

Zbog pandemije, 11 intervjua je obavljeno uživo u lokalnim zajednicama ispitanica, dok su četiri priče poslane putem e-maila na osnovu prethodno pripremljenih pitanja za ispitanice. Ispitanice koje su pisale svoje priče dobile su ista pitanja koja su bila postavljena tokom intervjua. Ispitanice sa područja Bihaća, Bosanskog Grahova, Drvara i Srebrenice dostavile su priče putem e-maila. Stavovi izneseni u pričama predstavljaju isključivo stavove svake ispitanice i njihovi stavovi i riječi tokom intervjua nisu izmijenjeni nego su preneseni „od riječi do riječi“ kako su one izgovorile i osjećale u trenutku razgovora sa istraživačicom.

4.1.2 Instrumenti istraživanja

Tokom istraživanja koristila se lista pitanja koja je predstavljena u nastavku. Svako od pitanja je postavljeno svim ispitanicama.

- Šta sam dosad uradila za izgradnju mira u BiH?
- Koliko je važno ono što sam ja uradila?
- Da li sam imala podršku tokom tog procesa?
- Da li sam bila diskriminirana jer se borim, da li je moja borba jednako vrijedna?
- Zna li ovo društvo da moji ožiljci jednako bole?
- Da li ljudi shvataju da moja borba za mir u ovoj državi je u stvari borba za sve nas, čak i kad sam se sama borila, ja sam se borila za sve, razmišlja li iko o tome?
- Da li se sjećate kako ste sa svojim drugaricama pisale priče mira u svojim lokalnim zajednicama?

Istraživačka pitanja koja će biti podložna analizi intervjua su:

- Da li žene imaju jednaka prava da se suoče sa svojom preživljenom prošlošću?
- Da li se jednako vrednuje ono što su žene preživjele u odnosu na ono što su preživjeli muškarci?
- Da li bosanskohercegovačko društvo zaista cijeni žensku ulogu i žensku snagu koju one ulažu u izgradnju mira i kvalitetnije države?

Lista pitanja se dijeli na sljedeće tematske cjeline:

1. podrška porodice i partnera;
2. pomoć od državnih i lokalnih institucija;
3. borba ispitanica za ženska prava;
4. rodna i etnička diskriminacija;
5. prepoznatljivost ženske borbe u društvu;
6. važnost udruživanja žena;
7. uloga ženskih udruženja i žena u procesima izgradnje mira.

Prikupljeni podaci obrađeni su kvalitativnom analizom kroz u nastavku navedene korake:

- prepisivanje intervjua bez parafraziranja;
- obrada odgovora u odnosu na tematske jedinice;
- odgovaranje na istraživačka pitanja u zaključnim razmatranjima;
- preporuke.

4.1.3 Uzorak istraživanja

Sudionice ovog istraživanja su žene odrasle dobi (njih 15). Dobna struktura ispitanica istraživanja je od 30 do 70 godina.

Žene dolaze iz nekoliko općina i to: Konjic, Prijedor, Drvar, Bihać, Grahovo, Srebrenica, Bratunac, Konjević-Polje i Srebrenik (Tinja).

Nakon što su izabrane općine koje je istraživačica smatrala relevantnim za ovu vrstu istraživanja, kontaktirana su udruženja žena. Udruženja koja su kontaktirana su: Aktiv žena Tinja Srebrenik, Glas žene Bihać, Udruženje žena Jadran iz Konjević-Polja, Udruženje žena Nera iz Konjica i Udruženje Prijedorčanki Izvor iz Prijedora. Liderice ovih udruženja poslale su svoje prijedloge o tome koje žene možemo kontaktirati u svrhu istraživanja. U nastavku rada, istraživačica je poslala e-mailove svim ženama, a shodno okolnostima s nekima je stupila u kontakt putem društvene mreže Facebook. Sve ispitanice su dobile pozivno pismo od istraživačice u kojem je cilj i način istraživanja detaljno obrazložen. Nakon prvog kontakta, dogovoreno je koje žene će lično napisati svoju priču i poslati je putem e-maila, a s kojim će se istraživačica sresti u nekoj od gore navedenih lokalnih zajednica. Prije samog istraživanja istraživačica nije lično poznavala ove žene, ali je imala priliku vidjeti neke od njihovih aktivističkih poduhvata na društvenim mrežama. Istraživački proces je trajao nešto više od pola godine. Intervjui su se vodili u prostorima kojeg su birale ispitanice kako bi se one osjećale udobno i slobodno, a što je omogućilo vođenje intervjua bez većih prekida. Kako bi sve proteklo etički valjano, prije svakog intervjua ispitanice su potpisale obrazac o saglasnosti za snimanje intervjua.

4.2. Ženska borba!

„Ženska borba“ naslov je, možemo reći, najvažnijeg dijela ove publikacije. Ovo poglavlje ispisano je pričama žena. Svaka priča predstavlja lične stavove ispitanice koje istraživačica ni u kojem obliku nije mijenjala. Ispričane priče ne koriste nužno stvarna imena osoba koje ispitanice spominju u svom svjedočenju za potrebe istraživanja. Neke od priča sadržavaju znakove radi boljeg razumijevanje priče.

Ženska borba!

DRVAR – Za ovo mjesto ljudi često kažu da tu nema života, ali to nije tačno. Tamo života ima i tamo borbe postoje. Drvar je smješten u planinskom području i kroz svoju historiju preživio je ratove čije posljedice i danas osjeti. Prije 79 godina, davnog jula 1941. godine, Drvar je bio grad ustanka u Drugom svjetskom ratu. Brzo poslije toga, Titov partizanski pokret je bio meta operacije „Konjićev skok“ i ta borba dešavala se na tlu Drvara. Od tog momenta, Drvar nije imao svijetlu budućnost jer tlo, već natopljeno krvlju, ponovo je osjetilo rat kada se Drvar 1992. godine našao pod nadzorom Republike Srpske. Nakon toga, ljeta 1995. godine, Hrvatska vojska zauzela je Drvar, a lokalno srpsko stanovništvo moralo je izbjegli. Kao i cijela teritorija Bosne i Hercegovine, Drvar je obuhvaćen Dejtonskim mirovnim sporazumom nakon čega je postao dio Federacije Bosne i Hercegovine. Ne smijemo zaboraviti, u Drvaru još uvijek traju borbe. Tamo se dešavaju revolucije, i jedna od njih biće ispričana u nastavku.

Heroina 1:

„Žena je snaga, žena je moć. Žena nije za jednu noć.“

Živana Sabljčić (Drvar)

Zovem se Živana Sablić, rođena sam daleke 1960. godine u nekada gradu Drvaru (koji se i danas tako zove, ali ne liči na moj grad, na moj Drvar), Republici BiH (koja se također isto zove, a izuzev grunta i komada neba ništa više ne podsjeća na moju Republiku BiH) u državi Jugoslaviji (koje više nema).

Kako početi???

Šta napisati???

Kako u nekoliko stranica ili redova staviti mojih još malo 60 godina??? Ne, neće moći stati sve ono što bih željela podijeliti s vama, zato neka to ne bude moje srećno djetinjstvo, prelijepo sjećanje na mladost, oprostićete mi, ali tako lijepe godine ne želim da dijelim. Da, te godine i sjećanja ću ljubomorno sačuvati za sebe iz straha da mi neko ne ukrade prelijepu uspomenu jer jedino taj period od rođenja do rata ne dam nikom.

Svoju priču ću početi prvim skupovima NAŠIH, VAŠIH I NJIHOVIH, početkom 92., kada smo u nevjerici slušali da tamo neki hoće da digne branu, da je ubijen svat i da od tada ni jedni svatovi nisu isti.

Naivno misleći da su nam komšije neprijatelji, a svi stranci prijatelji, počinje najgori period bratoubilačkog rata, neki ga nazivaju otadžbinskim, neki oslobodilačkim, a ja ga nazivam suludim ratom. Rat nikada ne može opravdati bilo čije ideale. Postoji izreka u našem bh. narodu „Za ideale ginu budale“ i nekako mi je najbliža nakon svega preživljenog.

O ratu neću puno pričati, ispričali su o njemu grobovi, ranjenici, civilne žrtve rata u koje ubrajam sve stanovnike BiH koji su tih ratnih godina živjeli u BiH.

Rat u kojem smo definitivno svi gubitnici izuzev povlašćenih koji su se enormno obogatili u miru. Opet su to oni veliki NAŠI, VAŠI I NJIHOVI.

Po okončanju rata, nakon nekoliko godina izbjeglištva, među prvim se vraćam u moj grad. Želja za povratkom je bila jača od zdravog razuma, vuklo me srce koje mi je Bog podario veće od mozga. Nedostajala mi moja pojata, livada, izvor, moje plavetnilo neba jer nisam se primila tamo gde su me htjeli presaditi, nije mi odgovala ni zemlja ni voda ni vazduh.

Po dolasku u moj grad, nekoliko žena koliko nas je bilo, redovno smo se sastajali pod vrbom u novogradnji. Nedugo nakon tih naših sastanaka smo se udružile u žensku organizaciju „Lasta“. Tada nismo ni znali šta je nevladina organizacija, ali sigurno smo znale kako da se borimo za svoja prava. U početku povratka, kada se još palilo i ubijalo u mom gradu, čini mi se da smo istinom tjerale strah. Da, nije bilo lako biti žena, a posebno žena POVRATNICA, kako je samo ružan naziv POVRATNICA. U takvom podijeljenom gradu gdje su postojale dvije istine, a ni jedna nije bila istina, nastojali smo prvim koracima približavati dvije suprotnosti smanjujući razlike i dajući šanse. U početku sam mislila da će borba za prava trajati kratko. Ali... nije bilo tako.

Nisam ni slutila da će borba tada za neka prava povratnika, danas za prava čovjeka, trajati evo već 25 godina i da se borba izgleda za života mog neće ni završiti.

Svako od nas kao jedinka, kao žena, ćerka, majka, supruga svakodnevno vodi neke svoje bitke. Žene koje su se u tom periodu izdigle iz sredine su same sebi stavile teret koji nas pritišće sve vrijeme.

Bila sam i jesam srećna što u mnogim borbama nisam bila sama, uz mene su stajale ŽENE, da, i to su bile uvijek neke žene neopterećene vjerom i nacijom već jednostavno ŽENE. Jake žene.

Borba žena u BiH nije bila samo borba za položaj žene u društvu, nije bila ni borba za ravnopravnost, nekako imam osjećaj da smo mi koje smo bile na udaru sredine, patrijahata, malograđanštine, drugačijih pogleda same sebe stavile u nezavidan položaj. Tako da me umjesto emancipacije

zapala kosačica. Da li smo mnogo htjele i previše smjele???? Svaka borba ima svoje posljedice, a različitost u BiH se plaća mnogim udarcima kojima sam i tada i sada izložena.

Navešću samo primjer napada visokih funkcionera SNSD-a na mene i kolegicu preko lokalne radio stanice, klevete i mizogene izjave izrečene tom prilikom koje su bile strašne. Nakon ove emisije pokrenule smo sudski spor koji je trajao pet godina (spor se završio u našu korist). Sama činjenica da nam niko nije htio pomoći ni u pisanju tužbe dovoljno govori za sebe. Upravo na ovom primjeru se i pokazala uloga i značaj ženskih organizacija koje su jedine bile naši zaštitnici.

Mnogo je ličnih primjera pritisaka, zastrašivanja, ucjena, ekonomskog sloma koje sad neću navoditi.

S druge strane, kada pogledam ulogu žena parlamentarki, ne vidim ulogu žene već političkog poslušnika zatvorenog u svoje političke stranke koje nisu našle snage da zauzmu jedinstvene stavove upravo za žene. Stoga, nikako nisam zadovoljna ženama političarkama u BiH jer same izborne kampanje su izuzetno, po meni, niske, tako se možete uvjeriti da se slika žene kandidatkinje nalazi u nekoj predizbornoj kutiji između toalet papira i konzerve ribe što je van pameti.

Borba žene za ženu u BiH, ni protiv koga već samo u korist žene, nije dostigla neki nivo. Imala sam priliku više puta uputiti otvoreno pismo vijeću u kojem sjede i žene i nažalost nijedna se nije izdigla iznad stranačke diktature. Vodeći se motom ŽENA JE SNAGA, ŽENA JE MOĆ, ŽENA NIJE ZA JEDNU NOĆ, smatram da nismo uspjele još uvijek doprijeti do stvarno zaslužene uloge u društvu u našoj zemlji.

U Bosni kažu da tri ćoška kuće stoje na zemlji, a četvrti na ženi, plašim se da ukoliko zajedničkom borbom i ličnim primjerom ne uradimo na zasluženju ulogi žene da će nam se kuća srušiti. Živeći u vremenu prividnog mira i stalnih trzavica, nikako se ne smije zanemariti uloga žene, posebno u zemlji KRVI I MEDA. Nije lako biti žena, posebno u BiH, dok istovremeno biti žena treba da bude privilegija. Kao što se za sve privilegije treba boriti tako se i za privilegiju dostojne žene treba izboriti jer mi ni po čemu nismo slabije, naprotiv, mnogo smo jake, samo da to shvatimo i pokažemo.

Živana Sablić (Drvar)

Ženska borba!

- „Žena je snaga, žena je moć. Žena nije za jednu noć.“ / Živana Sabljčić
„Spreme da prihvatimo“ / Enisa Raković
„Ne sramim se svog aktivizma.“ / Danka Zelić
„Kuća na moru“ / Paša Suljić
„Veseljak“ / Zora Kuljanin
„Nemirna ja“ / Valentina Gagić
„Djetelina nade“ / Refika Ališković
„Ples mira“ / Tomislavka Dodig Pavić
„Uspjela sam i drago mi je“ / Nusreta Sivac
„Sad nas poštuju“ / Aldina Suljić
„Uspjela sam sama“ / Selma Osmanović
„Mojih 5 minuta“ / Nevzeta Hasanović
„Moja priča jeste tužna, ali sam na svoju priču ponosna“ / Suvada Poturović
„Moj život - tuđi potpis“ / Ilvana Bakoš
„Kuća mljeka“ / Mirjana Raguza

BIHAĆ – Grad i njegova okolina bile su mjesto bitaka tokom rata u Bosni i Hercegovini. Opsada Bihaća trajala je tri godine, od ljeta 1992. godine do augusta 1995. godine. Istraživačko dokumentacijski centar u Sarajevu je utvrdio da su općine koje su bile zahvaćene opsadom i borbama – Bihać, Bosanska Krupa, Cazin i Velika Kladuša – imale ukupno 4.856 ubijenih ili nestalih osoba od 1991. do 1995.²⁰ I ovaj grad obilježen je prešutnim borbama, nepoznatim heroinama čija imena nećemo dozvoliti da se zaborave.

Heroina 2:

„Spremne da
prihvatimo“

Enisa Raković (Bihać)

---

²⁰ IDC: Punje victim statistics – www.idc.org.ba.
(pristupljeno: 20.07.2020.)

Moj put mirovnog djelovanja vezan je za moju ličnost i moje karakterne osobine. Od djetinjstva, te i kao djevojka, bila sam aktivna i uvijek sam se zalagala da zaštitim „slabijeg“, da ustanem protiv nepravde, da zagovaram istinu i promoviram istinu ma koliko ona bila teška. U preduzeću u kojem sam radila prije rata svima sam bila poznata kao osoba koja govori istinu, direktno, i koja se uvijek borila za bolji položaj radnika i njihova prava. Došao je rat, počela je agresija na moju domovinu. Nije bilo jednostavno kroz rat, kao i mnogo druge žene borila sam se da pomognem izbjeglicama, da im pružim prvo utočište, sklonište i riječ utjehe. U prvih nekoliko mjeseci rata u mojoj kući bilo je oko 35 izbjeglica – rodbine. Dijelili smo hranu, dijelili smo neizvjesnost, dijelili smo strah i dijelili smo dom. U toku rata je bilo teško, pružala sam podršku na svaki mogući način ženama čiji su muževi poginuli, a te teške sudbine koje su zadesile mnoge žene strašno su me zaboljele. Kao povjerenica za humanitarnu pomoć ispred MZ Ozimice u toku rata dijelila sam svu pristiglu humanitarnu pomoć i obilazila moje sugrađane. I tako dan za dan ...došao je kraj ratu. Nastavila sam da se borim....smatrala sam da je važno da krenem od najnižeg nivoa od običnog čovjeka..... tako sam izbrana za predsjednicu MZ Ozimice i Bihać, tu sam svakodnevno pomagala građanima da nastave sa životom bez obzira na vjeru, naciju, kulturu, etničku pripadnost i političku opredjeljenost... Izborila sam se tada da se izgradi Spomen obilježje u MZ za sve koji su stradali u ratu, a bili su stanovnici te mjesne zajednice, bez ikakve razlike. Bio je to snažan korak u toj mjesnoj zajednici da se suočimo s prošloću, da kažemo imenom i prezimenom te i te osobe, naši sugrađani su poginuli u ratu. Sama promocija i otvorenje spomen obilježja bio je snažan događaj ka suočavanju s prošloću i korak naprijed ka izgradnji mira. Dok sam radila sa ženama kao građanka vidjela sam da mi možemo lakše da napravimo korak ka suočavanju sa prošloću. Potom organizujem sa prijateljicama iz Udruženja „Žene to mogu“ Banja Luka dolazak i posjetu njihovih članica našem gradu, našem Udruženju. 54 žene iz Banja Luke došle su u Bihać kod nas u posjetu. Žene su šetale kroz Bihać, obilazile spomen obilježja i muzeje iz Drugog svjetskog rata i imale smo zajednički ručak. Bio je to zaista hrabar poduhvat – čula sam komentare učesnica „mi nikad ranije nismo bile u Bihaću“ ... vidjelo se na licima i na reakcijama učesnica da su iznenađene, i jedne i druge očekivale su nešto loše – no dobile su podršku, razmjenu mišljenja, lijepo druženje, razmijenile su kontakte .....oduševljene su bile obje strane. Nakon toga sam organizovala uzvratnu posjetu Banjoj Luci gdje smo u hotelu proslavili s našim kolegicama rođendan njihovog Udruženja. Tokom te posjete učesnice iz Banja Luke priznale su da su prvi put nakon rata došle u Bihać, da su prvi put napustile RS i došle u Federaciju, da su imale određene strahove, predrasude, ali da im je sada drago da su prevazišle strahove. Poslije svakog susreta razgovarala sam sa našim ženama o utiscima, razmišljanjima, osjećajima .....Bez obzira koliko bilo teško raditi na izgradnji mira nisam nikad odustala, hrabro sam nastavila da radim jer sam znala da je to jedini ispravan put našeg budućeg zajedničkog života. To govorim posebno iz razloga što žene nisu imale jednaka prava da se suoče s prošloću u odnosu na muškarce, nije se govorilo o ženskom doprinosu u ratu i poslije, o stradanjima žena u ratu, sve je nekako bivalo u muškom rodu, kao da su rat i mir apsolutno muški. Nakon toga došle su nam u posjetu članice Udruženja „Izvor“ iz Zagreba i s njima smo se družile i razgovarale o ratu, ratnim iskustvima, te kako sad djelujemo u miru. I ovaj susret je također bio ogroman iskorak za naše žene i naše društvo. Kada slušate priče o ratu i ratnim stradanjima i doprinosima, uglavnom su to priče o muškarcima – poginuo, ranjen, vodio bitku i slično, ali rijetko se spominju žene, doduše nekad u kontekstu – izgubila muža/sina u ratu. Nikako, ni blizu, u javnom diskursu, stradanja i ono što su žene preživjele u ratu nema jednaku vrijednost u odnosu na muškarce. I to je ono što nas boli ... Kako vrijeme sve više i više odmiče, sve je teže i teže govoriti o ženskim stradanjima u ratu.... primjetno je da žrtve jako teško govore o silovanju i o drugim vidovima zlostavljanja. Mnogo tome doprinosi i javni sud koji takve žrtve nakon javnog svjedočenja stavlja u težak položaj u zajednicima i daje im etiketu „to je ona silovana u ratu“ ... s kojom treba živjeti u budućnosti. Kažu da je njima samima taj teret težak, a još kad zajednica ili osuđuje ili previše sažaljeva taj teret bude znatno veći zbog čega se odlučuju šutjeti i svoje iskustvo nositi sa sobom i dijeliti samo sa sobom. Ja sam nakon tih stvari koje sam prvo uradila u svojoj lokalnoj zajednici nastavila da radim i izvan zajednice.... godinama smo za naše sugrađanke organizirale posjete Srebrenici i obilaske mjesta zločina, zatim smo posjećivale mjesta stradanja u Prijedoru i prisustvovala konferencijama ...

ovo je korak ka suočavanju s prošloću koji je bio vrlo važan za naše društvo. Odlazak u Kozarac u Kuću mira za naše žene bio je uvijek težak, stresan, emotivan, ali i neophodan. Svaki put druga grupa žena odlazila je na godišnju Konferenciju i mjesta stradanja - logore Omarska, Keraterm i druge. Slušanje ispovijesti silovanih žena i ta bol s kojom su se suosjećale žene iz moje zajednice davalo im je podršku da u svojoj lokalnoj zajednici nastave s više snage da djeluju na suočavanju s prošloću. Otvorilo je to mogućnost da konkretno u Bihaću krenemo s pričama o stradanju žena ....počele smo da organiziramo radionice za žene o učešću žena u izgradnji mira. Obilazile smo sve mjesne zajednice u Bihaću i pričale, djelile iskustva, mišljenje, osjećaje, plakale .... formirala sam neformalnu mrežu žena mirotvorki u Bihaću. Izborila sam se da u gradu Bihaću jedna ulica nosi naziv – Ulica Žena žrtva rata u BiH. U okviru mreže provodim brojne aktivnosti ...radionice, ulične akcije, konferencije, izložbe i učestvujem u aktivnostima Incijative žena za suočavanje s prošloću u BiH. Ono što je karakteristično i što sam uspjela postići je to da mi hrabro izlazimo na ulice našeg grada i kroz naše ulične akcije govorimo o stradanju žena u ratu, o učešću žena u izgradnji mira u BiH. Građanstvo u Bihaću posebno je reagovalo na prvu mirovnu šetnju u Bihaću koju sam organizirala s mladima gdje smo poslali poruku da su mladi i žene u zajednici opredijeljeni za mir. Ovu su bili revolucionarni koraci izgradnje mira u mojoj zajednici koji su temelji za daljnji rad na izgradnji mira. Snažne mirovne poruke poslala sam zajedno s učesnicima sa Gradskog trga Bihać. Organizirala sam dvodnevni seminar za žene o izgradnji mira u USK gdje su žene iz Sanskog Mosta, Cazina, Velike Kladuše, Bosanske Krupe i drugih gradova govorile, osnaživale se, educirale se i jačale vještine i kao takve nastavile da rade na izgradnji mira u svojim lokalnim zajednicama. Posljednih nekoliko godina provodila sam i aktivnosti s mladima na izgradnji kulture nenasilja i mira u lokalnim zajednicama. Za mlade mirovne aktivistkinje organizirala sam takmičenje u pisanju literarnih radova na temu „Mir je moj izbor“ gdje su u najbolji radovi nagrađeni. Ove aktivnosti nastojim što više raširiti jer smatram da snaga mladih i ženska snaga mogu napraviti velike rezultate u zajednici. Radeći na izgradnji mira istovremeno sam jačala i svoje vlastite kapacitete i sama prošla kroz suočavanje s prošloću. Organizirala sam promociju UN-ove Rezolucije 1325 – Žena, mir i sigurnost u svojoj lokalnoj zajednici kroz radionice, okrugle stolove i ulične akcije. Bilo je zaista interesantno slušati komentare žene na ovu temu i širiti poglede žena na mogućnosti našeg djelovanja u izgradnji mira u lokalnoj zajednici. Ono što sam također uradila za svoju zajednicu jeste izložba u Gradskoj galeriji o ženama u izgradnji mira i radionica povodom svećenog otvorenja. Ovim putem smo htjeli podstaknuti druge žene da nastave svoje zalaganje na izgradnji mira, ohrabriti ih, a one koje ne znaju o radu žena educirati i osvijestiti o značaju ženskog mirovnog djelovanja u našem društvu. Ova izložba je po prvi put napravljena zahvaljujući mom opredjeljenju da se takvo nešto organizira u Bihaću i mogu reći da su utisci pozitivni. Događaj je ocijenjen kao jako koristan za našu zajednicu. Međutim, moram priznati da društvo dovoljno ne cijeni žensku ulogu u izgradnji i još uvijek se ne prepoznaje važnost našeg rada i zalaganja. U mom mirovnom radu imala sam podršku žena koje su mislile kao i ja, ali i muškaraca koji nisu željeli javno da daju podršku. Najveću podršku dala mi je moja porodica. Jedna od značajnih podrški je dodjela nagrade – Plaketa Grada Bihaća za izuzetan doprinos u ostvarivanju i promicanju prava građana u različitim sferama života i rada na području općine Bihać, a posebno prava žena i mladih. Mogu da kažem da je ovo jako teška borba u zajednici i društvu i da se naš rad ne smatra jednako vrijednim kao muški rad. Lično sam se izborila da Bihać kao grad dobije Gender akcioni plan za period od 2013. do 2016. u koji je uključeno i mirovno djelovanje žena u zajednici. Bilo je trenutaka da sam prokomentarisana loše ili je bilo kritika „koga nam je dovela da nam one pričaju o miru“, ali ja nisam posustajala i nisam puno ni obraćala pažnju jer uvijek razmišljam da ti komentari proizilaze iz neznanja. Ono što građani i zajednice ne razumiju je da moja borba na izgradnji mira nije borba za mene nego za sve nas, za našu budućnost, za našu djecu, za naše društvo.

Zajednica i šire me prepoznaje kao jako otvorenu, direktnu i iskrenu osobu, herionu, braniteljicu ljudskih prava, iskrenu i predanu mirotvorku koja se nesebično zalaže za život i mir u društvu. Na kraju želim istaći da je suočavanje s prošloću od neizmjerne važnosti za izgradnju mira u budućnosti, a prošlost treba gledati na osnovu činjenica a ne osjećaja, kada uzmemo činjenice

onakve kakve su, mi te činjenice moramo i prihvatiti. Mi se sa prošlošću ne možemo suočiti ako ne prihvatimo činjenice. Ako pravda ne bude zadovoljena, ako istina nije činjenica onda ne možemo dalje. Moramo biti spremne sve to prihvatiti i ići dalje.

Enisa Raković (Bihać)

BOSANSKO GRAHOVO – Mjesto koje se spominje još na rimskom putu. Historija Bosanskog Grahova i Grahovskog polja seže još od osnivanja Kninske biskupije 1035. godine. Od tog doba mnoga plemena su bila naseljena na području Bosanskog Grahova i dalje do Livanjskog polja. Tokom svoje historije Bosansko Grahovo pripadalo je različitim carstvima i kraljevinama, ali ono što je možda najpoznatije u historiji ovog kraja jeste činjenica da je Gavrilo Princip, atentator na Franca Ferdinanda, porijeklom iz mjesta Obljaj kod Bosanskog Grahova. Isto tako, Drvar i Bosansko Grahovo su jedine općine u kojima nije održan Referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine 1992. godine. Mnogo specifičnosti vezane su za ovo mjesto, međutim ono što Bosansko Grahovo čini poprilično sličnim ostatku Bosne i Hercegovine jeste neprepoznavanje žena i njihovih borbi. Grahovsko polje u sebi nosi znoj ženske borbe, a upravo jednu od tih borbi ispričaćemo za dobrobit budućih generacija.

Heroina 3:

„Ne sramim se svog aktivizma.“

Danka Zelić (Bosansko Grahovo)

I nakon 25 godina po završetku rata, ja sam na istom putu, na istim aktivnostima, radim iste stvari, mirim ljude, afirmiram žene, zagovaram bolju budućnost za sve nas i pitam se što su žene radile 25 godina nakon Drugog svjetskog rata, kakva su vremena bila 70-tih godina prošlog stoljeća, čime su se žene bavile. Ja sam rođena tih godina, 1973. Što je moja majka mislila kada me rodila i o čemu je promišljala, kakvu mi je budućnost zamislila, hoće li meni biti lakše ili teže nego njoj, ne znam i nemam odgovor na to pitanje, ali znam da sam ovaj svoj put sama odabrala, da mi je bilo teško puno puta, i da me je svaki mali uspjeh činio izuzetno sretnom i davao motiva da idem dalje i dalje. I evo me, mirotvorka aktivistica u Bosni i Hercegovini. U državi koju volim, s ljudima koje volim, ali koja nije onakva kakvom sam je zamišljala - uređenu, demokratičnu, socijalno osjetljivu, jednaku za sve građane i građanke. Ipak, znam da možemo da je uredimo da bude po mjeri svakog, i žena i muškaraca, da bude puno jednostavnija, a ljudi da budu odgovorniji i pošteniji.

Moje iskustvo u Bosni i Hercegovini u proteklih 25 godina je ogromno, predano sam radila i radim da promijenim stvari nabolje, naravno, znam da sam kao i druge žene u svojim lokalnim zajednicama gradila mir tijekom rata i nakon rata i da su to bile „obične“ žene pripadnice različitih etničkih i religijskih identiteta. Konflikt u Bosni i Hercegovini je započeo 90-tih godina, kada ja, tek punoljetna osoba, pokazujući lice ljudskosti i u najtežim trenucima svoga života, gradim mir, a da toga nisam bila ni svjesna, jer sam samo radila ono što im je savjest nalagala. Tek sam kasnije naučila da to artikuliraju kao mirovni aktivizam. Iako su brojne žene radile na izgradnji mira u svojim lokalnim zajednicama, ali i šire, njih još uvijek nema u pregovorima na kojima se donose bitne odluke o miru i strategijama za provedbu mirovnih sporazuma. Jako je puno inicijativa za uključivanje žena u sve društvene procese, ali su to procesi koje uglavnom pokreću žene, mala je podrška muškaraca pogotovo u političkoj participaciji. Zakinute smo za puno toga u ovom društvu u ovoj državi, mnoge se zalažemo da ispravimo te nepravde, i ja sama sam pokrenula nebrojene aktivnosti, od onih tradicionalnih do najinovativnijih koje se bile prepoznate u cijeloj državi i šire, a sve za afirmaciju mira i žena u manjim lokalnim zajednicama.

Moje iskustvo u proteklih 25 godina u Bosni i Hercegovini svjedoči o tome da sam gradila mir sa ženama iz moje lokalne zajednice, vrlo teško u prvim godinama nakon rata, tražeći opću podršku obitelji i društva, a bez logističke pomoći, plana djelovanja, i sa jako puno entuzijazma, motivacije i iskrene želje da se zaleme pokidani odnosi prvo u mojoj zajednici, a i šire. Nakon 10 godina rada počelo je biti lakše prelaziti barijere jer sam naučila ljude da slušaju i da znaju o čemu pričam i zašto sve to radim, dobila sam dosta podrške, ali ona nije bila bezuvjetna, i počele smo djelovati kao mali pokret u jednoj maloj zajednici Bosanskom Grahovu, zajednici sa puno otvorenih rana, ožiljaka iz prošlosti, s puno napaćenog naroda, kojemu je svega bilo dosta, i ratova i izbjeglištva, povratka i početaka da ponovo sve grade. U toj konfuziji jada i siromaštva, bez vidljivog cilja i jasne perspektive, počela sam sa ženama, imala sam vjeru da će žene ipak prve progovoriti i željeti graditi mir, i bila sam u pravu!

Udruženje građanki (žena) Grahovo je prva nevladina organizacija na ovim prostorima koja se počela baviti ljudskim pravima, mirom i dijalogom. Okupila sam dvadesetak žena iz Bosanskog Grahova, žena bez obzira na naciju, vjeru, obrazovanje, imovinu, starost, samo žene koje su htjele, mogle, a i smjele slobodno da se okupljaju, dođu na sastanak, progovore o svojim problemima, ali i problemima u svojoj obitelji i zajednici. Bilo je to u ljeto 1999. god., kada je rat već bio završio, kada je i izbjeglištvo bilo gotovo, a povratak jako aktualan, pa okupljam žene povratnice, zajedno sa ženama koje su raseljene, nisu mi bili važni njihovi statusi nametnuti od birokracije, važne su mi bile žene, njihove muke i problemi, bitno mi je bilo pomoći ženama u njihovoj svakodnevnicu. Nisam poznavala te žene, došla sam u Bosansko Grahovo iz Livna, došla sam raditi u policiju, i za mene je to upoznavanje bilo nešto novo, ali sam nekako zadobila povjerenje tih žena, i generalno svih ljudi iz Bosanskog Grahova. I danas se često pitam zašto i kako, možda su vidjeli da im zbilja želim pomoći rješavati nagomilane probleme oko povratka, oko obnove, povratka imovine, oko posjete njihovim kućama u udaljenim selima, nabavke lijekova, hrane i svega što im je bilo potrebno. Sastajale smo se po kućama godinu dana, jako često, upoznavale smo se uz litre domaće kave i soka na razmućivanje, svaka je pričala svoju priču, bile su to ispovijesti životnih

drama u dva čina, prije i poslije rata, nečeg lijepog, cvjetnog i mirisnog, i nečeg tumornog, tužnog i žalosnog. Trenutno nisu znale što, nazad se nije smjelo, a naprijed nije moglo. Umrone i iscrpljene od neimaštine, politika obećanja sa TV-a da će biti bolje, realnosti gdje je oko njih sve spaljeno i uništeno, razorenih i razdvojenih obitelji, počele su sakupljati fragmente lijepih uspomena koje nisu bile isprane i stvarati novu viziju svojih života. U toj životnoj misiji sam im pomogla, usmjerila ih, pružila im ruku, i rame, i zagrljaj, i sve što sam mogla učinila sam samo da im budu bolje.

2000. godine saznajem da postoje nevladine organizacije, udruženja građana, i poželim tako nešto, samo udruženje građanki kao udruženje žena, i da se mogu registrirati i da imaju veće mogućnosti za djelovanje. Slučajno sam, iz policije u kojoj sam bila zaposlena tada, pozvana na jedan seminar kojeg organizira jedna ženska organizacija. Odlazim iz radoznalosti i saznajem sve, vraćam se, sazivam žene, organiziramo se i registriramo kao Udruženje građanki Grahovo na razini Federacije Bosne i Hercegovine u Ministarstvu pravosuđa u Sarajevu. Bilo je to 17.07.2000. godine. Još koji dan i punih 20 godina, taj datum slavimo kao datum našeg osnivanja i jako smo vezane za taj period emotivno, i osjećam se pobjednički jer je i ta registracija udruženja bila borba. Borba sa onima koji nisu mogli shvatiti što je NVO, što je sloboda okupljanja i djelovanja, i često sam slušala rečenice kao naprimjer „zašto to radite, jeste to vi protiv vlasti“. Zbog svog djelovanja u tako maloj lokalnoj zajednici koja je bila jedna od najrazrušenijih općina na području BiH u ratu, uništena do temelja, zvali su nas „kabriolet grad“.

Puno sam čitala i znala što je Dejtonski mirovni sporazum, znala sam da se mora provesti, ali tada nisam znala da će nam trebati tako puno vremena. Možda bi se prije proveo i bio jasniji da su žene bile pozvane za pregovarački stol, ali nisu, kao ni za bilo kakve druge stolove oko mirovnih pregovora, tada se svima činilo da smo nevažne i da naše mišljenje nije bitno. Zbog toga sam znala da će svatko imati pravo da se vrati na svoje, što su mnogi osporavali. I sami ljudi, žene, kada su počele posjećivati svoje razrušene domove nisu znale što uraditi, često su se pitale vratiti se ili ne, svjedočila sam tomu često odvozeći ih do njihovih kuća, jer prijevoza u sela nije bilo. Često su ih autobusi UNHCR-a dovezli samo do grada u jednodnevnu posjetu, ali dalje do njihovih sela i kuća nisu mogle. Rado sam ih odvozila kada sam god mogla, i radovala se da će se ti ljudi vratiti, da će se grad obnoviti i da ćemo graditi bolje društvo, bez straha da se ratne strahote ponove ikada više. Riskirala sam, često zbog sprege posla u policiji i aktivističkog djelovanja, a što ne ide skupa, nisam imala podršku u policiji, dapače bilo je teško objasniti mojim radnim kolegama i kolegicama, a pogotovo nadređenima, zašto radim to što radim, da nisam državni neprijatelj ako pomažem drugima koji nisu „moji“.

Trpjela sam omalovažavanja, nisam mogla napredovati u službi, ismijavali su moj rad, a trpjela je i moja obitelj. Nisam posustala niti pokleknula, njihove smicalice su mi dale još više poticaja, a volje i energije nije nedostajalo, tu je bila i podrška mog supruga koji mi je najviše pomogao, bio uz mene kada je bilo teško i vjerovao u moj aktivizam, sada znam koliko me volio kada je to sve prolazio sa mnom i nije posustao u podršci i ljubavi ni dan danas. Često sam se vraćala kući sva u suzama nakon svjedočenja žena koje sam vozila, pogođena njihovom reakcijom na uništenu i zapaljenu imovinu, na sjećanja iz njihove mladosti i perioda prije rata. Pogađalo me najviše kada bi u paljevini i gareži pronašle neki njima drag predmet, džezvu, šerpu, fotografiju, ram slike, goblen, cipelu ili dudu svoje djece. Kada su izbjegli skoro ništa nisu ponijeli sa sobom od imovine, sve je ostalo i sve je uništeno, rijetko su našle nešto jer sve je izgorjelo ili je propalo vremenom nakon 5-6 godina, ali to je za njih bilo od neizmjerne vrijednosti, to je bilo bogatstvo i jedini dokaz da su imale život i prije ovoga. Suočile su se sa činjenicom da nemaju ništa i da sve moraju početi iz početka.

I počele smo iz početka, u sredini patrijarhalne kulture i rodnih hijerarhija, jako teško, ali jako uspješno. Na svojim plećima nosila sam breme teškog razumijevanja od strane muškarca kada je bila riječ o obnovi, poljoprivredi, zakonima, odlukama i svemu u što po njihovom žene se ne miješaju. Dokazivanje i rad, te činjenica da sam uspješnija u pregovorima s vlastima, donatorima, institucijama od muškaraca, tjeralo me da svaki dan sve više i više gradim i obnavljam taj mali

grad i vežem ljude u zajedništvo. Rezultat moga rada su mnogi uspješni projekti prvo u općini Bosansko Grahovo, a zatim u cijeloj HBŽ/Kantonu 10 i drugim ratom stradalim općinama.

Kako u Bosanskom Grahovu, tako i drugim mjestima gdje sam radila, žene su mi posvjedočile da su zapravo na svojim plećima nosile veliki teret rata i poslijeratne obnove. Muškarci su se vraćali iz rata i bili zaokupljeni traumama koje su preživjeli, a žene kao da nisu imale svoje traume, činile su sve da njihove obitelji prežive i grade novi život. Osnažila sam žene da samostalno počnu neki posao u poljoprivredi, manufakturu, da se udruže u zajedničkim idejama, a cilj toga mi je bio samo da postanu ekonomski neovisne. I uspjela sam u tome, pomogla sam im projektima i projektima, od male pomoći da nabave neki stroj, obnove štalu, ili kupe stoku do toga da pokrenu posao gdje su zaposlile i nekoliko žena, kao što je frizerski salon, proizvodnja jaja, sira, povrća, ljekovitog bilja. Jedan od uspješnijih projekata u kojem sam okupila veći broj žena bio je organizirati proizvodnju i prodaju mlijeka. Naime, nakon obnove štala, nabavke krava, mehanizacije, žene nisu imale gdje prodati mlijeko, a nisu ni znale kako jer nisu imale tradiciju prodaje, tim poslovima su se bavili muškarci u njihovim domaćinstvima. Krenula sam u pregovore s otkupljivačima i uvezala ih sa mljekarama iz Livna i Bihaća, organizirala obuku o proizvodnji mlijeka, uvezala ih sa Ministarstvom poljoprivrede, stvorila preduvjete da dobiju premiju, poticaje u poljoprivredi, opremila otkupna mjesta, nabavila rashladne uređaje, muzilice i sve ono što je bilo neophodno da krenu s otkupom, i sve mi je to nekako išlo planski, uspjela sam naći donatore koju su mi pomogli u tome. Ipak, najteže mi je bilo žene osnažiti da otvore vlastite račune u banci, da one raspoložu svojim novcem koji dobiju od prodaje mlijeka. No, uspjela sam, bilo je puno muke dok sam prve dvije žene uvjerila i odvezla u banku i otvorila račun na njihove ime, a ne na ime supruga.

Kada su dobile bankovne kartice i kartice za bankomat i počele raspolagati novcem sve je krenulo najbolje, druge žene su slijedile ove prve dvije i za nekoliko mjeseci sve su imale svoja primanja i raspolagale svojim novcem. Bila sam presretna vidjevši koliko su one sretno i zadovoljne, na kraju se njih pitalo u obitelji što će se kupiti i zašto će se izdvojiti novci. Sva njihova muka oko pohađanja obuke i prigovaranja muškaraca, supruga, očeva ili svekara što odlaze od kuće, što „sastanče“ je nestala jer su uspjele postati samostalne i ravnopravne. Iako je ovo bio primjer uspjeha u ravnopravnosti, svjesna sam da nas do pune ravnopravnosti čeka još dugi put, ali ne odustajem jer mir nema alternativu.

I drugi projekti koje sam kreirala i provela za žene bili su jako uspješni i prepoznati u BiH i šire, pa sam tako 2014. godine od Ekumenske inicijative žena iz Omiša (Republika Hrvatska) nominirana za svjetsku nagradu za izuzetnu kreativnost, hrabrost i posvećenost u poboljšanju kvalitete života u seoskim sredinama. Dobila sam nagradu koju mi je dodijelila organizacija Women's World Summit Foundation za žensku kreativnost za 2014. godinu. Bila sam sretna i zahvalna onim koje su prepoznale moj rad i promovirale mene i zajednicu iz koje dolazim i u kojoj djelujem.

Pomirenja za kojim sam žudila ostvarila sam, izmirila susjede, prijatelje, zajedno sa svima smijala se, slavila, ali i plakala i tugovala, uglavnom bila sretna, nekada i razočarana pojedincima, ali sam godinama postala svjesna da svakoga ne možete osvijestiti, ali možete blokirati, pa tako i danas radim. Upoznala sam jako puno žena u Bosni i Hercegovini i susjednim zemljama koje su radile i rade isti posao kao i ja, isto su aktivistkinje i feministkinje, imaju sjajne rezultate, upoznala sam i mnogo mlade žene, djevojke koje su tako afirmativne, koje su svjesne situacije u kojoj se nalazimo, koje imaju dobra rješenja i zalažu se za njih da ih ostvare i mi im moramo dati podršku. Imamo borkinje koje će kada nas ne bude nastaviti gdje mi stanemo jer trajati će još ova borba za mir.

Za svoj rad 2015. godine nominirana sam za Mirovnu nagradu Mreže za izgradnju mira Bosne i Hercegovine. Nominiralo me nekoliko organizacija iz Bosne i Hercegovine, TPO Fondacija, Mali koraci, IMIC „Zajedno“ i LI-Woman, no glavnu ideju za moju nominaciju, kako sam naknadno saznala, dala je dr. Zilka Spahić Šiljak koju sam upoznala nekoliko godina ranije i koja je,

moгу slobodno reći, prva prepoznala moj mirovni aktivizam i počela s promocijom moga rada, prvo kroz svoju knjigu „Sjaj ljudskosti“, a poslije i kroz intervjuje i druge publikacije. Prva sam žena koja je dobila ovu vrijednu nagradu koja je dala jak pečat mom radu, priznanje, ali i obavezu da idem još više i još jače u izgradnju mira u svojoj zemlji. Neke riječi koje sam čula na dodjeli nagrade od dr. Zilke Spahić Šiljak i od mog pokojnog prijatelja Gorana Bubala i danas mi jako puno znače: „U sivilu ove općine jedina svijetla točka su žene, a među njima jedna, jedinstvena i neponovljiva gđa. Danka Zelić, osnivačica i predsjednica Udruge građanki Grahovo. Rat u BiH je uvelike poremetio mladost i uskratio ljepote mladih godina, ali nije uništio humanost i čovjekoljublje u njoj, tako da je njeno hrabro srce vodi u Bosansko Grahovo da radi i pomogne njegovu izgradnju. Dankina priča je prožeta porukom o približavanju čovjeka čovjeku i izmirenju komšija koji su nasilno podijeljeni i protjerani i kojima treba podrška i pomoć za suživot i opstanak u poratnoj osiromašenoj BiH. Dankino mirotvorstvo je počelo usred rata u Bosanskom Grahovu. Danka je odabrala da bude s ovim ljudima i da se zalaže za njihova prava i život dostojan čovjeka, jer je ona ispit svoje ljudskosti i vjere polagala upravo kod ljudi koji su bili zapostavljeni i zaboravljeni. Nominiramo je jer smatramo da je Danka velikodušna osoba koja je svojim nesebičnim djelima pomogla stotinama izbjeglica u vremenu i mjestu koje nije bilo nimalo pogodno za takav podvig zbog poslijeratnih trzavica na nacionalnoj osnovi.“

Kako je u zemljama Balkana nakon rata siromaštvo pogodilo većinu stanovništva, tako je i Bosnu i Hercegovinu zahvatila neimaština i teška ekonomska kriza posebno izražena u manjim mjestima udaljenim od Sarajeva i Banja Luke i čije se posljedice i dan danas vide na svakom koraku. Ova dva grada su se razvila u prave metropole, a manja mjesta kao Bosansko Grahovo, Drvar, Glamoč liče na mjesta iz 18-tog stoljeća. Siromaštvo je vidljivo na svakom koraku, kako na infrastrukturi grada tako i u gospodarstvu, obrazovanju, zdravstvu, socijalnoj skrbi, a najviše utječe na žene, jer žene općenito su manje zaposlene, vrlo malo nasljeđuju obiteljsku imovinu, što je posebice izraženo u ruralnim sredinama, pa onda i nisu u prilici da donose odluke niti da samostalno pokreću poslove. Takva iskustva sam imala i sama radeći na terenu na programima povratka i obnove, kada sam pokušavala, baš na temelju Rezolucije 1325, da pokažem kako je važno da žene budu uključene, da se njima dodijele grantovi, a ne muškarcima. Međutim, suočavala sam se sa formalno-pravnim preprekama u vezi vlasništva imovine koje je u većini slučajeva bilo na ime muža, oca, brata ili svestra. Muškarci su se u većini slučajeva bunili zašto se njihovim ženama dodjeljuju grantovi, oprema za rad, krave, ovce i druga sredstva za obnovu farmi, a na njihovo ime ništa ne glasi. Objašnjavala sam da ne treba da se bune jer je zemlja, njive i livade njihove, štale su njihove, žene su njihove, pa i stoka i strojevi koju one dobiju bit će posredno njihova, da žene rade i više na farmama nego muškarci i da nešto mora biti i njihovo i da je odluka nevladine organizacije da dodjeljuju sve na ime njihovih žena. Danas je situacija puno bolja nego u onim prvim godinama nakon povratka, žene se kroz programe ekonomskog osnaživanja motiviraju da se više angažiraju i zauzimaju za sebe i da, kroz stjecanje ekonomske neovisnosti i dodatnog obrazovanja, budu spremne da izbore povoljniji položaj sa sebe, ali i za druge žene. Vjeruju da je ekonomska neovisnost ključna za postizanje ravnopravnosti u obitelji i društvu i u tom pravcu nastavljaju djelovati.

Moj aktivizam je takav da se ne sramim i stotinu puta pokucati na jedna vrata da bih dobila podršku za žene i djecu žrtve rata i nasilja, da se usvoje potrebni zakoni, da se donesu adekvatne politike koje će omogućiti ostvarivanje prava i sloboda ne samo ženama nego i svim drugim marginaliziranim grupama u društvu. Tvrdoglavost i upornost, snažna empatija, etika i ljudskost nas jedino može dovesti do pravde koju hoću, ali sam svjesna da bez žestoke borbe i istinskog zauzimanja za prava žena nikada nećemo doći do istinske jednakosti. Iz dana u dan ponavljam da smo mi žene ljudi i da ne smijemo biti diskriminirane nigdje, ni od koga i nikada.

To nismo zaslužile i to nije ljudski.

Danka Zelić (Bosansko Grahovo)

Ženska borba!

- „Žena je snaga, žena je moć. Žena nije za jednu noć.“ / Živana Sabljic
„Spreme da prihvatimo“ / Enisa Raković
„Ne sramim se svog aktivizma.“ / Danka Zelić
„Kuća na moru“ / Paša Suljić
„Veseljak“ / Zora Kuljanin
„Nemirna ja“ / Valentina Gagić
„Djetelina nade“ / Refika Ališković
„Ples mira“ / Tomislavka Dodig Pavić
„Uspjela sam i drago mi je“ / Nusreta Sivac
„Sad nas poštuju“ / Aldina Suljić
„Uspjela sam sama“ / Selma Osmanović
„Mojih 5 minuta“ / Nevzeta Hasanović
„Moja priča jeste tužna, ali sam na svoju priču ponosna“ / Suvada Poturović
„Moj život - tuđi potpis“ / Ilvana Bakoš
„Kuća mljeka“ / Mirjana Raguza

REGIJA BIRAČ - Sve znamo, sve se osjeća, sve je jasno. O ovoj regiji ne treba puno pisati. Nemamo pravo puno pisati o ovome jer svi koji nismo živjeli i preživjeli, jednostavno nemamo pravo. Znamo šta se desilo, zatvorimo oči i šutimo za sve one koji su genocidom pogođeni. Za sve one koji su otišli, a nisu željeli. Danas u Srebrenici života skoro pa nema, ali ne zato što narod ne želi da živi, već zato što smo svi mi uz pomoć etnonacionalnih političkih manipulatora ovu regiju učinili važnom samo svakog jedanaestog jula... To je naša odgovornost i mi, svi zajedno, to trebamo ispraviti. Dok o tome razmišljamo, budimo dovoljno ljudi i usudimo se pročitati o sudbinama onih koji su preživjeli i još uvijek preživljavaju. Bore se za bolje sutra, bore se da žive.

Heroina 4:

„Kuća na moru“

Paša Suljić (Bratunac)

Zovem se Suljić Paša, rođena sam u Bratuncu gdje sam završila osnovnu, srednju i dvije godine više škole u Tuzli. Bila sam sretno dijete, sretna omladinka i imala sam svoju ljubav u ovom gradu. Po završetku srednje škole, kako su mi roditelji bili zdravstveni radnici, zaposlili su me u fabrici namještaja „9. oktobar” u Bratuncu. Tu sam radila skoro 10 godina, da bi moj život, moju mladost prekinuo rat. 10.05.1992. u 10 sati u moju kuću su došle rezervne snage Srbije, u moje dvorište, na moja imanja, doveli su moje komšije Srbe. Istog dana smo dobili komandu da idemo na stadion Bratstva i jedinstva u Bratuncu gdje ćemo potpisati da budemo lojalni toj novoj vlasti i da će nas pusiti. Međutim, slagali su. Kad smo došli na stadion, druga je priča bila. Mašinerija iz Srbije je krenula u svoj pohod. Sve su pobili, ubijali su žene, djecu, muškarce, sve. Na tom istom stadionu smo bili do navečer, kada su nas razdvojili. Na desnu stranu žene, na lijevu sve što je muško. Tu su moja dva brata ostala, koje sam po povratku prije 13 godina uspjela naći u tri različite grobnice. Jedan od njih je bio u Srbiji kod Loznice. Teška borba, teško, sve je trajalo 10, 12 godina izbjeglištva. Od svoje 24 godine, morala sam da vodim brigu o ocu i majci koja je prestala da živi 1992. godine, živjela je kao biljka. Godinama sam tražila svoju braću, nije bilo ni traga ni glasa. U izbjeglištvu sam upoznala dosta ljudi, upoznala sam osobe iz Crvenog krsta s kojima sam mogli da razgovaram, nudili su mi jedno vrijeme da radim s njima. Međutim, imajući takvu majku kod kuće, koja je izgubila svoje troje djece, nisam mogla da radim. Prvi ko je krenuo u Podrinje, u moj grad, ja sam krenula za njim. Nadala sam se da ću naći svoju braću. Međutim, nismo mogli doći do Bratunca, bili smo tučeni. Na ulazu u Bratunac, kod lamela, čekalo nas je mnogo Srba koji su nas istukli, komplet su uništili autobus. Vratili smo se. Nastavila sam tražiti veze da dođem do Bratunca. Majka je umrla u izbjeglištvu.

Živjela sam u Oskovi koja je 3 km od Banovića. Rudarsko mjesto. Tu smo dobili neki stan, baraka. Imali smo pravo, ko god je izgubio tri ili više članova porodice, na taj neki alternativni smještaj, da ne bi bili u kamp naselju. Kad sam se vratila u moj grad Bratunac, prvi susret bio je s mojim radnim kolegom koji je bio na stadionu '92. godine. Kad sam njega srela, on je sagneo glavu, ja nisam jer sam bila puna ponosa što sam se vratila u svoj grad i nikad više nisam htjela da odem. I danas dan živim u svom gradu. Vraćajući se u svoj Bratunac, u meni su se probudila razna osjećanja, osjećaj bola, tuge, jada. Bile su nevidljive sile s kojima sam se ja borila. Ni jedan momenat nisam se vratila, nisam pokleknula, sve vrijeme me nešto vodilo. Imala sam svoj cilj, svoj pravac, a to je naći svoju braću. Kad sam se vratila, među prvima, bila sam 14-i povratnik. Kad sam se vratila, odjeknulo je kroz Bratunac, vratila se Paša sa Selišta. Izgleda da im je bilo čudno da mene nisu ubili, da sam ostala živa.

U kući je bio neki čovjek iz Glamoča. Kuća je bila devastirana, za mene je bila neuseljiva. Kad sam se vratila svojoj kući, prvo što sam imala je problem da je on imao rješenje na moju kuću. Načelnik općine sa Kriznim štabom u kojem je bio SNS koji je vladao dao mu je moju imovinu. Ja sam mu rekla: „Taj ko ti je dao moju imovinu, idi nek ti da svoju, to je moje i ti ćeš izaći.“ U Konjević-Polju bila je američka baza. Ja sam otišla tamo i naišla na divnu ženu prevodioca. Obratila sam joj se i rekla šta je problem. Ona je odmah nazvala oficira ili pukovnika da meni odmah da pratnju i da ja idem svojoj kući. Živjela sam u tuđoj kući, došla sam i obišla svoju kuću. Rekli su da me ne smiju maltretirati i da ja mogu da dolazim tu da radim na svom imanju. To je moje i ja neću da idem odatle.

Sljedeći problem na koji nailazim je taj što mi je bila oduzeta imovina. To je bilo 2003. godine. Imovinu mi je oduzela crkva i opština Bratunac. Dva duluma i 25 m² moje livade je oduzeto i napravljeno je srpsko pravoslavno groblje, koje mi ni danas nisu platili, koje sam dobila na sudu i na meni je 1/1.

Međutim, tu problemi nisu stali. Problem sa mnom je bio isti kao i Fate Orlović sa crkvom. Svaki dan su me napadali Srbi. Dolazili su na put moje kuće, nazivali me pogrdnim imenima i vrijeđali. Ja sam rekla: „Ja nemam ništa sa vama, vi ste platili nekome to groblje i taj neko će meni da plati. Ako ništa hoću čistu njivu, nosite sve svoje.“ Razni su tu problemi bili, bilo je jako teško. Sama sam živjela tu, otac je umro prije šest godina. Moja borba počinje kad sam krenula u potragu za

rahmetli braćom. Tad nastaje glavna borba. Nisam odustala ni u jednom momentu. Stupila sam u kontakt s nekim Srbima koji su '92. godine bili u radnim vodovima JNA. JNA je uz pomoć domicilnih Srba pravila najveće egzekucije u Bratuncu što se tiče stadiona i poslije Osnovne škole „Vuk Karadžić“. Počela sam sa Srbima da kontaktiram, oni su se bojali svoje vlasti. Jedne prilike jedan mi je rekao neke stvari. Slušajući njegovu uputu došla sam do prve grobnice. On mi je pomogao. Prijavila sam to institucijama, tada mi je pomogao i tadašnji načelnik opštine Bratunac R.B. Zbog samog tog povratka imali smo veliku podršku i pomoć UNPROFOR-a. Bili su nam na usluzi 24 sata. U svim segmentima, pravno i zaštita i svega ostalog. Malo pomalo sam se počela uključivati u razne sekcije, razna udruženja. Neki nisu opravdavali da Bošnjak i Srbin sjede u udruženju. To je bilo teško izbalansirati. Pošto ja nisam nikada radila u poljoprivredi, ja sam hemijski tehničar, počela sam se baviti stočarstvom, ovčarstvom, poljoprivredom i kasnije uzgojem ruža. Sve je ovo bilo kako bih mogla skloniti misli i *odmoriti mozak*. Imala sam osjećaj da svako jutro, mozak se po noći odmori, onda jedna ista misao me proganja svako jutro. Proganjalo me zašto sam izgubila to što jesam, zašto su me tukli na igralištu, nisu imali povoda. Bila sam mirno dijete, bila sam član Komunističke partije Jugoslavije, tada su samo najbolje od najboljih mogli biti članovi.

Vratiću se ponovo na stadion, kad smo bili tamo, digla sam glavu i pogledala radnog kolegu, bio je Srbin. Petak je bio, radni dan u firmi, on nije došao na posao, ali sam se iznenadila i bila uplašena s tolikom bradom i time što su mu se obraćali s „gospodine vojvodo“. Od tog „gospodine vojvodo“ je krenulo svako sljedeće ubistvo. On je bio komandant, vojvoda je kod njih najveći čin. Od njega je kretalo svako izvođenje djevojčica, svako izvođenje djevojke, svako izvođenje žene. Najgore su prošle djevojčice, starosti od 13 do 15 godina. Kada su pohvatali žene iz okolnih mjesta, tada nisu birali, tada su već bili alkoholisani. Po njihovom naglasku, kad su došli na stadion i rekli „Gde su lepe bule“, ja sam znala da su iz Srbije. Ekavicu govore samo u Srbiji, ne govori se to ovdje. Kada bi ušao Srbin iz Bratunca u stadion i provede period 5 - 10 minuta, dođe neko drugi sa spiskom koji izvodi u 70% slučajeva žensko stanovništvo. Govorili su da ih vode da rade u hotel, da rade u kući, međutim te koje su otišle u kuće i hotele, ni danas dan nemaju snage da progovore o toj egzekuciji koju su doživjeli. To je, po meni, a i po tužilaštvu, najveća egzekucija koja se može provesti u ratu, silovanje.

Ja sam imala priliku da se sretmem s dvije žene na Gradini, one su isto odvedene i silovane. One su isto kao predmet odvedene iz Šehovića i prodane za po 50 njemačkih maraka. Ja sam upoznala te dvije žene, one su istjerane iz srpskog zatočeništva, prodavale su se kao vreća ulja. One su tek puštene iz zatočeništva kad je njihova starost ploda bila već četiri mjeseca, nije postojala mogućnost abortusa. Puštene su kao gole, da bi ih naša vojska kod Klادنja našla u šumi. One su molie našu vojsku da ih ubije. I ja sam preživjela svašta, dobijala sam batine, ali sam uvijek na igralištu krila glavu da me ne bi prepoznao moj radni kolega, moj komšija. Taj iz Užica je došao ovdje jer mu je bilo obećano da će biti plaćeno koliko ubije. Ali oni ne znaju gdje je moja kuća, ne znaju da se moj brat zove Alija, ne znaju da kod kuće imam potok. To zna moj komšija. Znači da je on bio posrednik u tom ubistvu.

Hodajući po tim udruženjima, upoznala sam dosta silovanih žena. U Bratuncu se zna za nekih 10 ili 12, za koje se potencijalo zna. Međutim, one nemaju još snage da progovore, boje se da će biti odbačene od svoje zajednice, što je najbolnije. Evo ja, ostati živ poslije tog stadiona u Bratuncu je veliki plus. Prošla sam kroz sve golgote rata, period povratka koji nije nimalo bilo lagan. Bio je čak šta više i opasniji i teži s tim što se preživjelo '92. godine. Ideš u prazno, prinuđen si da kontaktiraš sa Srbinom, jer ako ne kontaktiraš nećeš ništa znati, a on te uništio. Ja sam imala tako lijepu mladost, svoj posao, auto, svoju kuću. Jedina briga mi je bila da ne zakasnim na posao i koja sam smjena. U roku od dva sata ti se sav život promijeni. Ostaješ bez porodice, bez svega. Sa svoje 24 godine dobiješ ogroman teret na leđa, roditelje koje su izgubili svoju djecu. U Banovićima su sa nama radili psiholozi, u jednom momentu sam ja nju pitala samo kakva je za tebe osoba koja se upiše, kaže mrtva. Pitala sam je mogu li ja da pričam više. Organizam je mrtav, ali si ti živ. Biljka, biljka koja se suši. Velika je stvar naš povratak u Bratunac. Za nama su nepunu

godinu dana nakon povratka krenule razne organizacije. Kao i naša prijateljica Ifeta, bila je za nas tu 24 sata, davala nam pomoć i kanale, svu podršku.

Meni je puno značilo. Kada sam se vratila u Bratunac, vratila se i R.H. Njenog muža su isto za auto svezali i vukli ulicom, ona je izgubila svoje dijete. Pritisnula mu je nos, dijete je počelo plakati i ona je u neznanju pritisnula nos da zaustavi plač, međutim dijete se ugušilo tad. Ona se vratila prije mene, imala je svoje političke aktivnosti. Bila nam je stub oko kojeg smo se okretali. Pitali nju, pitali I.M. i tako počeli da se uvezujemo. 99% se vratilo žensko stanovništvo, nismo imali muškaraca, poneko muško dijete koje je izraslo u mladića. Mi žene smo morale da budemo jake, da ojačamo. Morale smo da se razumijemo, jednostavno smo ostale da živimo pogledima. Hoću da kažem koliko smo jedinstvene.

Ponovo se sjećam stadiona. Ženu kad izvedu pod tribine i kad nje nema sat ispod tribina i dođe pognute glave, šta ona može biti drugo nego silovana. Desi se ubistvo muškarca, ok. Najveće zlo, svim ženama u BiH pa i svijetu ja kapu skidam, naklon do poda koja god javno istupi i kaže da je silovana. Kao što je B.H., ja je lično poznajem. Bila sam joj podrška dva puta, moja majka je iz Višegrada, za vrijeme onog rata sa 12 godina je migrirala iz Višegrada. Najveće strahote kod nas, u prvom mjesecu su Potočari, pa Prijedor, pa Bratunac, pa strahote po logorima, pa Sušica u Vlasenici, pa Višnica kod Užica. I tamo su naši stradali. Ti koji su silovali, to nisu ljudi, ja ne smatram ljudskim umom ko može da siluje djevojčicu od 13 godina. Tebi je 40, njoj 13 i kaži mi jesi ti ljudski um, nisi. Ti si obučena mašina za ubijanje, koju pritisnu i ti ideš da radiš.

Imam osjećaj da sam diskriminirana. Moja borba je veća, jača i snažnija od muške borbe, ali se to ne prepoznaje. Kroz tu borbu se ja borim, ja moram da budem i muško i žensko. I drva i struja i voće i livade i sve. Ja sam jedinka, gdje god pođeš nešto, vrata su ti zatvorena, nemaš pravo glasa kao muško. Po meni je žena i danas dan diskriminirana. Diskriminirana od ljudi koji im se trebaju pokloniti. U ovom ratu je žena podnijela veću torturu nego muško. Muško je bilo na liniji, bilo je i žena nosilaca ljljana. Ali muškarca niko nije silovao, nije rodio dijete poslije toga. Rodilo se dijete koje niko nije želio, niko nije htio da bude silovan. Zbog toga ne treba nikoga diskriminirati. Takvu djecu treba dići u visinu, oni su djeca rata, neželjena djeca.

Po meni ne treba se osvrutati na neke stvari, treba ići dalje i imati svoj cilj. Ja kad sam se vratila kao neko ko je odjeknuo u ovom gradu ja sam imala svoj cilj. Moj povratak ja bio ciljan povratak, idem da nađem svoju braću. Prevrnut ću i nebo i zemlju, što sam i uradila. Drugi moj cilj je bio proći kroz moj grad dignute glave, jer nemam razloga da je sagnem. Samo pred dragim Allahom glavu saginjem, treći moj cilj je bio saznati ko mi je pobio braću. Ići prema njemu i reći mu: „Kad mene sretnoš pređi na dugu stranu jer nikad ne znaš šta će se desiti.“ Ja radim, čuvam ovice, umorim se i spavam, a neka on živi u strahu i neka ne spava. Tako ja isto doživljam te silovane. Da li one imaju potrebu da kaže šta je bilo? Ali one se boje diskriminacije u društvu, najbolnije je što žena ženu ne razumije. Žene su moć.

Ženska snaga nije sila, ženska snaga je um. Ja sve što sam naučila kroz ovaj rat i izbjeglištvo, povratak, ja ništa nisam naučila kroz školu. Ja sam sebe smatrala da sam glupa, odakle mi diploma i ta škola. Ja sam '64. godište, trebalo je tada završiti tu školu još žensko. Ali kada sam se ja vratila, to je neki život koji ja ne poznajem. Neki život koji je najveća rupa, najveća jama. U mom životu u to vrijeme su bile sve rupe, falilo je tu dijelova dosta. Trebalo je to posložiti. Međutim, sam moj cilj, moja snaga i moja jačina su pomogle. Ja sam osoba koja ide samo naprijed, ne ide nazad. Ja imam lijep život, a nemam marke primanja. Ja sve što sam stekla sam stekla svojim rukama. Ali zato sam imala problema sa Srbima, dolazilo je do suda i do svega. Ja sam pošla i da ga ubijem i rekla sam kad tad. Ja gdje živim sam okružena Srbima. Ja nikad neću dozvoliti da meni neko psuje, a posebno ti koji si bio negdje i bio si viđen. Svako od Srba ko je pošten treba da kaže gdje je pogriješio. Ali žene mogu sve kada se spoje, žene su snaga.

Svi mi težimo ka zajedništvu i miru. Sve organizacije funkcionišu po sistemu multietničke zajednice. Svi mi tu sjedimo skupa, Srbi i Muslimani, ali to ne funkcionišu i u Podrinju nikad neće

više funkcionisati. Oni su osobe koje neće s nama. Oni jednostavno neće s nama. Oni su prljavi, njihove porodice su prljave. Imaju veliki minus koji ne možeš ispraviti. One znaju da mi znamo sve i one se time brane da neće sa nama. Sjedićemo mi za istim stolom, ali kad izađemo svako svojim putem. Još uvijek i poslije 25 godina veliko je nepovjerenje, jer ni jedna od njih nije toliko poštena i realna da ustane na jednom sastanku i kaže ono što zna, što je vidjela. Nijedna od njih neće da kaže za osudu nekog velikog četnika sa ovog područja. Te iste žene s kojima sjedim ponekad, kad je bila podrška Hankeu, onom piscu, one su išle u Štokholm i dale mu podršku. Znači ti podržavaš nekoga ko ne priznaje genocide i ti hoćeš u moje društvo. E ne može. One su žene koje mudro i vješto lažu. Mi smo blag narod, miroljubivi, spremni puno pomoći. Kod njih to ne funkcioniše. One žive neki mudar život. Mi i dalje, valjda radi sveg zla koje smo preživjeli, smo miroljubivi.

Ovdje po meni i po još nekima, na ovom dijelu nema suživota dok žive dvije vjere. Masa je silovanih. 99,8% je silovano u Potočarima. Uzmi sad procenat koji je to procenat. Šta bi se desilo sa ovom državom BiH, kakva god je ja je volim, kad bi sve te žene, cure i majke i ta ratna djeca došla u Sarajevo pred Predsjedništvo? A zamisli kad rulja krene, žene su nezaustavljive.

Nijedna žena u parlamentu neće da se napravi zakon koji odgovara ratnoj djeci. Ja sam dosta u tom krugu i vodama i ja uvijek kažem da su mene udruženja ostavila u normalni. Razlika je kad dobiješ psihoterapeuta kojem je mozak netaknut, koji nije preživio što sam ja, u njegov mozak može da stane sve.

I opet kažem, nemoj nikad u životu da te pokoleba da se vratiš nazad. Doći će vrijeme, mora doći. Možda neće naši, ali neko će sa strane stvoriti. I ja sam imala svoje snove, kuća na moru. Međutim, za dva sata sve izgubiš, izgubiš pojam o životu.

Meni je sva sreća u tom zlu što sam preživjela, ne znam kako i kad sam postala toliko jaka i slobodna u govoru. Ja nemam problem da pred 100 kamera i 100 medija izađem i sve kažem. Ja kad sam se vratila, znala sam gdje se vraćam, ko mi je komšija, ko je u opštini, ko je u policiji. Ja nemam problem da u kafiću podignem glavu i nikad je neću sageti, neka je odsjeku. Svi oni znaju da ja lagodno prolazim gradom. Niko ne treba, posebno žena, da se vrati nazad ako je naišla na neku barijeru. Hajmo tu barijeru ne zaobići, nego srušiti. Žena da bi opstala, ostala normalna, normalno da podiže porodicu, mora da ruši barijeru svaku, a ne da zaobilazi. Ja neću da živim pod nečijim uticajem, da pričam ono što nekom godi. Mene ne zanima što će neko dobiti plus ako ga spomenem. Ifeta je morala zaraditi moje povjerenje da ja o njoj pričam. Ja sve pred sobom rušim, ali život me stvorio takvom. Bez grubosti i starta nema života. Ja sa Srpkinjom mogu da sjedim, pušim i pijem kafu, ali šta da pričamo nasamo kad smo. Nemamo šta.

Paša Suljić (Bratunac)

Ženska borba!

- „Žena je snaga, žena je moć. Žena nije za jednu noć.“ / Živana Sabljic
„Spreme da prihvatimo“ / Enisa Raković
„Ne sramim se svog aktivizma.“ / Danka Zelić
„Kuća na moru“ / Paša Suljić
„Veseljak“ / Zora Kuljanin
„Nemirna ja“ / Valentina Gagić
„Djetelina nade“ / Refika Ališković
„Ples mira“ / Tomislavka Dodig Pavić
„Uspjela sam i drago mi je“ / Nusreta Sivac
„Sad nas poštuju“ / Aldina Suljić
„Uspjela sam sama“ / Selma Osmanović
„Mojih 5 minuta“ / Nevzeta Hasanović
„Moja priča jeste tužna, ali sam na svoju priču ponosna“ / Suvada Poturović
„Moj život - tuđi potpis“ / Ilvana Bakoš
„Kuća mljeka“ / Mirjana Raguza

REGIJA BIRAČ - Sve znamo, sve se osjeća, sve je jasno. O ovoj regiji ne treba puno pisati. Nemamo pravo puno pisati o ovome jer svi koji nismo živjeli i preživjeli, jednostavno nemamo pravo. Znamo šta se desilo, zatvorimo oči i šutimo za sve one koji su genocidom pogođeni. Za sve one koji su otišli, a nisu željeli. Danas u Srebrenici života skoro pa nema, ali ne zato što narod ne želi da živi, već zato što smo svi mi uz pomoć etnonacionalnih političkih manipulatora ovu regiju učinili važnom samo svakog jedanaestog jula... To je naša odgovornost i mi, svi zajedno, to trebamo ispraviti. Dok o tome razmišljamo, budimo dovoljno ljudi i usudimo se pročitati o sudbinama onih koji su preživjeli i još uvijek preživljavaju. Bore se za bolje sutra, bore se da žive.

Heroina 5:

„Veseljak“

Zora Kuljanin (Bratunac)

Ja sam Zora Kuljanin rođena u Mostaru. Udata u Bradinu u opštini Konjic. Za vrijeme rata iz Bradine prelazim u Konjic, pa onda u Hadžiće. Nakon Dejtona, prelazim u Bratunac.

Pitanje: Kako vam pomaže druženje sa ženama?

Dosta me je vratilo u život ovo druženje. „Moja kravica“, „Leptir“... Moram reći, dosta su me vratili. Potrudili se da zaboravim na prošlost i da gledam na budućnost. Imam dva sina, nevjestu i dvoje unučadi. I oni su me dosta ohrabрили i pomogli da zaboravim svu tu prošlost.

Ja volim druženje i nisam nacionalista. Ja sam Hrvatica koja je udata za Srbina. Nikad nisam voljela da gledam da li je onaj Srbin, onaj Musliman... To me nikad nije interesovalo. Druženje me zaista dosta vratilo u život pošto sam dosta u životu prepatila. Neke bolne tačke imam, koje ja mogu iznijeti svugdje. Ne stidim se jer bilo je i bilo, prošlo je prošlo. Meni je žao žrtava na sve strane. Bio Musliman, bio Srbin, bio Hrvat... Stvarno mi je žao toga što se to sve desilo u ovom ratu, što sam otišla sa svog, što nismo ništa ovamo imali i stekli, ali hvala Bogu, opet kažem neka su djeca živa i zdrava. Druženje u svakom pogledu volim jer da nisam počela ovako da se družim sa udruženjima, da izlazim sa ljudima, vjerujem da ne bih ostala pri sebi. Često noću spavam pa se trznem i mislim šta je bilo, što mi ovo treba, što da mislim o tome. Kažem: „Oдох ja negdje. Ja uvijek odoh.“

Pitanje: Da li vaša borba jednako vrijedi kao muška borba? Mislite li da su žene prošle mnogo toga što društvo danas ne vidi?

Žene su jače po svemu gledajući nego muškarci jer imamo u kući muževe. Isto tako, on je pretrpio svašta nešto. Ja uvijek kažem: „Izadi u društvo. Ne možeš biti zatvoren u stanu među četiri zida. Moraš izaći, moraš se družiti!“

Ne osporavam opet ništa što se desilo. Žao mi je žena što trpe nasilje, što strahuju kako će im biti kad im dođe muž, da li će to biti mirno ili neće pošto ima slučaj jedne žene što mi se hiljadu puta požalila.

Pitanje: Kako živite danas u Bratuncu?

Što se tiče današnjeg života u Bratuncu, nije lako živjeti, ali opet se borim. Mislim na sebe. Mi smo 1996. došli u Bratunac. Ne znaš nikoga. Nemaš ništa. Upao si u tu sredinu neku. Nemaš dinara, a boriš se za dnevnicu, radiš. Na primjer, računi dolaze. Borba je bila. Da bolje objasnim otkud ja u Bratuncu, muž je iz Bradine. Ja sam iz Mostara i ja sam udata u Bradinu. Mi smo Dejtonom došli u Bratunac. Ja sam se iz Mostara udala u Bradinu 1983. godine. Eh, sad kad je rat, nas su iz Bradine, iz tog svega prebacili na konjičku opštinu kod rođaka nekog pošto sam imala bebu od 9 mjeseci. Pa smo 27. jula prebačeni za Hadžiće. To je već kao bila srpska teritorija. To je bilo 1992. godine. Znači 12. jula smo istjerani iz svojih kuća. Došli smo u Konjic, a 27. jula prebacujemo se na srpsku kao teritoriju u Hadžiće. Sve smo tu bili do 1995. i sad je bilo Dejtonom da firme i sve idu ili u Višegrad-Dobrun ili u Bratunac. Iz Hadžića moramo ići. I sad Remontni zavod kako ide u Bratunac, sve firme povlače se i idu za Bratunac. Sada i mi idemo za Bratunac. Nećemo za Dobrun kod Višegrada već idemo za Bratunac. Tako da smo mi Dejtonom, kad je Dejton potpisan, prebačeni u Bratunac. Morali smo tu, nije bilo izbora.

Ja najradije bih voljela da sam se mogla vratiti na svoje mjesto u Bradinu. Da sam u svom na svom. Ali nismo se imali gdje vratiti. To je bilo sve zapaljeno. Rat je rat. Pa smo se mi morali prebaciti ovamo. I ne, nismo imali izbora drugog. Mada sam ja, na primjer, mogla sam nebitno gdje otići. Moj muž je radio u Hidrogradnji. Tad je radio na Palama sa sjedištem u Sarajevu. Ali kontam, gdje god odem ne znam nikoga. Ipak tu ide ta većina u Bratunac pa idemo i mi. Tako da Dejton je donio što je donio.

Sjećam se, na početku bilo je teško. Nađemo neku kuću.. Oni su nama tamo obećavali vile i kule. Pitali nas hoćete li stan, hoćete li kuću. Međutim mi smo se morali sami smještati. Mi smo morali tražiti jer nas je bilo masa iz Zenice, Visokog, Hadžića... Nema odakle nas nije došlo tu. I sad tražiš ti sebi kuću, nađeš neku kuću... Moraš je opremiti, moraš struju razvesti i sve ono srediti. Sreća pa smo mi na čovjeka naišli. To je bila muslimanska kuća. Mi smo nju izgradili i mi smo tu do 2013. bili u toj kući. I onda ministarstvo nam ponudi stan i sad smo mi taj stan otplatili. Nešto minimalno, nekih 42 kvadrata da je to kao naše. Mislim, bilo je svašta. Bili smo gladni i žedni. Nije se radilo. Dijete hoće ovo, hoće ono. Ne možeš mu to pružiti. Bilo je tih nekih, da kažem, bolnih tački. Ali eto nekako smo se izborili. Muž je krenuo opet raditi. Onda je otišao u penziju.

Sjećanja mi naviru, opet se vraćam na dolazak u Bratunac. Prvi put kad smo dolazili u Bratunac rekli su nam da ovdje moramo skrenuti desno. Ideš, a ne znaš gdje ideš. Pa smo našli taj Bratunac, ostavili kamion sa stvarima. Ne znaš gdje ćeš s njim. Nikoga ne poznaješ.

Ali opet, sve je išlo fino. Imali smo i ovdje nekih napada. Na primjer, mi kad smo ušli u tu kuću, pa nakon neke dvijer godine, došla je žena i ona je mene napala rekavši: „Što ćeš u mojoj kući? Zna li šta je meni urađeno?“ Ja sam njoj rekla da sam ja ovdje samo stranac i da pojma nemam. Mi smo došli iz Hadžića kao da smo pali s nebesa. Nemojte mene kriviti jer nisam krivac ja. Isto kao kad bi vas bacili u Sarajevo, a vi nemate pojma o čemu se radi.

Nismo imali pojma ni gdje smo došli ni gdje ćemo se smjestiti, niti kako će to sve proći. Ali opet kažem, hvala Bogu, sve smo polako. Mi smo čovjeku kuću opremili i bila je ta kuća naša, ali znali smo da neće biti. Nema teorije. Ali smo opremili da se možemo skloniti i voditi miran život. Bilo je tu raznih priča i napada. Sve smo to rješavali riječima. Dolazili su i pitali znamo li šta se tu dešavalo, šta se dešavalo u toj garaži? Odgovarala sam da ne znam, da sam tu kao s padobranom pala. Meni je žao šta je bilo na svim stranama i zašto se to moralo desiti. Ali nemojte kriviti mene. U početku je bilo stvarno teško. U prvoj godini nismo znali gdje ćemo izaći niti s kime ćemo popričati. Nisam znala kako se neko ponaša kad ja pričam i kakvo on mišljenje ima o meni pošto sam ja tu došla, a on starosjedilac. Opet kažem, hvala Bogu, sve je dobro. Stvarno ne razlikujem niti sam nacionalista.

Pitanje: Šta za vas znači mir? Da li ste svoju djecu odgajali po principu mira u zajednici?

Moja djeca, oni ne razlikuju ljude. Stariji sin ima, da tako kažem, bošnjačko društvo. Ima prijatelja, kod njega spava i on dolazi kod nas. Stvarno se djeca druže i to mi je drago. Nikad ne bih rekla: „Nemoj! Što ćeš?“ Stvarno mi je drago kad dođu oni drugi dan Slave i drago mi je što se djeca paze. Uvijek kažem Drašku da ako nešto ne odgovara tom djetetu, na primjer od hrane, da dadne nešto drugo. Drago je i meni kad se družim s drugim ženama. Nikad nisam obraćala pažnju i pomislila da neću pričati s njom. Nikad mi to nije smetalo. Tako kad sam se udala, moj kum je musliman i nikad mi to nije smetalo. U mojoj porodici je tako da ovaj sin stariji kaže da su mu nekad više muslimani valjali nego Srbi. Tačno tako jest. On ne razdvaja i ne mrzi. Tako sam ih učila. Bilo šta je bilo i neka ostane sve iza leđa. Ova udruženja stvarno su mene digla da budem pametnija. Jer svašta mi se dešavalo i znala sam se pitati i plakati. Pitala sam se što se ovo desilo i tako.

Ja sam uvijek svoju djecu tako učila da nikad i nigdje nekakvu razliku prave. Stariji sin je dosta puta tražio da mu ispričam šta se desilo i kako u ratu. Govorila sam mu da zaboravimo i da gledamo naprijed. Pred mlađim sinom nikad nismo govorili šta se desilo. Prošlost je prošlost. Daj da gledamo u budućnost. Da se družimo i da izidemo na kafu.

Žene su malo jače. Žene mogu mnogo više nego muškarci. Na primjer, mi žene kad sjednemo na tu kafu, mi nikad nećemo uzeti tu temu šta je bilo i kako je bilo u ratu, a muškarci čim sjednu odmah prepričavaju gdje su bili i šta su radili. Kažem: „Ma pusti to i ne vraćaj se.“ Hiljadu puta kažem da je prošlost prošlost. Hajmo zaboraviti to. Neka ide iza leđa. Šta ćemo naprijed i šta

možemo uraditi? Gdje se možemo sastati? Prošlost ostaviti iza leđa.

Pitanje: Da li vam je važno okupljanje i druženje sa ženama?

Žene su drugačije. Žene ako treba da se okupe to nije problem. Znam to po ovim radionicama. Ali ne bi muškarci bili odgovorni koliko su žene. Ja mislim kad bi zovnuli 20 muškaraca na sastanak, pojavilo bi se njih 10 samo. Na primjer, kod Nade ili Željane nas bude 20 do 24. Kako kad i ko koliko može. I sve ovako mješavina. Da se žene druže i steknu prijateljstva. Ako nekoj nešto zatreba, nebitno je ko si i šta si. Mi sjednemo kao u kafić i mi smo skupa. Ima žena koje su mi drage. Nisam stvarno nacionalista. To nikad nisam bila niti volim. Neko kaže kako možeš s njim ili s njom. Zašto? Pa i ona je od mesa isto kao i ja. Njeno je ime tako, a moje tako. Mi smo našli taj neki zajednički jezik da možemo popričati. Da se možemo požaliti jedna drugoj. Moramo gledati u budućnost i da se družimo i da smo skupa. U ovim radionicama svi smo skupa i bolje se osjećamo. Sklapamo prijateljstva. Stvarno je lijepo, pomažemo si i zajedno smo. Imali smo sigurno 10-15 radionica gdje se mi smijemo i pjevamo. Ne gledamo ko je neko niti šta. Ja sam inače veseljak.

Zora Kuljanin (Bratunac)

REGIJA BIRAČ - Sve znamo, sve se osjeća, sve je jasno. O ovoj regiji ne treba puno pisati. Nemamo pravo puno pisati o ovome jer svi koji nismo živjeli i preživjeli, jednostavno nemamo pravo. Znamo šta se desilo, zatvorimo oči i šutimo za sve one koji su genocidom pogođeni. Za sve one koji su otišli, a nisu željeli. Danas u Srebrenici života skoro pa nema, ali ne zato što narod ne želi da živi, već zato što smo svi mi uz pomoć etnonacionalnih političkih manipulatora ovu regiju učinili važnom samo svakog jedanaestog jula... To je naša odgovornost i mi, svi zajedno, to trebamo ispraviti. Dok o tome razmišljamo, budimo dovoljno ljudi i usudimo se pročitati o sudbinama onih koji su preživjeli i još uvijek preživljavaju. Bore se za bolje sutra, bore se da žive.

Heroina 6:

„Nemirna ja“

Valentina Gagić (Srebrenica)

Tokom obraćanja na radionici u Konjević-Polju koju je organizovala Fondacija CURE predstavila sam vlastita iskustva, kroz lični i profesionalni osvrt, govorila sam o sjećanju na zajednički život koji se gradio na prostorima bivše Jugoslavije, a posebno u BiH. Kao srednjoškolka odrastala sam u učeničkom domu u Sarajevu u kojem sam dijelila svakodnevnice sa preko 300 mladih iz svih dijelova Jugoslavije, čineći tako porodično okruženje i sigurnu zonu u kojoj smo se međusobno štitili, poštovali i vjerovali jedni drugima.

Govorila sam o periodu u kom sam imala velike tinejdžerske planove i snove koji su prekinuti roditeljskom brigom i jednom rečenicom koja me je razbudila: „Morate ići, ali vratićete se za mjesec dana, samo dok se rat završi.” Mjesec dana pretočilo se u šest mjeseci boravka u Slovačkoj, a rat se nije završio. Buktao je. Sjećam se da sam pisala apele svojoj generaciji... da nas se to ne tiče, da mi trebamo zaustaviti rat, jer je budućnost naša. Sa devetnaest godina vjerovala sam da možemo...

Vratila sam se u Bosnu krajem avgusta 1992. godine „da poginem ako treba“ kako sam rekla sestri, ali čvrsto opredjeljena da se vratim. Ubrzo sam zasnovala porodicu i stvarala neki svoj svijet u balonu od sapunice. Ušuškan u isčekivanju...imaću bebu, brinuću o njoj, gledaću kako raste život u okruženju koje sije smrt. Imala sam svoj svijet, izvan realnog. I nisam znala drugačije.

S dječakom od godinu dana došli smo u Srebrenicu, kompenzujući izbjegličku zaostavštinu koja je ostala od muža i njegove porodice „na drugoj strani”. Nisam se pitala zašto je Srebrenica sablasno prazna. Rat je. Pitanja se ne postavljaju, boriš se za sebe. Za svoje najbliže. Ne razumiješ, ali grabiš naprijed. Rodila sam i kćerku u tim srebreničkim uslovima. Identitet majke je dominirao svakim otkucajem srca. Identitet majke osvijestio me je da pitanja treba postavljati glasno...

Krajem devedesetih grupe žena su organizovale prve međuetničke susrete. Bila je to okolnost u kojoj sam čula da su majke ostale bez djece. U Srebrenici. Da su im ih iz zagrljaja otimali. Odbolovala sam te procese suočavanja i svjesnosti otkud tolika pustoš oko nas. Nesreće drugih postale su i moje vlastite kroz beskraj brige za budućnost i želje za sigurno okruženje u kojem će naša djeca stasati u ljude.

Govorila sam da su ta saznanja trasirala moje aktivističke puteve. Početkom 2000. godine osnovali smo udruženje „Sara-Srebrenica” u kojem smo dali prostor prije svega mladim i ženama da kreiraju neko bolje okruženje. Odlučili smo se, zatim, baviti pitanjima kojima niko nije želio, naročito ne u Srebrenici. Otvarali smo bolne teme suočavanja s prošlošću. Tragali za istinom i izgovarali je glasno, u sigurnim zonama u kojima smo od kapljica pravili talase. Poražavajuće je bilo da se u Srebrenici o Srebrenici ćuti. Da se između četiri zida traže krivci u „onim drugim”, pravdajući zločine zločinom. Poražavajuće je bilo i što je govoriti o genocidu i svim počinjenim zločinima jednostavnije bilo izvan Srebrenice, pa se to činilo na različitim kampovima i susretima u kojima smo gradili krugove podrške i razumijevanja. Govorila sam o borbama koje se odvijaju u svakom od nas koje će dovesti do toga koju stranu biramo i da li je dobro imperativ koji nema alternativu.

Moja iskustva i okruženje u kojem sam odrasla uticali su na moj karakter koliko i oni koji su me rodili i odgajali. Koliko i ona moja sarajevska porodica od preko 300 srednjoškolaca s kojima sam dijelila nebo. Ali Srebrenica...vjerujem da me je odredila da budem ja. Da ne želim više nikada, nikome ni jedan silom prekinuti san...

Svoja ratna preživljavanja zakopala sam duboko smatrajući kako su nevažna u odnosu na živote onih čije su traume uzrokovane direktnim nasiljem i gubitkom najužih članova porodice. Borbu da preživimo dijelili smo svi na ovim prostorima, koliko i utjehu kada nas sustigne nečija smrt „samo nek' nije neko moj”. Život pod granatama. Boravak u podrumima. Nedostatak svega i svačega i žilavo snalaženje da sa nekoliko bajatih namirnica pripremiš pravu gozbu bila je odlika skoro svakog domaćinstva. Dijelili smo među sobom recepte više nego strahove...bježeći od onoga što će nas sve sustići godinama kasnije. Sjećam se da mi je u jednoj prilici prijateljica, slušajući

kako sam vezla priču koliko mi je Srebrenica lijepa i ušuškana, ne videći pritom sav jad okruženja i sunovrat do kojeg smo se doveli, politička natezanja i medijska razvlačenja koja nikada prestala nisu, samo tiho prokomentarisala da su to duboke traume u kojima realnu sliku života mijenjam vlastitim projekcijama da bi mi bilo lakše. Mislila sam o tome...i često se sjetim tih riječi povezanih sa dubokom traumom...poredeći ih sa ružičastim pogledima vlastitog bića...pa neka, ako mi je tako lakše, neka me. A onima koji su odgovorni za rat, nikada neću oprostiti što su ukrali živote generacijama. Nikada!

Nemirna ja nije mi dozvoljavala da sjedim. Da čekam. Bila sam stalno u nekom pokretu. Radoznala. Da upoznam. Da naučim. Čim su se pojavile prve prilike za usavršavanje kroz neformalno obrazovanje, uključila sam se u te procese. Razni kursevi, zatim druženja i razmjene, studentske posjete, prilike da razgovaramo i dijelimo međusobna iskustva poticale su dodatne težnje da mijenjamo okruženje i stvaramo prilike u svom okruženju. U početku prilično nesvjesne da će naše aktivnosti biti usmjerene na izgradnju mira. Ipak, prve međuetničke susrete u Srebrenici organizovale su žene.

Duboko vjerujem da u to vrijeme niti jedna od nas nije znala kakve promjene činimo. Možda u početku nisam puno razmišljala o zajednici, već prosto o promjeni koju želim za sebe. Željela sam da radim. Da doprinosim. Da ispunim vrijeme sadržajima koji će meni donijeti satisfakciju i zbog kojih ću biti bolja sebi i svom najbližem okruženju. U tim nakanama prijavila sam se za obuku njegovateljice koja će raditi sa starim i iznemoglim licima. Bilo je to krajem devedesetih i nas tri iz Srebrenice, koje se do tada nismo poznavale, iako smo živjele u istom gradu, otišle smo u Doboju. Tih sedam dana bili su satkani od naših ideja, svjesne da nećemo biti iste kada se vratimo kući. Inspirisale su nas inicijative drugih koji su činili promjene. Sjećam se da smo u beskrajnu ideja razmišljale o pokretanju fitnes centra za žene. Mogu samo misliti koliko smo bile smiješne u vjerovanju u svoje ideje...koliko smo bile nerealne u okruženju u kojem je pored porušenih objekata bila urušena i volja za dostojnim životom. Ne što smo tako birali jer nismo znali drugačije, nego što su nam tako nametali. A mi smo se opirale.

Po povratku iz Doboja odlučile smo da osnujemo organizaciju i da to bude baza u kojoj ćemo stvarati podršku i iz koje ćemo doprinositi pozitivnim promjenama. Opređeljenje da stvorimo sigurnu zonu onima koji je najviše trebaju...ženama i mladima, bez obzira na bilo kakvu pripadnost. I da, godinama u tim našim počecima, susretale smo se s nevoljama...etiketiranjem, osporavanjima, bilo je i prijatni, konfliktnih situacija, ali nikad i ništa nije nas pokolebalo. Uvjerenje da možemo bilo je jače od svih strahova, pa i od onih u kojima smo brinule da se na našu djecu mogu odraziti efekti našeg rada. Svjesne da je to bila borba i za njihovu slobodu.

Ne dajem puno vremena razmišljanjima koliko je važno to što sam ja uradila. Na takve stvari podsjetite me drugi. I nekako vjerujem da je to bilo impulsivno, makar u početku. Da je bilo prirodno. Buntovnica u krhkom biću nije željela drugačije. Bezbroj puta osporavana. Pa čak i u okruženju koje je trebalo biti podržavajuće, ideje koje smo mi živjele krajem devedesetih izgledale su nerealne, nemoguće i lude. Govoriti o suživotu, a naročito organizovati sadržaje koje su mu doprinosili, bilo je puno izazova. Ne mogu reći da sam to ja...ali zajedno sa ženama koje su iskoračile na put izgradnje povjerenja u multietničkoj zajednici, doprinosile smo miru. Mnogo više nego oni koji su se trebali baviti tim nastojanjima.

I nije bilo podrške. Ni u zvaničnoj politici, niti od drugih autoriteta kao što su vjerski službenici. Naprotiv, lakše je bilo imati „svoje” i držati stranu.

Sjećam se, u jednoj prilici, u prostorije udruženja dok smo još imali kurs za obuku za rad na računarima, došao je pijan čovjek, razjaren, vikao je na nas, ko smo, zbog čega smo došli ovdje, koga okupljamo...prijetio je i koristio ulični rječnik s namjerom da omalovaži sve ono što radimo. Kolegica mu je prišla i usprotivila se. Jasno mu je dala do znanja da s nama može razgovarati, ali u drugom tonu i drugim okolnostima, kada se otriježni od alkohola i otrova kojim je obuzet.

Bilo je situacija u kojoj su nas napadali da smo na pogrešnoj strani, da mi u stvari trebamo da slavimo rođendane velikana (pozivajući se na imena nekih od presuđenih ratnih zločinaca), a ne da okupljamo one kojima nije mjesto u Srebrenici. Bilo je situacija u kojima ne bi znali ishod, ali smo se suprostavljale. Samo zbog toga jer smo vjerovala da ono što radimo i živimo nije ideja već impuls srca.

Bilo je čak i političkih opstrukcija i tada nismo imali podršku, već nasuprot tome medijske hajke ili verbalne prijetnje da nemamo šta da tražimo na mjestima koja su za moćnike rezervisana.

Ipak, mi smo znale koliko je naša borba vrijedna. Sada su sva ta dešavanja u sjenci rezultata kojima smo dosegli ljudske topline. Otvoreno smo se bavile procesima suočavanja s prošlošću. Govorile o temama koje su drugi zakopavali. Nismo birale stranu, koračale smo sredinom. Ostale svoje. I nikada nije bilo jednostavno, ali je uvijek bilo najbolje od nas. Nakon serije susreta kroz koje se poticao dijalog o međuetničkim odnosima i prevenciji konflikta, zaustavila nas je na ulici Hatidža Mehmedović, majka, koja je pored svojih sinova izgubila oko 60 bližih članova porodice i odala nam priznanje na hrabrosti da otvorimo važne teme o kojima se ćutalo i da doprinesemo smanjenju tenzija tokom julskih dana, kada se obilježava stradanje Bošnjaka u genocidu, kao i stradanje Srba na ovim prostorima. Nikada naši pogledi nisu otišli toliko daleko, ali značile su nam riječi žene...koja danas nije među živima, a koju su velikom činile njene patnje i njene borbe. Uvila nas je u najsnažniji zagrljaj.

Bilo je to 2004. godine, kada smo uz podršku DVV International implementirali projekat „Međureligijski dijalog kao prevencija konflikta” koji je obuhvatio vjerske lidere, profesore, medijske radnike i druge značajne ličnosti uključene u procese izgradnje mira. Sesije su okupljale građane Srebrenice različite etničke pripadnosti koji su međusobno razgovarali. Spontano su naša druženja proširena i na zajedničko obilježavanje vjerskih praznika. Fra Petar Matanović izjavio je kako je prvo naše okupljanje „važan istorijski trenutak, jer se može reći da za istim stolom nisu sjedili predstavnici religijskih zajednica tri bh. etničke skupine još od II svjetskog rata.” Različitih kvalifikacija od hrabrosti do ludosti bilo je.

Odavno sam shvatila da patnja, bol i suze nemaju nacionalni identitet. Da istim intenzitetom vrišti iz utrobe majci kojoj su ubili djete. Da je silovanje zločin, a zločinac monstrum koji zaslužuje kaznu. Da nema „mojih” zbog kojih ću ćutati...

Da su moji samo oni koje sam rodila... Pa, i ta pripadnost ne daje mi za pravo da zapečatim njihove sudbine okovima koji se nameću. Da sloboda je ultimativna i nema tih ožiljaka zbog kojih moj izbor neće biti pravda. I mir. Gdje god da sam.

Valentina Gagić (Srebrenica)

PRIJEDOR – Općina izgubljene djece, općina čija se bol ne želi priznati, općina o čijoj boli se ne želi pričati. Ljudi čija se bol ne poštuje. Suze koje nisu dobile pažnju, krik koji niko nije čuo. Žene čije su borbe nadnaravno teške. Žene koje su ostale same. Borbe koje su neprimjećene. Zajedništvo koje vrijedi i koje treba biti lekcija svima nama i budućim generacijama.

Heroina 7:

„Djetelina nade“

Refika Ališković (Prijedor)

Radila sam u Celpaku. Radili smo tad do 11. maja. Drugu smjenu sam bila završila i rekli su nam da više ne dolazimo. Staje Celpak. Mi smo bili kod kuće tu. Oko 20. juna su nas pokupili, odnosno pokupili muškarce. Odveli su muža, ne znam gdje. Onda su nas 30. jula istjerali iz kuća. Dolazila vojska, nije se radilo (...) Onda smo mi bili kod stadiona 14 dana. To se nigdje i ne spominje da to ima. Tu su nas razdvojili. Crveni križ je mislio da nema nikoga. Ja i još tri žene odemo u Crveni križ da vidimo šta će biti sa nama. Bila je tu straža i sve. Razvrstali su nas i prebrojali.

Ja i kćerka od 27 mjeseci tad bile. Nju sam obukla, zamotala. Oni su nas prebacili kamionima i šleperima na Vlašić iz Prijedora. Bilo je šest šlepera. Sve žene i djeca. Ali bili su i stariji muškarci. Prvo su ih odveli, istukli pa su ih vratili. Mlađe nisu vratili.

Gore na Vlašiću smo išli pješice pa i do Turbeta i do Travnika. Tu sam ostala. Došli smo navečer u neka doba. Kroz šumu, a granatirali preko nas.

Ja sam na kraju iz Travnika otišla za Hrvatsku, pa iz Hrvatske za Njemačku. U Njemačkoj sam bila pet i po godina. Od 1993. do aprila 1998. Tad se već bilo smirilo. Vratila sam se 1998. u Sanski Most gdje su mi bili i roditelji (...)

Kćerka je već bila počela tamo u školu ići i kad smo se vratili ovdje u školi nije znala ćirilicu. Tamo je išla prvo u vrtić, maternji joj je bio njemački. Krenula je tamo u prvi i drugi razred. Kad smo se vratili krajem aprila, htjela sam je upisati u školu. Nisu dali. Morali su se prevesti papiri. Rekli su mi da bi bilo najbolje da krene od septembra. Da krene u drugi ponovo. Ona je tamo malo ranije bila upisala i bila je napredna. Voli čitati i gdje god da sam išla vodila sam je.

(...) Imala sam 24 godine tad. Radila sam, čistila sam. Vodila sam dijete sa sobom, nisam je imala gdje ostaviti. Kupovali su joj knjige, slikovnice. Dok sam ja tako radila ona je čitala, zabavljala se. Tako dođu žene, donosile su joj knjige. Nisam znala komunicirati puno, ali prihvatile su me. To su bile starije žene koje su zapamtile rat. Znale su tu situaciju. Svoje su preživjele. Htjele su samo da pričam, malo na našem, malo na njemačkom jeziku. Znale smo plakati pa ja odem čistiti, a suze same teku.

Kad sam došla nisam znala ni riječi. Učila sam ruski u školi. I kad sam pričala sa ženama ništa ih nisam razumjela. One su mene razumjele i kad sma pričala svoju priču. Razumjele su one jer su i one bile izbjeglice. Oni su Nijemci, ali svi su bili došli odnekud, iz Berlina, Poljske. Razumjele su moju situaciju i kroz šta sam prolazila.

(...) U Sanski Most sam došla 1998. Kćerku sam uspjela upisati u školu u maju. Krenula je u drugi razred. Stalno sam išla u školu na poziv. Učiteljica mi je govorila kako ona nije znala šta je bilježnica. Ja nikad nisam tako govorila. Kod mene je to bila sveska ili teka. Pa onda nije znala ćirilicu i svašta nešto. Rekla sam da će znati kad krene u treći razred. Ja ću se potruditi preko ljeta da nauči. Ja sam se s tom učiteljicom znala prepirati, ali smo ostale prijateljice. Govorila mi je da dijete nisam učila jezik. Rekla sam joj što me nije pitala koliko sam ja s tim djetetom bila. Malo vremena sam provodila s djetetom. Moji roditelji su ostali u Bosni. Išla sam čistiti i raditi. Primala sam pomoć jer nismo imali novca. Slala sam i roditeljima, morali su i oni preživjeti.

(...) Ja sam kćerku sa sobom često vodila. Pričala sam s njom, ali ona je više razgovarala sa Švabicom. Poslije sam počela raditi u vrtiću u kuhinji. Nisam imala puno vremena da provodim s djetetom.

Ono što sam ja pričala s djetetom su bile one riječi koje se svaki dan upotrebljavaju. Svakidašnje. Nisam spominjala na primjer riječ reljef. Kad bismo izašle u park govorila sam joj za drvo, list... Nismo imali neki fond riječi da bi ona pričala naš jezik. Na kraju sam s tom učiteljicom u dobrim odnosima. Kaže za mene da sam ona mama koja se borila i uspjela izboriti za dijete. Bila je na kraju odličan učenik. Ona je završila osmi razred u Sanskom Mostu.

Živjele smo tamo do 2004. godine.

(...) Ja sam tad bila sa roditeljima i odmah sam se po povratku učlanila u Udruženje Prijedorčanki „Izvor“ jer je moj muž bio nestala osoba. Tu su bile žene sa sličnom pričom. Prikupljale smo podatke o nestalim članovima. To smo najviše radile. Bile su mi podrška. Nisam se osjećala sama.

Zvali su nas kad su njima i državi trebali podaci. Kad su im trebali DNK. Ja sam bila tu kad su obavještavali kad dođe nalaz za verifikaciju DNK. To je bio težak period. Odeš nekome da mu saopštiš vijesti da je neko njegov pronađen. Treba to sve preživjeti.

(...) Onda sam se udružila u Udruženje „Familija“. To je bilo u Sanskom Mostu, ali doktorica je dolazila i u Prijedor. Ovo udruženje je bilo više podrška za socijalno ugrožene familije. Doktoricu Pašalić koja je pedijatar poznavala sam iz Prijedora i dosta nam je pomagala.

Zatim počinje taj povratak. Prvo su stigli mrtvi. Bile su dženaze. Moj otac je htio da se vrati u Prijedor. Ljudi su se vraćali u sela. Čekali su humanitarnu pomoć. Ja sam se borila za te pomoći. Osnovani smo to Udruženje „Mostovi prijateljstva“. Bila sam na relaciji Prijedor-Sanski Most. Kako je počeo taj povratak, mi žene udovice smo se sastajale. Mnoge su samo imale mame, a ostali su bili ubijeni. Dolazile su te humanitarne organizacije i lakše je bilo preko udruženja dobiti pomoć. Onda, 9.2.2000. godine, smo dobili to rješenje. Bili smo prvo bošnjačko udruženje registrovano u RS-u. Udruženje „Mostovi prijateljstva“ činile su sve žene udovice. Prvi donator je bila Šeherzada iz „Mostova prijateljstva“. Dolazili su iz Njemačke, ali moralo je preko organizacije (...)

Obnovile su se kuće i škola, sve preko humanitarnih organizacija. Mi kao žene smo obnavljale i škole. Na kraju su rekli da smo samo okrećili školu. Poslije su sve muškarci to. Udruženje je dobijalo materijal pa smo obnovili i stadion. Pravili smo projekte. Nismo dobili priznanje. Područna škola u Rizvanovićima u Prijedoru.

Zatim, osnovala se i fondacija „Prijedor“. I oni su nam pomagali. Agencija Lokalne demokratije u Prijedoru... Tako smo uspjeli... „Mostovi prijateljstva“ i dalje postoje, ali nema projekata. Imamo svoja druženja i dalje, ali nemamo projekata. Sada radimo s „Izvorom“. Prije smo imali više aktivnosti.

Kad je bilo 20 godina od genocida...mi smo tad dobili projekat od opštine Prijedor i sredstva. Opština nam je oduzela sredstva jer smo obilježavali 20 godina genocida. Mi smo stavili: „Da li je 20 godina genocid?“. Zbog toga nam opština Prijedor povuče sredstva.

„Mostovi“ i „Izvor“ su ostali povezani. Sve članove povezuje Udruženje „Izvor“. Svi smo porodice s nestalim. Svi smo ostali u zajednici. Ista je situacija i s našom djecom. Kad sam se vratila u Sanski Most, pošto je moj muž bio kao u rezervnom sastavu policije, nisam mogla ništa dobiti jer nije bio na zadatku. Ja sam dobila rješenje za status civilne žrtva rata i dobila 52 KM. To je kasnilo i ja sam jedan mjesec podigla.

(...) Počinje već povratak u Prijedor i nisi mogao predati za obnovu i izgradnju kuće ako nisi imao ličnu kartu iz Prijedora. Morala sam izvaditi ličnu kartu u Prijedoru iako sam živjela u Sanskom Mostu. Nisu dali donacije ako nisi imao ličnu kartu u Prijedoru. Htjeli su da vide da hoćeš da se vratiš, a nisam se imala gdje vratiti.

(...) Kćerka je u Sarajevu predavala za neke stipendije, ali državne, iz Prijedora nikad nije mogla. I kad je u srednju školu išla, predavala sam u opštinu, ali nikad nisam dobila. Mi smo kao udruženja se borili da se promijeni zakon za civilne žrtve rata. Zakoni su nejednaki između entiteta. Kad smo se vratili nismo imali prava. Mi smo se borili da se promijeni i zakon o nestalim... neki su ostvarili na kraju prava. To se promijenilo nešto. Ovdje smo mi podnosili za civilne žrtve. Za to se sve borio predsjednik skupštine u Banjoj Luci, da dođe izmjena. Dali su nam šest mjeseci roka za prijavu. Sve smo potvrde vadili. Došlo mi je onda rješenje iz Prijedora da ja nemam pravo pošto sam po drugom rješenju ostvarila pravo u Federaciji. Sve su to mogli provjeriti u Sanskom Mostu. Pravili su nas budalama. Imali su suradnju, a nisu htjeli. Onda sam se ponovo žalila gore i dobila rješenje

da kad napunim 55 godina imaću pravo na pomoć za civilne žrtve.

Kćerka, kad se upisivala na fakultet, bodovi za šehidsku djecu su donosili dodatne bodove. Ona je htjela upisati Medicinski fakultet. Primali su 90, a ona je na listi bila 92-a. Plakala je jer bila je odličan učenik. Rođak joj je rekao da prestane plakati i da nema onih s potvrdama, ona bi bila 50-a. Nije dobila bodove ni za jezik jer je ona učila engleski i njemački. U ostalim predmetima je imala dobre bodove, ali nije imala potvrdu da je šehidsko dijete. Druga djeca sa potvrdom imali su manje bodova iz tih predmeta i prošli su (...) Čak mnogi i danas dan nisu završili. Ali eto primljena je na ovaj drugi, isto je vezano za medicinu samo više u laboratoriji.

Tako kažu da su samo šehidi Srebrenice šehidi... To boli (...) Teško je bilo kod identifikacije nestalih. Prolazili smo i tragali po grobnicama. Bar ovi šehidi znaju gdje su, a mi smo živjeli godinama u neizvjesnosti. Kad sam potpisala, tek sam tad osjetila koji sam ja kamen na sebi nosila. Jeste teško dati potpis onaj, kao da potpisuješ smrtnu kaznu, ali tek vidiš teret taj. Što se bilo pomiriti.

Snimali su filmove o tome. Ovi sa TV Hayat su dolazili kući, snimali. Gledala sam taj snimak, zove se „Djetelina sa četiri lista“. Tad sam tražila i uvijek sam mogla naći dosta djetelina sa četiri lista. Nikad to nisam govorila i stavljala sam to u knjigu nestalih. Voljela bih imati taj snimak (...)

Kad smo se vratili, dosta naših majki nisu imale zdravstveno osiguranje pa smo sa opštinom i socijalnim radili da im damo to neko osiguranje. Poslije smo preko jedne organizacije iz Austrije i Italije imali edukaciju. Nas pet su edukovali. Nekom su trebali lijekovi i oni su uplatili u apoteku pa smo mi podizali dok je bilo para. Imali smo dosta starijih. Mi smo tražili da nas edukuju za brigu o njima. Išli smo u dom penzionera na obuku. Imali smo projekte i sa „Svjetionikom“ iz Prijedora. Tu je omladina bila. Trebala su djeca krenuti u školu tokom tog povratka. Imali smo projekte o integraciji, da se ta djeca povežu. Skupljali smo smeće s tom djecom, da se djeca druže. Spajali smo djecu sa starima isto. Imali smo ovamo roditelje koje je trebalo njegovati i služiti. Kao moja mama, koju sam nje govala. Bilo je dobro pa sam znala da se brinem o njoj. Tako smo mi planirale da nas opština zaposli nakon te obuke. Odnosno da opština preuzme taj projekat i da nas plaća. Rekli su nam da oni to podržavaju, ali da nemaju sredstva. Tako smo preko udruženja radile i sebi uplaćivale.

Borili smo se kroz te neke projekte pored toga što smo imali nestale svoje. Pitali su nas odakle nam ideja za stare, za njegovateljice. Govorila sam da ne možemo otvoriti vrtić kad nemamo djece. Sve su bili stariji. Djeca ostala vani negdje. Morali smo voditi brigu o starim.

U našem udruženju „Mostovi prijateljstva“ su Bošnjakinje. Bila je jedna žena srpske nacionalnosti, prevodila nam stalno i uvijek govorila kako je naš član. Uglavnom su bile Bošnjakinje. Osnovali smo onda jedno udruženje uz pomoć Talijana. Kad su oni dolazili u obilazak, imali su želju da spavaju kod nas po kućama. Uslovi nisu bili dobri. Mogli su uplatiti hotel, ali oni su htjeli da se povežu. Oni su nam dali ideju o seoskom turizmu, tako da smo osnovali udruženje u Prijedoru za sve nacije. Tu je bilo 10 žena različitih nacionalnosti. Oni su dali ideju, a mi smo je održali. Čak su nas vodili u Italiju nekoliko puta. Dolazili su tako iz raznih zemalja pa smo i kuhali. Bili smo specifični kao Bosna, oblačili smo 3 različite nošnje. Tako smo se predstavljali s pitama, pogačama i drugim jelima. Tri različite nošnje. Bilo mi je bitno da budem dio ovih udruženja, bila mi je važna ženska podrška.

Refika Ališković (Prijedor)

PRIJEDOR – Općina izgubljene djece, općina čija se bol ne želi priznati, općina o čijoj boli se ne želi pričati. Ljudi čija se bol ne poštuje. Suze koje nisu dobile pažnju, krik koji niko nije čuo. Žene čije su borbe nadnaravno teške. Žene koje su ostale same. Borbe koje su neprimjećene. Zajedništvo koje vrijedi i koje treba biti lekcija svima nama i budućim generacijama.

Heroina 8:

„Ples mira“

Tomislavka Dodig Pavić
(Prijeđor)

Porijeklom sam iz Prijedora. Nisam bila ovdje tokom rata. Kad sam se vratila nisam imala neprijatnosti, naprotiv. Ovdje sam upoznala jednog policajca. Ne mogu se sjetiti kako se zvao. Pitala sam ga gdje ima škola, a on mi je rekao da nema škole nego da djeca rade u mjesnoj zajednici i da se tu izvodi nastava. Otišla sam do mjesne zajednice i tu sam upoznala Osmana, Emsudinog muža. Rekla sam mu da vodim školu plesa.

Emsuda Mujagić predsjednica je „Srca mira“ u Kozarcu. Ondje su me one objeručke prihvatile. Tad sam ja došla da vodim školu plesa i folkloru s tom djecom u Kozarcu. Prvo smo radili u mjesnoj zajednici gdje nije bilo nikakvih uslova, a onda smo čak izvodili jedno vrijeme nastavu u školi koja je bila bez krova. Čak su se ptičice tu izlijegale. Dočekali su me objeručke bez obzira što sam bila prva Srkinja koja je ušla u Kozarac da radi s tom djecom povratnicima. Djeca i Emsuda su me prihvatile. Tu sam imala podršku. Ta djeca su danas već odrasla, sad imaju skoro 30 i kad me vide pozdravljaju me.

Ja sam inače u Sarajevu završila za profesionalnog koreografa i onda je to kod njih bilo prepoznato. Što se tiče Kozarca, tu sam uvijek dobrodošla.

Davno po povratku nisam bila dio radionica za žene nego sam samo to radila, konkretno. Odradila sam svoj čas i išla kući. Mislim da su oni radili još nešto ali ne znam (...)

Nisam bila sa ženama jer nisam imala vremena. Bilo je neizvodljivo, ali bile su radionice. To znam. Bilo je šivenje, srijedom su bila druženja kao i sad kod Emsude. Išla sam sad u septembru i oktobru svaku srijedu da se družim sa njima. Tu se sjedi, druži, piju kafe, kolač... Pričamo. Što se tiče tih druženja osjećam se prijatno i zato idem. Da se ne osjećam ne bih išla.

Ja sam, recimo, u Kozarcu vodila školu plesa s tom djecom kao što sam vodila i po ostalim mjestima oko Prijedora. Prijedorska regija je u pitanju. Tamo se u Kozarcu svakog 25. maja održava Konferencija za mir. I dan danas to održava. Tu sam ja uspjela 2003., 2004. ili 2005. godine dovesti u Mirovni centar djecu iz Oštreluke, Koprivne, Prijedora i Kozaraca te sastaviti kolo. Sastavila sam kolo gdje je bilo možda 30-40 djece. Išlo je jedno srpsko i jedno muslimansko dijete. Napravila sam kolo i narod se oduševio. Tada je trebalo hrabrosti. Nije se to nikad radilo niti bilo prepoznato. Imala sam i problema kad sam spojila tu djecu. Od roditelja i zajednice. Prije toga sam imala roditeljski sastanak i pitala sam da li djecu iz Kozarca puštaju, na što su rekli da naravno da puštaju i da će ih oni dovesti. Kad se sve to završilo, ja sam poslije dobila kritike. Govorili su zašto su nam djeca spojena i sl. Tako da tu nisam imala nikakvo razumijevanje. Još sam tako radila po školama nekoliko godina i onda sam prestala. Ne radim to već deset godina. Razočara se čovjek.

Što se tiče tog zajedničkog plesa, djeca tu nisu imala problem. Oni, roditelji su meni napravili problem. Nisam nikada radila na tim temama. Nije bilo prostora i vremena. Ja dođem i zakažem školski prostor nakon što se sva nastava završi. Tu ostanu čistači i oni počiste. Nije bilo vremena, ja im pokažem korake i čim završimo napustim prostor.

Poslije tog perioda su me zvali u KUD „Osman Džafić“ u Prijedoru. Ono je nekada važno za elitno KUD prije rata. Zvali su me da dođem da radim s njihovom djecom. Došla sam tu i pokrenula sve to. Isto su se povratnici tu vraćali, ali bilo je i srpske djece. I tu sam kombinovala da bude jedno bošnjačko i jedno srpsko dijete. Na početku je bilo 20-30 djece. Radila sam jednom sedmično po 45 minuta taj ples sa elementima folkloru. I danas kad dođete u taj KUD tu su moje slike kao i u Mirovnom centru u Kozarcu. Išla sam na tu varijantnu, baš to spajanje. Stao je rat. Tad je trebalo imati hrabrosti spajati tako. Jer sad svi rade i u Kozarcu i svuda. Sad je to sve gotovo, sjede zajedno, ali tada nije niko.

(...) Bila je ta konferencija u Kozarcu, kobni taj ples na koji sam ponosna. Kad se završila ta konferencija nakon nekih sat vremena... svako je imao svoju tačku. Na kraju konferencije su bili svi u istom kolu, sva djeca, i srpska i muslimanska, plesali su zajedno. Zvali su me onda napolje

i pitali šta ja to radim i zašto. To je bio atak na mene. Bilo i prošlo, ali ja se ponosim jer sam ja tad uspjela. Sad već može se (...) Mada, to je sve do roditelja kako vaspita svoje dijete. JA ne mogu biti ni srpski ni hrvatski nastrojena. Ja sam rođena u etnički čistom mjestu Drvar. Završila osnovnu i srednju školu. U Sarajevo sam otišla studirati i tamo su mi prijatelji bili muslimani.

Ja sad imam 50 godina i posljednjih 30 godina ne mogu da pojmem da je neko nekom prvom komšiji mogao da napravi neko zlo. A dešavalo se. Zato kažem polako ljudima. Bilo je bilo. Niko to ne spori. Nisam ni ja progovorila jer i nisam bila ovdje u ratu.

Ja imam sina 1991. godišće. Rođen je u oktobru 1991., a 1992. je ovdje u Prijedoru počeo rat. Ja sam već prvog aprila zadnjim autobusom otišla za Beograd jer tamo imam brata. Tamo sam bila u toku rata. Ni ja ni moj sin nemamo veze s tim šta se ovdje dešavalo. Vratila sam se da obiđem mamu krajem 1995. Tad je već malo stao rat. Tako da moj sin nema pojma o tome. Ali on je došao ovdje u školu i čuo je razne nazive, balija, četnik i dijete se šokiralo. Govorila sam mu polako, postoje Hrvat, Srbin, Bošnjak... Masa, odnosno gomila, kad te uhvati u nešto... Ti njoj pristupaš.... Otišao moj sin za Njemačku prije nekoliko godina i kaže mi kako su sjedili tako sa svima i toga nema tamo. Ovdje ima prozivanja, a tamo nema. Tamo svi braće i sestre, a nas ovdje trujete.

Nisam imala te trenutke diskriminacije. U Prijedoru ne. Što se tiče Prijedora, volim ovaj grad. Ja imam evo 50 godina. Stanujem privatno. Nemam svoju ni kuću ni stan. Uistinu, ja držim već zadnjih 10 godina teretanu za žene u centru grada, prva i jedina teretana za žene na prostorima bivše Jugoslavije sa svim spravama potrebnim za rad. Ali već tri mjeseca je kako ne radim zbog korone. To je privatno opet. Nije nikakav stalni posao. Što se tiče ovog grada Prijedora, ovdje se to ne osjeća. Što je zanimljivo jer Prijedor je prošao svašta. Sad šta je tu je. Ja volim ovaj grad i on voli mene. Kad prođem ulicom, pozdravljaju me. Niko, stvarno, o tome se ovdje ne priča i ne polemše.

Kod mene u teretanu idu, naprimjer, Nerma, Anka, mala Jasmina koja je nekad bila učenica iz Kozarca dok sam održavala časove za povratničku djecu. Ja imam 30 žena i one vježbaju na spravama. Nema veze što je Nerma. Svi znaju da je Nerma. Kod nas to ništa ne pije vode i nema to veze. Ali ima neko, tačno neko sa strane, što negdje to plasira da to ima veze, a u suštini nema. U Prijedoru svi žive normalno...

Ja sam evo prvi put bila u Sarajevu 25. novembra. Išla sam namjerno da vidim voz Talgo. Sjeli mi ovdje jer on ide iz Bihaća. U Tuzli ulaze dvije žene. Kroz priču sam vidjela da su žene raja. Odmah smo razmijenile kontakt. Rekle su za 15 dana doći u Prijedor u posjetu. Eto u Talgo voz za Sarajevo smo upoznale te žene. Popile smo kafu. Pričale su kako su iz okoline Tuzle. I sad će one doći nama u goste u Prijedor, pa ćemo onda mi ići kod njih.

Ja sam prva osoba pravoslavne vjere koja se vratila u Kozarac raditi sa povratnicima gdje su kuće još bile srušene. Prvu djecu koja su se vratila još ih pamtim. Ja i danas s tom djecom odem u Kozarac i popijem kafu. Oni već imaju svoju djecu. Kad god je ta Konferencija za mir u maju, Emsuda organizuje program. Različite stavke. Pozove me i ja učestvujem s djecom i koreografijama. Zadnji put sam to radila prije 10 godina. Tad sam prekinula raditi sa djecom i posvetila se toj teretani.

Ovaj grad, Prijedor, nikada nije izišao meni u susret. Nije prepoznao to, tu moju ulogu. Bila sam u sjenci opet. Radila sam za sebe. Uistinu, ja se nisam nikome i nigdje ni obraćala. Možda bi neko nešto i prepoznao da sam se obraćala, ali nije bilo potrebe. Radila sam to za svoju dušu. Bio mi je cilj da se druže. To sam radila i za svoju i za njihovu dušu. Meni ljudi kažu: „Tebi će jezik odsjeći.“ Nije problem, neka siječe. Ali nemoj me ubjeđivati da što je crno da je bijelo i obrnuto. Nemoj me ubjeđivati. Imam dovoljno godina da mi ne možeš soliti pamet. Ako je nešto bilo crno, bilo je. Nemoj meni pričati da je bijelo. Uvijek može bolje, upravo tako.

Zato kažem ne volim kad me neko ubjeđuje u nešto što nije.

Znam da mirno spavam. Znam da danas, sutra kad prođem kroz Kozarac ili sjednem u kafić, ko god prođe pozdraviće me. Hoću ti reći da ne tražim ništa. Meni je srce ispunjeno. Tad kad su prva djeca došla povratnička, njima je bilo najteže. Oni su bili sami. Bio učitelj, mjesna zajednica i neki paravani. Tu se zadaća pisala. Prokišnjavao je. Nije ih bilo puno, negdje oko 30-oro djece. Svi su s entuzijazmom plesali i sudjelovali. Igrali su i sami smišljali korake. To je bio uspjeh tada raditi. Onda pređemo u školu jer se grupa počela širiti na 50-oro djece. Imam i te slike. Donosila sam im paketiće iz jedne organizacije „Hleb života“. Oni su dijelili djeci novogodišnje paketiće godinama. Tako su i moja djeca dobijala te paketiće koje sam dijelila. Kako u svim školama, tako i u Kozarcu. Nikad nisam tu djecu razdvajala od druge djece. U školi nije bilo grijanja. To je bila ruševina, ali oni su igrali. Ja kažem roditeljima na sastanku: „Eh dragi moji zovu nas na bazen u Kozarac i nastupamo to večer.“ Majice se štampaju. Ta moja plesna škola se zvala „Globus“. Roditelji i djeca su nosili te majice. I ta djeca su odrasla tako... To je nešto nevjerovatno. Te grupice te djece imali su volju za to.

Oni su prvi ti koji su došli. Tek je to počelo i ta izgradnja. Nije bilo ništa. Još se čistilo. Zato ja donosim paketiće, oni se obrađuju. Ta djeca su išla sa mnom i u Dubicu nastupati. Ja kažem sad da umrem, ne žalim. Drago mi je. Sad i nije toliko teško raditi, ali tad je bilo teško.

Tomislavka Dodig Pavić (Prijeđor)

PRIJEDOR – Općina izgubljene djece, općina čija se bol ne želi priznati, općina o čijoj boli se ne želi pričati. Ljudi čija se bol ne poštuje. Suze koje nisu dobile pažnju, krik koji niko nije čuo. Žene čije su borbe nadnaravno teške. Žene koje su ostale same. Borbe koje su neprimjećene. Zajedništvo koje vrijedi i koje treba biti lekcija svima nama i budućim generacijama.

Heroina 9:

„Uspjela sam
i drago mi je“

Nusreta Sivac (Prijedor)

Nakon svega što sam proživjela u Prijedoru 1992. godine i kad sam se uz veliku muku uspjela naći na slobodi, jedno izvjesno vrijeme nisam mogla nigdje ići, provodila sam vrijeme u stanu. Imala sam jednostavno potrebu da budem sama sa sobom. To je trajalo neko vrijeme, međutim kopkalo me je. Neki unutrašnji nemir mi je govorio da to ne može tako dugo trajati i da ja trebam nešto poduzeti. Neki nemir i to stanje me više ubijalo. Čutanje. Četiri zida. Razmišljanje. Slike... Pratila sam sve bez obzira što sam bila u drugoj državi odnosno u Hrvatskoj, tačnije u Zagrebu. Zanimalo me je itekako šta se dešava u Bosni i Hercegovini. Zagreb je bio nekako punkt i grad u Republici Hrvatskoj gdje je najviše ljudi dolazilo iz sjverozapadnog dijela Bosne i Hercegovine, pa i iz mog grada Prijedora. Tako da sam uvijek nastojala da ja iziđem iz tih svojih zidova, da kontaktiram s ljudima i da čujem o onome što se dalje dešava, o nastavku tih zločina u gradu Prijedoru. Imala sam saznanja i šta se dešava u drugim dijelovima BiH. Dolazili su ljudi koji su uspjeli uz veliku muku, kao što sam i ja uspjela, naravno, nije to išlo baš lako. Taj prelazak u Republiku Hrvatsku iz logora kroz koji sam prošla u Prijedoru. Tako da sam sačekala, naravno, da na slobodu dođe ostatak moje porodice. Nisam smjela ništa pričati, ništa govoriti ovako u javnom prostoru bojeći se. Bilo je slučajeva da su ljudi nesmotreno, nisu razmišljali o tome, pričali u Hrvatskoj gdje su mediji opsjedali ljude, i strani i ovi iz regiona. To je imalo strašne posljedice na članove njihovih porodica. Čak su neki bili ubijeni i likvidirani. Onda sam ja krenula onako kako bih ja i htjela. U stvari nisam mogla ni zamisliti da će to tako ići. Iz tih silnih susreta, uspjela sam stupiti u kontakt s nekim ženama koje su htjele organizirati i oformiti neke organizacije ženske. Nije nama baš to bilo poznato na ovim prostorima. Ja sam radila svoj posao pravnice. U jednom sistemu. Nije neki bio angažman nekog nevladinog sektora. Ja se prvi put tamo malo više počinjem upoznavati s tim i nekako mi se to sviđjelo. Počinjem taj angažman. Da vidim kako to izgleda i kako sve to ide jer ja o tome ne znam ništa. Tako sam upoznala Emsudu Mujagić iz Kozarca koja je s područja moje općine i nismo se poznavale. Svako je imao nekakav svoj život i nismo imale priliku ni kroz posao ni kroz nekakve rodbinske i prijateljske veze da se sretnemo. Upoznala sam i Šerifu Halilović iz Sarajeva i druge žene. Ja sam počela jednostavno dolaziti u tu organizaciju. Tad se zvalo Udruženje žena BiH. To je taj naziv s kojim smo mi počele. Tako smo krenuli i prvo je bilo samo susreti, razgovori, druženja. Meni je to jako, jako pomoglo. Posebno kad sad gledam sa ove neke temporalne distance. Uz svu tu muku, sve moje traume lične, nekako čini se da sam ja lagodno i ležerno prošla taj period. Stalno smo bile u nekom angažmanu i u nekoj borbi.

Rado se sjećam tog perioda. Kad ovako se vratim u prošlost, a vraćam se vrlo često. To mi nekako osvjetljava taj period i nasmijem se. Pogledam neke slike. Puno članica organizacije vratilo se svojim kućama, ali smo mi stalno u kontaktu. Sretnemo se na Mirovnoj konferenciji koja se održava svake godine u Kozarcu 25. maja. Razmjenjujemo mišljenje i ima puno žena koje isto tako kažu da im je to bio najljepši period. Nekako lagodno i lakše sam to sve podnijela i prošla kroz to. To mi je bio kao dom i svaki dan sam tu dolazila. Tako da smo počeli susretati se u toj organizaciji i s predstavnicima medija, stranim organizacijama koje su htjeli pomoći kroz razne projekte. Tad nije baš bilo prijatno biti ni u Hrvatskoj 1993. kad su počeli sukobi Armije BiH i Hrvatskog vijeća obrane. Ipak se to reflektiralo u Hrvatskoj, ali bilo je u našem udruženju puno članica hrvatske nacionalnosti i nisu bile opterećene time. Ja sam tu provela period od 1992.-1996. godine. To su četiri godine. Išla sam zajedno sa drugim članicama u Beč na Međunarodnu konferenciju o ljudskim pravima koja se održava svakih 25 godina. Imala sam priliku i govoriti na nekom panelu i tako. Ja sam htjela, u stvari, pričati nakon tog izvjesnog vremena o onome šta se dešavalo u mom rodnom gradu i o logorima nadajući se da će se pokrenuti mehanizam i da će doprijeti do ljudi. U izbjeglištu u Zagrebu sam uspostavila prvi kontakt s predstavnicima Haškog tribunala, istražiteljima koji su razgovarali s ljudima koji su prošli logore i osjetili zločin na svojoj koži. Tako da sam imala još veći motiv i snagu da pričam. Bila sam također uključena i u druge aktivnosti. Ništa mi nije bilo to teško. Bilo mi je to novo i jako zanimljivo. Nakon svega toga i moga posla moga koji je bio stresan, to je bilo nešto sasvim drugo što je mene nekako ispunjavalo i davalo mi pozitivnu energiju. Čini mi se da sam se stabilizirala i bolje spavala. Znalo se nasmijati, te preživljavati sve zajedno, dijeliti one ružne, a i radosne trenutke koje smo same sebi stvarale.

Tako da se vrlo rado vratim u taj period. On me nekako osvježi. Boraveći tu imala sam priliku, kao i mnogi, proći tu proceduru i ići u bilo koju evropsku zemlju. Posebno što sam logorašica, ali mi nije padalo na pamet da odem u neku zemlju. Bilo je raznih ponuda od organizacija koje su se tim bavile. Ja nisam o tome razmišljala misleći možda da će se javiti želja poslije. Nekako u Hrvatskoj sam ostala nadajući se da će rat ipak stati, a i bliže sam bila Bosni i Hercegovini. Tu sam imala i izbjeglički status i onda sam mislila ako odem da će biti teže vratiti se. Bila sam tu u Zagrebu i kad je rat stao puno toga se radilo.

Nastavili smo raditi slično i prilagodile se stanju i potrebama. To nam je iskustvo iz Zagreba puno pomoglo za BiH. Imali smo već neku viziju i puno smo toga bili naučili. Mi smo u Zagrebu bilo koju pomoć koja nam je ponuđena, kako psihološku tako i psihosocijalnu, prenosili dalje. To je meni isto bilo zanimljivo jer nismo ni mi znale. Prvi put smo se susretale s radom u nevladinoj organizaciji. Nismo znali šta je to uopšte jer ja sam bila u sistemu koji to nije poznao. U Jugoslaviji, u kojoj sam ja stasala, to je bilo sasvim nešto drugo. Sva ta iskustva, sve te razne edukacije, radionice kroz koje smo mi prošle, koristile smo maksimalno kad su se nudile. To je pomoglo i čim su se stvorile prilike ja sam se vratila u Sanski Most. U Prijedor se nije moglo. To je bilo još uvijek iluzorno očekivati da ćeš moći odmah ići u svoj grad dok su svi ti procesi trajali. Povratak. Uvijek naglasim tu važnost međunarodne zajednice koliko god čovjek kritički gledao na te stvari. Ali negdje su i pomogli. Na užasne probleme smo nailazili pri povratku. Kada sam se vratila u Sanski Most tamo sam živjela od kraja 1996. do 2002. godine. Nailazila sam na mnogo prepreka, ali sam uspjela vratiti svoj stan i doći u Prijedor. I u Sanskom Mostu smo se angažirale zajedno s Emsudom. Ona stvarno ima te organizacijske sposobnosti i vrlo je stabilna i optimista što je jako dobro. Tu je još bilo žena i počeli smo s radom.

Počele su tu raditi još neke organizacije i one su se najviše fokusirale na humanitarnu pomoć. Ali smo jako dobro surađivale i one su poslije svašta nešto radile jer im se dopalo. One nisu imale priliku, odnosno, nisu bile van BiH. One su bile u Travniku. Onda smo tu pokretali razne inicijative. Organizirali smo prvu Mirovnu konferenciju u Sanskom Mostu 1997. godine. Bilo je pokušaja i teško je to s Prijedorom išlo u to vrijeme. Pomagale smo ljudima i ja sam pokušala uključiti svoju struku da bude korsina oko papirologije vezane za povratak ljudi. Pokušala sam nešto iz stručnog angažmana oko prava ili upućivati ljude. Taj period je nekako brzo prošao i najviše energije je, čini mi se, potrošeno u toj želji za povratkom kući. Bili su to neki organizirani povratci.

Išla sam na turneju. Ja sam iz Zagreba prvi put išla u Ameriku. To je bilo od oktobra do decembra 1996. godine. Dva mjeseca je turneja trajala. Išla sam sa kolegicom Jadrankom Cigelj. Snimali su film „Prizivanje duhova“ (Calling the Ghosts). Na toj turneji prikazivan je taj film i ona je puno doprinijela. Imali smo oko 28 letova. Turnejom se nastojao izvršiti pritisak jer tad još međunarodno pravo nije priznavalo sve oblike zločina nad ženama.

Mi smo imali priliku, nakon promocije filma tamo, razgovarati s jako važnim ljudima koji dođu gledati. Bila je to velika stvar. Ja sam mislila da je to politička floskula. Amerika je i najviše novaca dala za Tribunal. Ljudi su slušali i bila sam fascinirana kako Amerikanci hoće da slušaju. Dođe i naših ljudi, ali uvijek je bilo više Amerikanaca koji su slušali i postavljali pitanja. Bila sam baš iznenađena kako neki mladi ljudi znaju dosta.

Nakon te turneje američki Miss Magazin, iz sfere ljudskih prava, mene i Jadranku proglašava ženama godine 1996. godine. I to je čak bilo zanimljivo, a nijedan naš medij to nije prenio. Nijedan medij. A ni ja nisam ta osoba da se namećem po prirodi. Tako da ja nisam zvala medijske kuće da im kažem makar da se ta vijest... To je na kraju ostalo neprimijećeno i nezabilježeno.

Nakon te turneje smo se i umorili, ali nije mi žao zbog tog umora, bila sam mlađa tad. Sva ta putovanja. Te producentice filma su bile uključene, posebno Carmen Jelincic rođena na Braču, ali odrasla u Americi. Jako ju je taj rat u BiH zaintrigirao. Uvijek kontaktiramo. Ostale smo dobre. Išla sam kod nje na Brač i ona kaže da sam joj ostala u najljepšem sjećanju.

Niko nije rad prepoznao u Bosni. Kad sam bila u Sanskom Mostu imala sam želju da se vratim u pravosuđe da pokažem da sam ja ona ista što se tiče struke. Da nemam nikakvih problema. Možda sam ja i ranije htjela čuti šta se desilo s drugim ženama u BiH.

(...) Htjela sam se vratiti u pravosuđe da ja vidim da mogu i raditi u struci. Nije išlo. To su bile političke igre. Pravosuđe je bilo, nažalost, a i sada je, politički obojeno. Tako da nisu nešto bili zainteresirani u sudu.

Nekako sam se s tim i pomirila kad sagledam kako je sve ovo u BiH. Taj užas na toj političkoj i društvenoj sceni. Onda zaista i ne iznenađuje da nisam mogla dobiti taj posao u struci u Sanskom Mostu. Poslije sam naravno aplicirala preko Visokog sudskog vijeća. Kad je ustanovljeno, kad je bio izbor sudaca, ja sam se jako obradovala misleći da je to totalno neovisno tijelo. U početku.

Samo žene su bile podrška. Od sistema, od države nisam imala nikakvu podršku. Nikad nisam ni imala priliku govoriti u parlamentu.

Nikad nisam dobila posao u pravosuđu. Jesam u struci, ali u pravosuđu ne. To je moja ljubav. Ja sam svoj angažman provela u pravosuđu. To me nekako najviše zanimalo i mislim da sam to radila časno, pošteno i uspješno. Nije niko prepoznao to, da sam ja gledala na sistem i državu BiH i na lokalnu zajednicu u kojoj sam živjela. Mogla je lokalna zajednica dati podršku. Imala sam podršku nevladinih organizacija, pojedinaca i prijateljica. One su me jako podržavale i dale mi motiv da je to što ja radim dobro, korisno i veliko i da nastavim. One su mi bile pokretačka snaga. Tako da me sistem nikad nije prepoznao niti sam ja imala priliku govoriti u parlamentu državnom..

Kad sam se vratila u Prijedor situacija je bila klimava. Imala sam i problema prilikom povratka. Kad sam došla živjeti ovdje, u početku sam mislila da neću uspjeti. Onda sam i sebe malo krila misleći da je to zaista previše i da nemam pravo ni sebe mučiti. Nisam bila dobrodošla ni u zgradi u kojoj stanujem. Ignorirali su me. Komšije me nisu htjele pozdravljati. Imala sam razne natpise kraj vrata. Onda je trebalo sve to izdržati. Kad sam se počela više kretati po gradu, sretati ljude... Sve te izbjeglice iz logora, stražare. Nije mi nimalo bilo ugodno. Onda po tim službama raznim kad svoja prava „ganjate“ i nešto obavljate. Nije to baš bilo prijatno. Osjetite vi to, te poglede i stavove da ste vi prezreni.

Danas je puno drugačija situacija. Korektan odnos imam u zgradi. Ko mene pozdravi i ja njega isto. Nekako su se i oni navikli na mene. Ja i odavde istupam pogotovo kad su ovakvi događaji kao današnji itd. Ona tradicionalna posjeta logoru. Čak su mi neki prišli i rekli da nastavim tako i da sam realna u svojoj priči. Jedna žena me jako prijatno iznenadila koju ja samo onako iz viđenja znam. Znam da me prati i da me podržava građanka Prijedora srpske nacionalnosti. Tako da je to ovde išlo polako i stidljivo što se tiče tih ljudi. Nisam imala, ne mogu reći, ozbiljnih problema osim nekih prijetnji koje sam prijavila. Telefonom su bile jako ozbiljne prijetnje.

Tu svoju imovinu sam uz veliku muku vratila. Svoj stan. Svi su vratili, a ja 2002., i da se nije uključila međunarodna zajednica ko zna koliko bih ja to čekala. To je bila namjerna i smišljena opstrukcija da se to oteže koliko može. Međutim, kad su ih pritislili, onda su zaista morali da mi to vrate. Tako da sam i kroz taj proces povratka imovine osjetila diskriminaciju.

Ja sam u mirovini već četiri godine, ali sam aktivna. Nisam ja onaj klasični bosanski umirovljenik da čekam penziju i sjedim kod kuće. Aktivna sam koliko mogu i koliko imam energije. Uglavnom je imam, hvala Bogu, da me samo zdravlje posluži. To je moja misija do kraja života.

Možemo mi sve zajedno sjediti. Nije to više problem ovdje. Užasno neki mediji truju. Mediji i politika. Govore da je to nesnošljivo nesrbima, a tamo Srbima u Federaciji. To oni plasiraju. Ne kažem ja da ljudi nemaju problema individualno. Bilo je problema i biće ih. Budala ima na sve strane. Dodeš i uvjeriš se.

Masovni povratci su trajali. To je tamo bilo ranije, 1998. Naši političari...iz reda bošnjačkog naroda su bili puni entuzijazma. Dolazili su ovdje raditi i prvi su se vratili. To nisu bili oni što žive u Tuzli ili u Sanskom Mostu, a da ovdje djeluju. Ne. Vratili su se i oni. Među prvima i bili ovdje u lokalnom parlamentu. Tako da kažem, bio je to jedan sklop. Bio je to angažaman više faktora. Ljudi su htjeli i imali volju, organizovali su se. Šatore su razapinjali u dijelovima gdje su porušeni objekti. Deset hiljada objekata je srušeno. Oni su i sami živjeli tu. Trebalo je dočekati projekte kad je počela izgradnja porušениh kuća, ali su bili uporni. Šta znam, ti iz istočne Bosne... Više im se sviđa tamo Sarajevo i Vogošća. Ljepše je tamo. Ima projekata u Federaciji. Gurnu ih tamo da pričaju. To je tako. Ja se gnušam toga. Materijalna korist ne vodi ničemu, tim ljudima samo škodi.

Pa dobro, kada govorimo o prepoznatljivosti moje borbe... Drago je meni. Kažem uvijek da čovjek misli da je mogao još i da je mogao bolje. Drago mi je što sam uspjela i što će možda ostati neki trag. Drago je meni što su ljudi prepoznali i do kojih je meni stalo i ljudi vani. Posebno važni ljudi koji u svijetu nešto znače su prepoznali da je vrijedno to što sam ja uradila. Uvijek mi je jedno na umu, a to je kad sam bila u logoru i kad je to bilo samo u sferi maštanja da možda i preživim i da pričam jednog dana, da se to i ostvarilo u ime svih onih koji nisu u mogućnosti da govore.

Drago mi je što sam trebala 20. marta putovati u Ameriku da primim nagradu od jednog univerziteta. Bogu hvala da nisam, da se ovo desilo sa koronom ostala bih još tamo.

Nusreta Sivac (Prijeđor)

Ženska borba!

- „Žena je snaga, žena je moć. Žena nije za jednu noć.“ / Živana Sabljic
„Spreme da prihvatimo“ / Enisa Raković
„Ne sramim se svog aktivizma.“ / Danka Zelić
„Kuća na moru“ / Paša Suljić
„Veseljak“ / Zora Kuljanin
„Nemirna ja“ / Valentina Gagić
„Djetelina nade“ / Refika Ališković
„Ples mira“ / Tomislavka Dodig Pavić
„Uspjela sam i drago mi je“ / Nusreta Sivac
„Sad nas poštuju“ / Aldina Suljić
„Uspjela sam sama“ / Selma Osmanović
„Mojih 5 minuta“ / Nevzeta Hasanović
„Moja priča jeste tužna, ali sam na svoju priču ponosna“ / Suvada Poturović
„Moj život - tuđi potpis“ / Ilvana Bakoš
„Kuća mljeka“ / Mirjana Raguza

TINJA (SREBRENİK) – Mjesto za koje mještani kažu da su bili sigurni da rat kod njih neće doći. U ovoj mjesnoj zajednici svi su ostali u šoku onog trenutka kada su se morali iseliti iz svojih kuća jer vojska dolazi. Tinja je mjesna zajednica koja nosi naziv po rijeci Tinji koja je desna pritoka rijeke Save. Borba za ženska prava na prostoru bivše Jugoslavije postoji još od 19. stoljeća i nastaviće da postoji, hrabro i uporno. Ženski trud ulijevaće se u historiju ove države, baš onako kako se Tinja hrabro ulijeva u Savu u mjestu Gorice kod Brčkog. Ulijeva se onako kako se ulijeva i nada za bolju i ravnopravniju budućnost žena u Bosni i Hercegovini.

Heroina 10:

„Sad nas poštuju“

Aldina Suljić (Tinja)

Ja sam Aldina, djevojačko prezime Selimović. Dolazim iz Srebrenice i rođena sam 1989. godine. Dvije godine sam odrastala u selu. Otac je bio školovan – mašinski tehničar, a majka domaćica sa osnovnom školom. Imam sestru 1987. godište i brata 1992. Naše selo je udaljeno od Srebrenice 40 km. (...) Tad je već prvi put granatirano pa smo mi morali izbjеći kod majkine majke. (...) Moj otac je odrastao bez majke. Sa 12 godina ostao je bez majke. Imao je dva brata i oni su svi izginuli kada je Srebrenica pala. Kad smo tada izbjegli kod nene tamo je već bilo vanredno stanje. Nekoliko kilometara od nas. Otac je 1993. u martu, kad je naše selo palo, majku i nas dovezao u Srebrenicu kad je krenula prva kolona za Tuzlu. Majka je bila zdrava sve dok nije rodila sestru. Sticajem okolnosti niko nije znao kako i šta. Majka se razboljela i dobila je epilepsiju. Vodili smo je svugdje i svašta probali, međutim nije bilo lijeka.

(...) Već 1993. godine nas otac dovozi u Srebrenicu gdje nas onda deportuju za Banoviće. Tu smo proveli tri noći. Majka bolesna, sa sestrom od 4-5 godina i bratom od godinu dana. Majka mlada, ima 30 godina. Dolazimo tamo i tu su nas stavili u prihvatilište i nakon tri noći su nas obavijestili da moramo izaći. Morali smo tražiti smještaj. Iz Banovića nas voze u Tuzlu. U tadašnji Mejdan. Bili smo tu možda nekoliko sedmica i opet isto. Morali smo napustiti jer dolaze novi ljudi. To su sve priče moje majke. Iz Mejdana onda dolazimo u Podorašje. Bila je tu policijska stanica gdje je među tim policajcima bio jedan dobar čovjek. On je mojoj majki našao smještaj i obezbijedio hranu. Za nekoliko dana nas je smjestio jer je vidio mladu majku bolesnu sa troje djece. Tu smo i ostali 12 godina u Podorašju. Živjeli i odrasli. Teško je bilo. Svaki put kad je neko došao i donio spisak ko je preživio. Mog oca nije bilo. Nije bilo ni amidža. Djeda smo doveli. On je došao 1993. godine, tri mjeseca poslije nas. Otac ga je poslao. Onda djed umire 1994. godine i ukopavamo ga tu na mezarju u Podorašju. Mi nemamo nikog svog. Majka bolesna, a ja kao dijete od pet godina, ništa toliko i ne znam. Majka je cijeli dan kopala... Ako bi bilo žalosno ona bi se razboljela. Ako bi bilo veselo opet bi se razboljela. Nije mogla ni žalosti ni radosti. Ona je 68., a otac 65. godište. Nakon nekoliko godina, tačnije 95., dolaze od majke majka s bratom i sestrom, traže nas jer su znali da je bolesna. Nađu nas i ostali su s nama dok se daidža nije oženio. Tetka se udala. Mi smo opet ostali da se brinemo sami o sebi. Ja i sestra kao djeca, tako male, morale smo da peremo i čistimo. I sestra i ja. Nismo mogle da se posvetimo školi jer smo iz škole morale trčati da zateknemo majku živu. Često je bila spržena jer je znala pasti na šporet. Znala je pasti i na ledu. Već smo dobili dojavu da je otac došao u Kladanj. Rekao je da mu je brat ranjen i on se vratio. U Kladnju je bilo mirno. To je bilo 1995. godine. On se vratio po brata, ali niko nije došao. Ni brat, nijedan, i od brata dva sina. Ja sad imam samo brata koji je jedini nosilac našeg prezimena i jedino muško koje mi imamo od tri brata. Otac nije imao sestara. Strine su se posvetile svom životu i toj djeci. Moj je otac, eto, završio mašinsku školu za hemijskog tehničara i radio je u fabrici akumulatora gdje je, kažu, i ubijen. Godine 2012. smo ga ukopali. Tražili smo...Dok je majka bila živa jedinu je želju imala da ga nađe, da zna gdje mu je mezar. Međutim, život je postao takav da smo se morali seliti. Srpske kuće, gdje smo mi bili smješteni, počele su se prodavati. Ljudi su se počeli vraćati u svoje. U Podorašju. Majka je imala primanja, tu radnu penziju od oca. Dobila je poslije i invalidninu. Otac je nestao, njega nema. Morali smo ga proglasiti umrlim, ona je dobila tu skromnu pomoć da uštedi i da nam kupi kuću. Iz Jesenice se naseljavamo u susjedno selo. Tu smo opet sami, nas troje s majkom i nena ide s nama.

(...) Selili smo se 2004. Deset godina nakon Srebrenice. Dvanaest godina smo živjeli u Jasenici, mjesna zajednica Podorašje. Od majke majka odlučila je onda da se vrati u svoje selo. Moja nana se brinula o nama, ali je imala želju da se vrati na svoje. Ona je ostala udovica rano, 1991. Muž joj je umro u Zvorniku. Ona je izrazila želju da se vrati. Mi opet ostajemo sami bez igdje ikoga. Vratila se u svoje selo, a majka je iduće godine doživjela moždani udar i upala u bunar. To je bilo zadnje. Umrkla je 2005. godine. Od tada, život je stao. Ide, ali nema pomaka. Iako je bila živa i bolesna, mi smo se o njoj brinuli. Sestra sa 18, ja sa 16 godina, a brat sa 12, preteško, prevelika bol i opet juli koban za nas...Nama je bilo preteško, nena se vraća iz Podrinja, ne želi nas ostaviti same, ostaje s nama da živi, preuzima starateljstvo i svu brigu mada ni ona više nije ista osoba, izgubila je dijete, živci su joj oslabjeli, trebao se neko i o njoj brinuti.

Svi su tu za nas, i dajdža i tetke, ali svako ima svoj život, nama je suđeno ovako, teško je u tuđem svijetu, teško je djetetu bez roditelja onda kad su mu najpotrebniji - kome reći svoje tinejdžerske tajne, s kim podijeliti snove i želje, nema majke, ne znaš kako miriše, otac kako čvrsto gri, šta voli, šta ne voli, šta bi kod nas mijenjao, ko će bratu mom biti uzor kad ni lik ne znamo, jednu sliku samo imamo s vojne knjižice. Majka je govorila da ličimo na njega ja i brat, idu mjeseci tolikom brzinom, a nama vrijeme stalo. I škola je krenula, septembar. Kako sada drugarima reći i ispričati da nemaš roditelje, svi oni došli s ocem i majkom, a mene sestra odvela, bila je starija i već ide u Tuzlu u školu. Bila sam dobar učenik, bez izostajanja. Tetka mi je dolazila na roditeljski sastanak, uvijek je bila zadovoljna. S njom bih se poslije vraćala kući. U autobusu bi zajedno sjedile. Bilo mi je drago, neko će možda pomisliti da mi je majka. Osjećala sam se sigurno pa makar jedan dan u godini. Završila sam dvije godine srednje škole i napustila.... 31. maja 2006. udala sam se za sadašnjeg muža i s njim sam u braku već 14 godina. Imamo dvoje djece, kćerku od 13 i sina od 6 godina. Moj muž je divna osoba, pun razumijevanja, odličan otac, ispunjava i moju prazninu nekad. Puna je podrška u svemu. S njim nekako upotpunjujem neke svoje snove. On ima veliku porodicu, 2 brata i sestre i roditelje. Na svu sreću, otac mu je preživio pa su svi na okupu...braća su se oženila, sestra udala. Zaista smo jedna sretna porodica, svi imamo svoju djecu pa kad su nam praznici jedna dobra sofr je puna nas... Ali u dubini moje duše, meni nešto fali. Ne mirišu bajrami svima isto. Moji su svaki zaliveni suzama. Teško je kad nemaš kome otići, majci na bajramski ručak pa se tu skupiti i brat i sestra, ali preživljavamo. Ne želim da moja djeca vide da plačem, da im kvarim dan. Pustim ja po koju suzu dok pravim pitu, kao ljut mi luk a luka nigdje... mada još ne primijete ... Imam divnog brata, podrška je u svemu i meni i sestri. Sestra se udala prije nekoliko godina, ima odličan brak. Nekako se svi brinemo jedni o drugim. Ja najviše jer sam se prva osamostalila, postala roditelj pa se godinama brinem i za njih. Sestra ima svoj život, ali smo za brata tu 24 sata. Nadam se da će uskoro i on naći svog saputnika jer je već odrastao. On je naše jedino malo dijete, tako često i ja i sestra o njemu govorimo.

Sve troje smo vezani, a oni za mene najviše jer su tu djeca pa se vezuju i za njih. Brat i sestra završavaju srednju školu, i ja, ali vanredno... Sad smo svi zaposleni, borimo se kroz život svako za sebe jer s napunjenih 18 godina gubiš sva prava i na očevu radnu penziju i zdravstveno iako smo bili šehidska porodica, djeca bez roditelja, nigdje nikoga. Ipak, ne žalimo se na život, snašli smo se u ovom kolosijeku. I sretni smo kad smo zajedno. Što se tiče udruženja, od samog početka sam tu. Kći je već dvije godine u kulturno-umjetničkom društvu pa se sazvaio roditeljski sastanak. Imali bi želju da se i roditelji priključe, da im budemo podrška što i jesmo. Okupljamo se i još smo tu, lijepo nam je, ima nas i starijih i mlađih. Lijepo nam je, putujemo, radimo, imamo raznih akcija od ekskurzija, sijela s muzikom za žene, sajmovi, akcija čišćenja naše mjesne zajednice, džamije pa i tradicionalnih iftara. Lijepo nam je zajedno, uz kafu se znalo i smijati i plakati. U biti, žena ženu najbolje razumije, napunimo baterije za dalje.

Aldina Suljić (Tinja)

Ženska borba!

- „Žena je snaga, žena je moć. Žena nije za jednu noć.“ / Živana Sabljic
„Spreme da prihvatimo“ / Enisa Raković
„Ne sramim se svog aktivizma.“ / Danka Zelić
„Kuća na moru“ / Paša Suljić
„Veseljak“ / Zora Kuljanin
„Nemirna ja“ / Valentina Gagić
„Djetelina nade“ / Refika Ališković
„Ples mira“ / Tomislavka Dodig Pavić
„Uspjela sam i drago mi je“ / Nusreta Sivac
„Sad nas poštuju“ / Aldina Suljić
„Uspjela sam sama“ / Selma Osmanović
„Mojih 5 minuta“ / Nevzeta Hasanović
„Moja priča jeste tužna, ali sam na svoju priču ponosna“ / Suvada Poturović
„Moj život - tuđi potpis“ / Ilvana Bakoš
„Kuća mljeka“ / Mirjana Raguza

TINJA (SREBRENİK) – Mjesto za koje mještani kažu da su bili sigurni da rat kod njih neće doći. U ovoj mjesnoj zajednici svi su ostali u šoku onog trenutka kada su se morali iseliti iz svojih kuća jer vojska dolazi. Tinja je mjesna zajednica koja nosi naziv po rijeci Tinji koja je desna pritoka rijeke Save. Borba za ženska prava na prostoru bivše Jugoslavije postoji još od 19. stoljeća i nastaviće da postoji, hrabro i uporno. Ženski trud ulijevaće se u historiju ove države, baš onako kako se Tinja hrabro ulijeva u Savu u mjestu Gorice kod Brčkog. Ulijeva se onako kako se ulijeva i nada za bolju i ravnopravniju budućnost žena u Bosni i Hercegovini.

Heroina 11:

„Uspjela sam sama“

Selma Osmanović (Tinja)

Ja sam Selma Osmanović. Imam 44 godine. Samohrana sam majka. Muž mi je iz Srebrenice i preživio je sve te godine. Prešao je iz Srebrenice i upoznali smo se 1996. godine. Nakon šest mjeseci smo se vjenčali, s tim da ni njegovi ni moji nisu bili za. On nikoga nije imao osim majke i dva brata koji su prešli, odnosno preživjeli. Izgubio je oca, amidže i rođake. Nastanjeni su bili tu u Jasenici. Dvije godine poslije vjenčanja dobila sam sina s njim. Poslije mjesec dana, poginuo mu je brat i otad je naš pakao počeo. Nismo imali ništa, niko još nije radio, a dobili sina. Uz to dobio je šećer i na to su se još nadovezale razne vrste bolesti. Bio je jako bolestan i išao po bolnicama. Prešao je na inzulin. Deset godina se borio s tim boelstima do smrti. Sve je to bila naša patnja. Ja sam se trudila da radim privatno, da čistim ženama kuće i da radim na pijaci s prehranom, kod kuće hranim bikove i u poljoprivredi. Uz to sam imala malo djeteta kod kuće. On je bio bolestan i ništa nije mogao raditi. Zadnjih šest mjeseci kad je radio sve pretrage i snimanja doktor je rekao da mu je šećer ošteti sve organe i da neće dugo živjeti. To mi je rečeno. Tako je i bilo. 2009. godine je umro na spavanju. To je šok koji ne mogu nikom kazati. Ostajem u 33. godini sama sa djetetom od devet godina. Nisam imala podršku ni od koga. Ni od njegovih. U društvu ostaješ sam i svi te odbacuju. Ako si ostao sam ne znači da si... Moj oporavak je trajao možda do godinu dana poslije njegove smrti. Borila sam se s raznim poteškoćama. Podršku nisam imala, od njegove porodice pogotovo. Nisu bili zadovoljni ni kad smo zajedno bili. Govorili su: „Ona je mještanka, ti si izbjeglica. Ona se neće nikad prilagoditi tom životu u kojem ti ništa nemaš. Ti si došao iz Srebrenice i nemaš ništa.“ S tim da su oni vidjeli kako ja napredujem i da sam se prilagodila. Ako s nekim živiš i voliš, ti se prilagodiš. Faktički on nije imao ništa i kao ja se neću moći prilagoditi tom životu. Ja sam ga voljela i otišla sam za njega. A nisu dali. Onda sam se ja borila sama. Radila sam da postignem i da imam. Počela kuću praviti. Otac mi je dao zemlju tu i počela tu kuću. TO je bila samo sobica i kupatilo da imamo bar krov nad glavom. Prije toga smo bili u Srebreniku iznajmili stan, ali nije se moglo. Nakon izvjesnog vremena, otac mi je dao plac koji je meni trebao da pripadne pored dva brata. Tu sam počela sobu i kupatilo. Tu smo preselili i tu smo živjeli... Dok se to pravilo vratili smo se u Srebrenicu i dvije godine smo živjeli tu. Morali smo biti u šatorima da bi neka donacija dala ključ u ruku. To je bilo 2002. godine. Morao si kao, navodno, ova donacija kad dođe, nema veze što ti nemaš kuće, biti pod šatorom ako želiš da ti neko napravi kuću. Mi smo bili kod njegovog amidže koji je imao kuću porušenu i tu smo morali razapeti šator jer je to sve prokišnjavalo. Tako smo tu dvije godine dolazili. Nismo živjeli tu nego samo dolazili kad god bi ta donacija trebala doći da nas tu zateknu da bi nam nešto napravili. Morao si tu biti. Dolazili su dva puta mjesečno. Znalo se kad će oni doći pa sam morala stalno tamo biti da bih dobila tu kuću u Srebrenici. Muž tako bolestan. Dijete od devet godina... Septembar je i treba već da krene u školu. Jednom ode sam, jednom s majkom, jer nismo ga mogli ostavljati samog. Dijete je u septembru krenulo u školu, a 6. oktobra nama je bila godišnjica braka i mi smo sjedili. Prvi put je on smogao snage odnosno skupio da mene nešto iznenadi jer ja nikad nisam dobila neki poklon. I moja braća i njihove žene su došli da malo proslavimo. Tad je, 6.-og, krenuo za Srebrenicu jer 7.-og treba da dođe donator da pusti struju tu. Ja nisam mogla jer sam dijete morala voditi u školu. Krenuvši tamo je poveo svoju mater sa sobom. Međutim, nije se vratio, umro je na spavanju. Ja sam njega ujutro nazvala. Inače sam ga tako zvala ujutro. Ja ga nazvala, a telefon zvoni, niko se ne javlja. Meni bilo baš čudno da bi nakon sat vremena njegov amidža mene nazvao i rekao da je on umro. Mati se popela na sprat i našla ga mrtvog. I tako eto, spremila sam se i otišla tamo. Dovezla sam ga i ovdje ukopala. Otada je borba. Ostala sam bez ikoga. S djetetom sama. Ovdje sama, samo pod pločom, ni kupatila kako treba. U Srebrenicu se nisam smjela vratiti. Nisu njegovi bili za. Nisam nikakva ostvarila prava. Sve je bilo na svekru. Kao imam ja pravo otići, ali nije to moje. Tada, godinu dana ja sam se liječila. Psihički sam oboljela. Najviše mi je bilo teško ostvariti neko pravo na penziju s djetetom. Trebalo je papirologije dosta. Znala sam otići do Srebrenika, a trebala za Tuzlu, bila sam pogubljena. Sve je bilo na meni. Gdje god da sam otišla da izvadim papir, rekli su mi da ta osoba ne postoji. Da to ime ne postoji. Susrećem se s novim problemom. DA moje dijete nema oca i da ja nisam vjenčana za tu osobu. On je rođen u Srebrenici, a upisan u Užicu pri čemu su napravili grešku u jednom slovu.

Kada osoba umre, treba ga ispisati i izvaditi smrtovnicu.

To se mora uraditi baš u mjestu gdje je rođen. Sva dokumentacija koju je vadio i posjedovo je bila s tim jednim slovom. Valjda u Srbiji to ide tako bez tog slova. Gdje god sam došla izvaditi dokument moje dijete nema oca, ja nemam muža i tako sve u krug. Dugo sam se borila jer se to moralo riješiti sudskim putem da se ispravi. Tek nakon toga prikupljam papirologiju za ostvarivanje prava na porodičnu penziju. To sve je trajalo, a ja bez novca, bez ičega, a sve to moraš, još imaš sina i morate jesti. Ja sam znala biti i gladna, a za njega sam se morala snaći. U tim trenucima bola, očaja samoće, problema s podrškom, nema ni pomoći. Najteže mi je padalo kad mog sina pošaljem u školu, a nemam da mu dam para. A hvala Allahu, bio je razuman i nije ni tražio, mada sam od njega krila sve te golgote. I kada bi pitao, svjestan svega kao mali, ne bih ništa rekla, nego sam plakala sama, skrivena. Radila sam dva-tri posla, čistila po kućama, jednim do podne, drugima poslije podne i sve tako. Kasnije sam išla povremeno kod tetke u Švicarsku, kao pomoć u kuhinji, jer je ona tako radila kod ljudi koji slave rođendane, punoljetstva i tako to. Sina bih ostavila kod majke i čim bih to tamo odradila, ja se odmah vratim, nebitno što možda opet za sedmicu moram ići. Kasnije su odnosi bolje funkcionisali. Radila sam i sa prehranom, odvučem po kućama, jer je to svakom trebalo. Stičem da imam normalno za život. Moj sin sada ima 21 godinu i student je na Fakultetu za edukaciju i rehabilitaciju. Mogu slobodno reći da sam ponosna majka koja je bez ičije pomoći i podrške othranila sina za primjer. Bila sam odbačena u društvu, uvijek su me osuđivali i nisu mi dali podršku. Kada sam se izgradila, njegova rodbina i svi ostali su počeli da mi se dive. Svaka čast, izborila si se sama, imaš sve, a povrh svega dobro vaspitanog sina. Ja sam stvarno dobra osoba i nikad u životu nikog ne osuđujem, dok su mene osuđivali. Puno sam radila, nije me bilo sramota hraniti ni bikove ni piliće da bih imala. Htjela sam odvojiti vrijeme za sebe i čula sam za udruženje koje je osnovano pa sam odlučila probati družiti se sa ženama. Već tada nisam htjela da radim puno, pošto nikad nisam imala vremena za sebe. Imam svoju penziju koju sam naslijedila, ali nikad u životu nisam otišla ni na muziku, ni na kakvo druženje. Tad sam najveću podršku dobila od svog sina koji sa mnom živi, a to mi je i najveća podrška. Radeći previše, željna sam bila da se naspavam i da slobodno vrijeme posvetim svom sinu. Danas, hvala Bogu, imam sve što normalna porodica ima. U udruženje idem, a ujedno smo se bavili i folklorom. To sam voljela i bila sam podrška djeci i putovala s njima na razne festivale. Izabrali su me za potpredsjednicu KUD-a i s njima putujem na razne smotre. Naša djeca su jedina koja su predstavljala BiH u Turskoj prošle godine. Uporedo s tim, s mojim udruženjem žena organizujemo razna sijela, proslave, sajmove i tako donosimo novac KUD-u i našoj djeci. Najviše sam se bojala kako će me prihvatiti bez osuđivanja i kritike. Hvala mojim ženama što su me saslušale, zavaljele, vjeruju mi i pružaju mi podršku.

Zajedno smo jače, smijemo se, radimo, ponekad i plaćemo. Zajedno radimo na svemu - ručni radovi, sajmovi, ekskurzije, putovanja, a i dijelimo poslove i obaveze. Psihički se odmorim s njima, zaboravim da imam kuću i obaveze. Svakog mjeseca pravimo sijela za parove i tako zaradimo za naše KUD, to jest za folkoraše. Nas četiri smo izabrane i u odbor i zajedno s njima i našom ministricom pišemo projekte tuzlanskoj fondaciji i uređujemo naš prostor. Naš prostor i naša djeca imaju sad grijanje, ventilaciju, klimatizaciju, ma jednostavno radimo za boljitak našeg mjesnog područja. Meni to dobro dođe jer me ispunjava sve - djeca, žene, društvo, zajednica. ŽENA u društvu inače je bauk, a žena je armija najača, najснаžnija, i onda te prihvate. Sada se ne stidim reći da sam radila od jutra do sutra, bila kost i koža, ponekad i gladna da bih danas imala i kuću, kola i ostalo što svaka normalna porodica ima. Bez obzira što mi neko ko to nije doživio možda neće ni vjerovati, ali to je moj život i moja životna priča, kako će je ko prihvatiti, to nije do mene.

Selma Osmanović (Tinja)

Ženska borba!

- „Žena je snaga, žena je moć. Žena nije za jednu noć.“ / Živana Sabljic
„Spreme da prihvatimo“ / Enisa Raković
„Ne sramim se svog aktivizma.“ / Danka Zelić
„Kuća na moru“ / Paša Suljić
„Veseljak“ / Zora Kuljanin
„Nemirna ja“ / Valentina Gagić
„Djetelina nade“ / Refika Ališković
„Ples mira“ / Tomislavka Dodig Pavić
„Uspjela sam i drago mi je“ / Nusreta Sivac
„Sad nas poštuju“ / Aldina Suljić
„Uspjela sam sama“ / Selma Osmanović
„Mojih 5 minuta“ / Nevzeta Hasanović
„Moja priča jeste tužna, ali sam na svoju priču ponosna“ / Suvada Poturović
„Moj život - tuđi potpis“ / Ilvana Bakoš
„Kuća mljeka“ / Mirjana Raguza

TINJA (SREBRENİK) – Mjesto za koje mještani kažu da su bili sigurni da rat kod njih neće doći. U ovoj mjesnoj zajednici svi su ostali u šoku onog trenutka kada su se morali iseliti iz svojih kuća jer vojska dolazi. Tinja je mjesna zajednica koja nosi naziv po rijeci Tinji koja je desna pritoka rijeke Save. Borba za ženska prava na prostoru bivše Jugoslavije postoji još od 19. stoljeća i nastaviće da postoji, hrabro i uporno. Ženski trud ulijevaće se u historiju ove države, baš onako kako se Tinja hrabro ulijeva u Savu u mjestu Gorice kod Brčkog. Ulijeva se onako kako se ulijeva i nada za bolju i ravnopravniju budućnost žena u Bosni i Hercegovini.

Heroina 12:

„Mojih 5 minuta“

Nevezeta Hasanović (Tinja)

Ja sam Hasanović Nevzeta, poznatije Fata, živim u Tinji. Supruga sam, majka dva sina, svekrva dvije snahe, imam četvero unučadi. U ratu sam imala samo svoju djecu, poslije rata sam dobila snahe. U ratu je bilo teško.

U ratu sam bila kod kuće do 16. juna, u Tinji. Muž je bio na liniji, sina sam imala jednog maloljetnog i jednog punoljetnog. Mi smo mislili da u Tinji nikada neće zapucati. U Tinji nikada nije bio rat, ni oni ratovi dok su bili nije bio rat. Međutim, zapucalo je. Mi smo prije toga išli u Srebrenik, u tri kuće u Tinji smo nalazili mjesta i spavali. Čitav komšiluk u tri kuće, tokom rata.

Nije nas niko istjerao, nego je kamion došao po nas da mi idemo u Dobrnju. Ja sam bila kod Dž. E. i Š, a maloljetni sin je bio kod B.A i S., tako da smo bili rastavljeni. Tu smo bili 10 dana, oni su nas hranili i brinuli o nama jer mi nismo mogli kući jer se pucalo.

Bio je 16. juni, u Tinji je već rat, puca se. Naši su ljudi napravili putanju iznad glavnog puta njivama, prosjekli put da stanovništvo iz Tinje može da se iseli.

Rastavili su me od sina jer nas nisu mogli skupa primiti, bilo nas je puno. A stariji sin je ostao kod kuće, njemu nisu dali da izađe. Muž mi je bio na liniji, sin mi je bio na liniji. Straže su bile. Stariji sin je morao, nije ga niko pitao.

Tako da smo bili tamo, a nakon nekoliko dana su nam rekli da je oslobođeno i da se možemo vratiti kući. I mi smo se vratili, kod mene je vojska u kući spavala, ali neka, da se narod spasi. Mi, kao Tinja, smo uvijek bili komšijski dobri.

U školu dok su mi djeca išla, bilo je više srpske djece nego muslimanske. Nije se dijelilo u to vrijeme, tada nije. Uvijek smo bili dobri i u dobrim odnosima. U to vrijeme s nama je ostalo i Srba koji su preživljavali isto kao i mi. Ostali i nisu nigdje išli, nije ni njima bilo lako. I dalje smo živjeli skupa i saradivali bez obzira na dešavanje oko nas. Ipak su to naše komšije. Ostali koji su došli i odakle su došli, mi ih i ne znamo. Bilo ih je iz Brčkog, Gradačca najviše, a i iz ostalih mogih mjesta u kojima se vodile bitke.

Meni ništa iz kuće nije iznešeno. Kuće su bile paljene, gorile su. Ko je palio ne zna se. Poslije je došao narod iz Srebrenice. Kad je pad Srebrenice bio, to je bio užas. Ljudi su dolazili sa zavojima, da ih prihvatiš, da im daš šta god. Ja sam prihvatila ranjenu ženu koja je dovela svoju unuku u naručju. Majka i otac su joj poginuli, curica je ostala. Imala sam kravu i davala mlijeko toj curici, tako da sam faktički ja othranila tu curicu. Tako da smo se pomagali koliko smo mogli. Kod mene ništa nije srušeno ni popaljeno. U nekoliko kuća od moje granata je raznijela vrata, poizbijala prozore. Koga je kako zadesilo.

Poslije rata si se borio. Imala sam kravu, jednu pa dvije, pa dvoje teladi, pa prodam jedno tele, pa posijem žito. Imala sam sebi hranu, nađem hranu, žito, grah. Školovala sam svoju djecu, prodam mlijeko, poslije nije bilo plata, a ni posla niti penzija. Snalaziš se onako kako možeš i umiješ.

Inače, slabo sam imala vremena za sebe dok sam djecu hranila i školovala. Željela sam imati više vremena za sebe, ali nisam mogla. U najboljim godinama mog života kupila sam plac, pravila sam kuću, hranila sam djecu. Moje godine, najbolje u životu, tu sam prošla. Othranila sam djecu, počela su raditi. Stariji sin mi se oženio iz Srebrenice. Ta moja snaha je došla iz Srebrenice kamionima. Imala sam sreću, imam zlatnu snahu. U onom momentu, da vam pravo kažem, jedni su govorili odakle izbjeglica, odakle ono. Bitno je da je ona *pala meni na srce* i mojim ukućanima, a ja se nisam interesovala šta će drugi reći.

Ovdje niko ne nosi etiketu izbjeglice. Moja snaha, ona je '80. godište, a došla je '97. za mog sina. Ona je prihvatila više naše nego što je donijela iz Srebrenice i svako kaže kao da ona i nije iz Srebrenice. Faktički, ja sam nju othranila sebi. I ne znam da bi je iko mogao zamijeniti. Niko mi je ne može zamijeniti, rodila mi je prvog unuka, zvali su ga Podrinjac jer liči na majku. Meni je to dijete, ne znam, ja bih se nadvila nad njega kada bi neko pokušao da bilo šta mu kaže. Kasnije

je rodila kćerku. Taj mi unuk ima 22 godine, kćerka ima 19 godina, a ona 80. godišće. Imaju svoju kuću, čovjek joj ima svoj obrt, radi građevinske poslove. Fino žive. Mlađi je u našoj kući. Oženjen je i ima kćerku i sina. On radi u Živinicama u Mercedesu, izabran je za menadžera godine u BiH za 2019. godinu. Snaha mlađa radi na Gradini na hirurgiji u operacionoj sali. Njenu djecu hranim, brinem se i eto.

Ako opet govorimo o meni, ja živim za udruženja. Najstarija sam u udruženju. Kad krenemo negdje mene zezaju muževi „čuvaj ih Fato mi samo tebi vjerujemo“. Kažem da im ni dlaka sa glave ne smije faliti. Sve su poštene i sve su fine. Mi kad negdje odemo, nama bude prelijepo. Mi odemo na more, bude mi puno zabavnije nego kada odem s mužem ili porodicom. Fino je meni i s mužem, ali mi kad odemo žene to je tako lijepo. Ja sam prošle godine mogli povesti i muža, ali on kaže: „...neću ja, ti idi sa ženama da ja tebe ne bi ometao.“ Muž mi je zlatan, imamo super brak. Od kako sam otišla za njega, 48 godina živimo i nemamo nikakvih problema.

Ako me nešto boli, mogu reći ženama u udruženju, mada ima nekih stvari koje i ne želim reći. Ja ne volim, mnoge žene imaju priču, posebno o snahama. Ne vole što su joj došle u kuću. Ja ne bih nikad o snahama nešto ružno pričala, samo lijepo. Imam samo njih dvije, u životu me niko nije zamijenio osim njih dvije. Meni je s njima lijepo i dan danas. Da Bog da svakom da se slažu ovako lijepo. Uz pomoć, mi živimo od penzije, muž i ja, ali mi imamo takvu djecu da nam pomažu. Oni su sad uz nas da bi nam pomogli da odemo kuda nam duša poželi. Oni su tu za nas, da provedemo ovo života što nam je preostalo, ipak su lijepe godine.

Ako uporedimo neko prijašnje vrijeme, danas je skroz drugačije. Nema one sloge kao prije. Prije je bilo pita se napravi i zajedno se jede, napravim ja jelo, zovem komšiluk, komšinica zove i skupa jedemo. Sad nema toga. Neka mržnja, nešto je ušlo u narod. Šta je, ne znam, što ne bi i dalje dijelili sve.

Ja svojim snahama kažem da sam više na njihovoj strani nego na strani sinova, ja više znam njihove brojeve telefona nego od sinova zato što više s njima surađujem. Nazvaću ih i pitaću ih, dok sinove manje. Ja imam dvije unuke i one su u KUD-u. Sin mlađi mi je u odboru KUD-a. Muž mi je lovac i on je u odboru u lovačkom društvu. Volimo hodati, volimo izlaziti. Moji sinovi vole izaći i sa svojim ženama. Pozovu i mene, ali ja kažem: „Hajte vi, ja volim da vi uživate, a ja ću ići negdje drugo sa svojim mužem, sa svojim ženama, pa uživati.“ Ovdje ima svakakvih generacija koje meni odgovaraju, liče i moj su par. A mlađi neka sebi nađu i idu.

Nevzeta Hasanović (Tinja)

Ženska borba!

- „Žena je snaga, žena je moć. Žena nije za jednu noć.“ / Živana Sabljic
„Spreme da prihvatimo“ / Enisa Raković
„Ne sramim se svog aktivizma.“ / Danka Zelić
„Kuća na moru“ / Paša Suljić
„Veseljak“ / Zora Kuljanin
„Nemirna ja“ / Valentina Gagić
„Djetelina nade“ / Refika Ališković
„Ples mira“ / Tomislavka Dodig Pavić
„Uspjela sam i drago mi je“ / Nusreta Sivac
„Sad nas poštuju“ / Aldina Suljić
„Uspjela sam sama“ / Selma Osmanović
„Mojih 5 minuta“ / Nevzeta Hasanović
„Moja priča jeste tužna, ali sam na svoju priču ponosna“ / Suvada Poturović
„Moj život - tuđi potpis“ / Ilvana Bakoš
„Kuća mljeka“ / Mirjana Raguza

KONJIC – Grad čija se istina još uvijek nije ni počela otkrivati, a kad će se taj proces završiti i kada će se suočiti s prošlošću, to se još uvijek ne zna. Priče žena iz grada i skrivene istine postaju dijelom historije, ali one pozitivne historije. Pozitivne, jer one pričaju o svojim borbama koje su uslijedile poslije rata i upravo ove borbe mogu dati svjetliji pogled na prošlost jer one su svaku svoju suzu i bol pretvorile u osmijeh i ravnopravni pristup svakoj osobi. Njihove borbe mogu i trebaju biti važna lekcija za buduće generacije jer i one su preživjele rat u BiH, ali ne mrze nego se bore za mir.

Heroina 13:

„Moja priča jeste tužna,
ali sam na svoju pricu
ponosna“

Suvada Poturović (Konjic)

Prije četiri godine, tačnije 2016., napisala sam knjigu pod nazivom „Sine moj“. To je knjiga poezije, a 2017. godine sam izdala drugu knjigu koja se zove „Sjećanja“, u pitanju je proza koja je moja autobiografska priča.

Moja priča jeste tužna, ali sam na svoju priču ponosna. Svakom ko ima srce i dušu tužna je ova priča i tužan je rat. Svi smo mi ljudi od krvi i mesa i koliko god nešto bilo tužno treba uvijek gledati pozitivnu stranu.

Ja sam 1983. godište, 38 godina sam napunila u aprilu. Mada, često se osjećam kao da mi je 90 godina slušajući tuđe priče i osjećajući svoje iskustvo, kroz šta sam sve prošla, ali mnogo me naučilo sve to. Sa svojih 16 godina sam bila zrela kao neko sa 45 godina.

Ja sam rođena u selu Kruščica, opština Konjic, imam jednog brata i dvije sestre. Naša porodica je bila jako lijepa, puna ljubavi i živjelo se onako dostojanstveno, jedna vrijedna radnička porodica. Uglavnom se gradio taj temelj ljubavi, dostojanstva, obraza kako u kući, tako i izvan kuće. Kućni odgoj se uvijek vidi, sve što čovjek ima nosi od kuće.

Moja mama, rahmet joj duši, je preselila prije nekih 12 godina, bila je 16 godina nepokretna. U 40. godini je oboljela i nije više mogla pomjerati ništa osim ruku. Otac joj je hizmet²¹ činio punih 16 godina. On je radio, bio je dobar majstor, bavili smo se poljoprivredom i stočarstvom. Starija sestra se udala, brat je služio vojsku u tom periodu kad se desio rat i nismo znali za njega pet godina jer je bio zarobljen u Velikoj Kladuši.

Desila se sreća u nesreći gdje ga je cura uspjela prebaciti u Njemačku gdje sam imala amidžu i strinu pa su ga oni preuzeli. Do tada smo tokom tih pet godina dobijali razne dezinformacije, nekad da je živ, a nekad da je mrtav što je mami dodatno otežalo, ali uglavnom, hvala Bogu, preživio je. Tamo se oženio i zasnovao svoju porodicu. Sestra i ja smo ostale. Uložili smo mnogo novca i truda u mamino liječenje i obišli smo cijelu BiH i Hrvatsku i Crnu Goru. Sva ta borba je pala na mene i sestru. Sa svojih 10-11 godina sam muzla krave i namirivala ih, ocu smo pomagale, moja sestra je vodila domaćinstvo.

Sjećam se, kao kroz maglu, kad sam trebala upisati prvi razred osnovne škole da me je majka vodila za ruku, već poslije toga ona više nije mogla da hoda. Nikad ni od koga nismo tražili pomoć, jednostavno smo se borili i sve uspijevali sami. Kada smo sestra i ja vodile majku u Fojnicu u Reumal, desilo se nešto grozno za našu porodicu. Nekako u tom periodu, nažalost i sestra se razboljela, tako da smo se otac i ja borili da pomognemo i mami i sestri.

Pored svih nesretnih dešavanja, postojala je opet neka vjera i nada da će biti bolje, nikad nismo klonuli duhom niti sažaljevali jedno drugo. Hvala Bogu, našli smo lijeka za sestru, pije jednu tabletu dnevno do kraja života, završila je samo osnovnu školu, a udala se za građevinskog inženjera. U Mostaru su sagradili kuću i rodili djecu. Ima dva sina koja trenutno školuje, osnovna i srednja škola.

Očeva borba je nešto nevjerojatno, koliko je vrijedno radio i borio se, koliko puta je išao preko brda pješke u bolnicu, ostavljao nas kod rodbine. Ostala sam željna mame, uvijek je bila u bolnici, rijetko i kratko sam je viđala.

Prije rata smo sagradili veliku kuću u Jablanici, otac je radio u Pločama, a i majka je skupljala pare. Sve smo namjestili u toj kući za lijep i lagodan život, ali došao je i taj rat gdje smo bili primorani da odemo u izbjeglištvo tako da nam je u toj kući pokradeno i odneseno sve, čak su i kablove iščupali pa smo ponovo morali renovirati svoju vlastitu kuću. U Jablanici sam upisala srednju školu, imala sam želju upisati gimnaziju u Konjicu jer sam bila dobar učenik, ali nisam mogla da vozarim, a pošto u Jablanici nije bilo velikog izbora srednjih škola kao što nema ni danas, upisala sam Ugostiteljsko-turističku školu gdje sam se jako dobro pokazala. Na maturi u srednjoj školi sam bila misica, proglašena za najljepšu djevojku, tada nisam bila pokrivena.

21 Hizmet: pomoć, dobročinstvo

Sestra je uvijek bila vrcakasta i oblačila se dosta izazovnije, a ja sam bila ozbiljnija i zrelija. S muškarcima i momcima sam uvijek imala granicu, bila sam *okej* sa svima, ali onoliko koliko je to meni odgovaralo. Sa suprugom sam se zabavljala godinu i po, vjenčali smo se 2001., a sina smo dobili 2002. godine i evo imamo 18 godina braka iza sebe čime se mogu pohvaliti. Otkad smo se upoznali pa sve do sada, nas dvoje nikad nismo zaspali ljuti, da ne govorimo jedno s drugim. Muž je završio saobraćajnu školu, a bio je vojnik, imao je i on tešku životnu priču i ranjavan je što sam spomenula u svojoj knjizi. Pošto sam bila dobra učenica, direktor škole me odmah zaposlio u jedan restoran koji se nalazi na izlazu iz Jablanice, tu sam radila 3 mjeseca. Imala sam veliku želju da nastavim školovanje, ali, nažalost, finansijska situacija mi to nije dozvolila. Brat se oženio i zasnovao svoju porodicu, a nama je pomagao, bilo smo jako složna porodica.

Imala sam 19 godina i rekla sam ocu i bratu jednog dana poslije ručka da ću se udati ako ne mogu nastaviti školovanje na šta su se oni našalili, a ja sam im rekla: „Doći će vam ovdje zet za Bajram.“ Uvijek sam im sve govorila, nikad nisam ništa krila i imali su veliko povjerenje u mene. Pošto sam isto tako veoma direktna osoba, moj muž nije mogao da vjeruje kada sam sjela s njim i pitala ga: „Čovječe, hoćeš li ti mene ženiti ili nećeš?“ I danas to svima prepričava i smije se. Ja se dosta vežem za ljude, ali i ljudi za mene jer sam ovakva kakva jesam. Sama sam sebi nekad smiješna, jednostavno volim tu *pozitivu*. Meni je jednostavno godina dana, godina i po veze maksimum, ili ćemo se vjenčati ili razići. Ako ne mogu da imam neki posao da zaradim, ima motika, posadićemo, kopaćemo, ali ćemo imati svoj dinar i uspjećemo. Moj muž je imao staru kuću, 12 godina smo tu živjeli, nije mi smetalo. Kupatilo je napravio kad se trebao oženiti. Nikad mi nije bilo bitno ništa materijalno, samo ljubav i poštovanje. Na početku, kad smo se uzeli, mislila sam da sam trudna, ali se ispostavilo da sam imala ogromnu cistu mada nedugo nakon što je to izliječeno, ostala sam trudna sa sinom Irhadom kojem sam i posvetila knjigu „Sine moj“. Muž ima tri sestre koje su se udale tako da sam živjela sa svekrom i svekrvom. On je bio u vojsci, po sedam dana na straži dok sam ja vodila domaćinstvo, imali smo opet i krave i zemlju, vrijedno sam radila kao što sam i kod oca i majke.

Moj muž možda nije religiozan do te mjere kao ja, ali ipak jeste dovoljno, dobar je čovjek i dao bi sve da nekome pomogne, baš zbog toga ga narod voli. Volimo da se družimo, ja sa svojim društvom, on sa svojim ili svi zajedno. Hvala Bogu, rodila sam još jednog sina Ibrahima 2007. koji je potpuno zdrav i doživjeli smo da Ibrahim i Irhad mogu ostati sami u kući. Muž i ja smo dosta štedili i kupili smo stan tu u Konjicu pa nam je sve puno lakše.

Oduvijek sam na birou, nikad nisam dobila poziv od države da radim, sve sam sama radila, pa i ove knjige bez ičije pomoći. Direktorica sinove škole me kritikovala što previše pjesama poklanjam i što ne uradim nešto za sebe. Rekla mi je da sakupim nekoliko svojih djela koje će ona dati jednom objavljivanom piscu da vidi da li su dobre. On je rekao da itekako valjaju i da se od toga može nešto napraviti. Medina mi je rekla da, ako ne bude knjiga, biće bar neki dokumentarac jer je moja priča zanimljiva.

Isto tako, važno mi je naglasiti da volim Udruženje „Nera“ iz Konjca. Međusobno pomažemo jedna drugu, ako jedna od njih nešto proizvodi mi kupujemo njihove proizvode. Svaka od nas je na poseban način talentovana i darovita kao i svi ljudi na svijetu. Ima nas desetak koje smo jako aktivne, šta god nam se kaže da uradimo, mi to ispoštujemo, nema neko ko će reći da ne može ili ne želi. Sve praznike obilježavamo i slavimo zajedno, i Božiće i Bajrame, to je ta ljudska vrlina koju trebmo svi nositi iz kuće. Ako moja komšinica Hrvatica ili Srпкиnja ostane gladna, kod mene vazda ima bujruma, sve smo takve i sve jednako dijelimo. Imam jako puno drugarica svih nacionalnosti, svoju vjeru nosim u sebi, nema mi šta ko *solit pamet* po pitanju toga, one su mene prihvatile takvu kakva jesam, a i ja sam njih.

Poglavlje mog života kojeg nazivam diskriminacija majki djece s poteškoćama u razvoju teklo je na sljedeći način:

Za liječenje sina u Frankfurtu, opština mi je pomogla s 200KM da platim let. Doživljavala sam diskriminaciju u svojoj borbi sa sinom. Jedne prilike sam čekala u bolnici, sin je bio u autu, ne mogu mu ja objasniti da mora da ostane na mjestu. Predugo sam čekala i na kraju sam otvorila vrata da uđem, gurala sam se s medicinskom sestrom. Doktor te na neki način ispoštuje i primi, ali sestra ti unaprijed prosipa neku priču. Po svim propisima i pravilima djeca s posebnim potrebama trebaju imati prednost. Mlađi sin može čekati kad zna sve šta se dešava, ali stariji ne može. Poslije se priča pročuje, pa te puštaju preko reda. Kada sam vodila sina u školu prolazila sam kraj te zgrade gdje sad imamo stan i pomislila kako bih voljela imati stan u toj zgradi jer bi mi sve bilo blizu, bolnica i škola. Preko poznanstva sam došla do vlasnika te zgrade kojem je u tom periodu trebalo sredstava da isplati radnike i uspjela sam da kupim stan od 70 kvadrata za 35.000 KM u roku od 24 sata. Kroz godinu dana sam ga sredila i uselila. Muž mi uvijek kaže: „To je tvoj stan i platila si ga svojom borbom.“ Svi živimo u tom stanu zajedno sa svekrvom koja je starija žena pa se vratila na selo tokom pandemije covida jer spada u rizičnu grupu, muž je obilazi redovno, a i mi često odemo jer gore sadimo i radimo.

Primijetila sam da društvo ne cijeni dovoljno moju borbu onoliko koliko se cijeni borba jednog muškarca. Desilo se jednom i da sam primijećena i da sam prošla u opštini na konkursu bez ikakve štele. Nisam nikad bila stranački opredjeljena mada sam stalno dobijala pozive, jednostavno ne želim da budem dio svega toga.

Suvada Poturović (Konjic)

KONJIC – Grad čija se istina još uvijek nije ni počela otkrivati, a kad će se taj proces završiti i kada će se suočiti s prošlošću, to se još uvijek ne zna. Priče žena iz grada i skrivene istine postaju dijelom historije, ali one pozitivne historije. Pozitivne, jer one pričaju o svojim borbama koje su uslijedile poslije rata i upravo ove borbe mogu dati svjetliji pogled na prošlost jer one su svaku svoju suzu i bol pretvorile u osmijeh i ravnopravni pristup svakoj osobi. Njihove borbe mogu i trebaju biti važna lekcija za buduće generacije jer i one su preživjele rat u BiH, ali ne mrze nego se bore za mir.

Heroina 14:

„Moj život - tuđi potpis“

Ilvana Bakoš (Konjic)

Srednju školu sam započela u ratu, a završila poslije rata tokom 1997 godine. Gimnaziju sam završila.

Sa 11 godina sam ostala bez oca, moja mama se sama od svoje 37. godine borila za mog brata i mene. Završila sam srednju školu i upisala fakultet. Tek sad privodim kraju svoju priču s fakultetom jer sam se udala na prvoj godini studija ekonomije. Imala sam 21 godinu kada sam rodila kćerku koja sad ima 21 godinu i studentica je u Sarajevu, treća godina arhitekture. Sin ima 15 godina i prvi je razred srednje škole. Suprug je stariji 17 godina od mene, on je diplomirani inženjer elektronike i radi u našoj bolnici u Konjicu, vodi informatički sektor jer je sada kod nas sve elektronski, knjižice, nalazi i sve ostalo. Moj suprug isto ima interesantnu priču, otac mu je Slovak koji je iz Vojvodine došao u Konjic '57. godine kad se otvarala fabrika „Igman“ gdje se zaposlio kao mašinski tehničar. Tu je upoznao svoju suprugu tj. svoju rahmetli svekrvu koja je bila Konjičanka. Tu se oženio i ostao, a moj muž se rodio i odrastao te proveo cijeli život u Konjicu, osim tog razdoblja kojeg je proveo u Zagrebu na studiju, nakon kojeg se vratio ovamo. Po ocu je pripadnik slovačke nacionalne manjine i trenutno je u Vijeću nacionalnih manjina na federalnom nivou. Njegovo ime je Emil Bakoš. On lično nije pretrpio diskriminaciju, ali smo imali interesantnu situaciju. Moja svekrva je bila veliki vjernik i ona je za svog života uvijek insistirala da joj se zakupi grobno mjesto pored njene kćerke koja je umrla kada je imala 16 godina. Godinu dana smo se borili da dobijemo taj plac i samo iz razloga što je moja svekrva bila udata za čovjeka druge vjere, oni to nisu dozvoljavali i tu cijelu borbu su popratili i mediji, što je bilo jedno loše iskustvo. To se desilo 2000. - 2001. godine. To nisu bile poslijeratne tenzije nego loša politika u tadašnje vrijeme. Svekar je sahranjen u ateističkom groblju dok je svekrva ipak sahranjena kraj svoje kćerke. Baš zbog te neprijatne situacije nismo htjeli da pitamo niti da molimo da i njega tu ukopamo s njima. Moj suprug, pošto ima rodbine iz Vojvodine, je htio da *izganja* papire da ga tamo dostojanstveno sahrani ukoliko ovdje bude imao problema. Žalosno je što su cijeli život proveli skupa i sad su razdvojeni na taj način. Što se muža tiče, i on je bio cijelo vrijeme tu, ali sve to ostavlja neke tragove i posljedice, možda čovjek u vrijeme dešavanja to ne osjeti, ali kasnije da.

Kćerka mi se zove Mia, i mi nikad nismo bili opterećeni tim nekim stvarima, ali je bilo pitanja tipa „Šta si ti?“, „Nani ideš na Bajram?“. Naša su djeca bila zbunjena iako su samo znali da idu nani na Bajram jer to tako treba, jer je to tradicija. Moj svekar je bio jako dobar po pitanju toga, ovdašnju tradiciju je prihvatio i poštovao kao i svoju. Kad sam se udala gledali su me kao svoje dijete. Djeca, Mia i Danis, kao mali nisu mogli ni da shvate sve to, tek kad su došli do nekog školskog uzrasta i kad su u školi dobili vjeronauku, bilo je hoće li djeca ići ili neće, djeca su to sa nekim strahom pitala. Ja i suprug smo odlučili da hoće jer tamo ne mogu ništa loše naučiti. I u mojoj porodici ima jako puno miješanih brakova, nismo nikad bili opterećeni po pitanju toga niti su to djeca tako doživljavala. Djeca nisu znala zbog čega ih pitaju za to i po čemu su drugačiji od ostalih. Zašto su djeca iz miješanih brakova drugačija od djece roditelja iste etničke pripadnosti? Ja nikada nisam bila osuđivana od bilo koga jer je moj svekar bio jedan tako divan čovjek, veliki humanista, svi su imali sve najljepše da kažu o njemu. On se zvao Jan. On je čak ispred opštine bio predložen za humanistu grada Konjica. Uz Neretvu u naselju Kolonija postoji drvored breza koje je on zajedno s radnicima komunalnog preduzeća posadio, ali ih je on njegovao i zahvaljujući njemu su i opstale i sada su ogromna stabla. To je Konjic stvarno sve vidio i zbog toga ga je cijenio i poštovao tako da nismo baš zbog njega imali nekih tenzija, dok se to malo oslikalo na djecu. Djeca sada odrastaju u nekom naopakom vremenu pa postoje ta neka zapitkivanja. Moja kćerka mi je u petom razredu osnovne škole rekla da ne želi više da ide na vjeronauku jer ne može da ide njen najbolji drug koji se zove O. D. Ona je sa svojim najboljim drugom završila osnovnu i srednju školu, mature i ekskurzije te su i danas najbolji prijatelji. Meni je drago što je to tako i djeci govorim da trebamo biti građani svijeta, a ne građani etničkih pripadnosti. To je više istaknuto u malim sredinama jer kad je otišla u Sarajevo toga više nije bilo. U drugom razredu srednje škole aplicirala je da se upiše na Koledž ujedinjenog svijeta u Mostaru gdje nije prošla prijemni, pa je onda išla u njihovu ljetnu školu gdje je bilo djece iz cijele Bosne i Hercegovine i mnogih evropskih država. Ona je odatle kući dolazila ushićena, njena dječija radost i sreća jer ima drugaricu u

Međugorju, drugara iz Brčkog, iz Zvornika. Sada, kao zrelija osoba, ona zna da su joj Zorica, Kanita ili Fata samo prijateljice ili joj nisu prijateljice.

Otkad sam se udala bila sam zaposlena na neki način, nisam nikad bila domaćica. Prvo sam radila u jednoj privatnoj turističkoj agenciji, nakon toga dugo sam radila u mikrokreditnom sektoru kao kreditni službenik, radila sam u jednoj privatnoj firmi gdje sam se bavila finansijama, a sada radim kao referent obračuna plaća kod nas u „Igmanu“ u vojnoj industriji. Znači, radila sam u firmama na poslovima u kojima se sve vrtilo oko ekonomije iako je moj životni san bio da završim arhitekturu, ali nisam imala uslove tada iako sam bila stvarno dobar đak i moji profesori i danas kad me sretnu kažu mi da završim nešto do godišnjice mature, „nemoj sa srednjom školom, grehota je“. Tako da sam se odlučila na taj korak i evo sad završavam fakultet. Dolaze djeca s diplomama i postaju šefovi dok ti tegliš i radiš što se njima tako lijepo pripisuje i oni tebi šefuju, a ti tegliš. Da mi se ne bi to desilo, upisala sam na privatnom Univerzitetu iz Beograda Ekonomski fakultet koji ima ispostavu u Mostaru gdje su se održavala predavanja. Jeste da je trajalo tri godine, ali maraton se mora pretrčati, 42 kilometra i to je to. Nostrifikacija se sasvim regularno može odraditi u Sarajevu na Univerzitetu gdje mi priznaju stručnu spremu. Onda, davne 2005. godine, počela sam na sebi primjećivati neke promjene, počeli su da mi otiču prsti, očni kapci, vidjela sam da mi se fizionomija promijenila, nisam ništa osjećala, ali vidjela sam da se nešto dešava. Otišla sam kod svoje doktorice ginekologa i ona mi je rekla da je ginekološki sve *okej*, ali je predložila da uradim hormone hipofize koji su bili *haos*. Nakon toga počinje borba za zdravlje s bebom od godinu dana i sa djetetom od 6 godina. Prvo je trebalo pola godine da mi uspostave dijagnozu, imala sam tumor na hipofizi, neku izraslinu koja je bila 10 puta veća od hipofize i bila je hormonski aktivna, aktivirala je hormon rasta i pošto više ne možeš u visinu, počele su kosti tj. to tkivo da se širi. Potom obilaženje svih tih laboratorija po cijeloj BiH što je bilo zamorno, nalazi, snimanja magnetna, čekanja na red. Našla sam doktora koji to radi na neurohirurgiji u Sarajevu i rekao je da se to može uraditi i da nije nikakav problem. Sjećam se, krajem februara 2006. godine, primili su me u bolnicu, a za 1. mart je zakazana operacija koja je dobro prošla i odlično sam se osjećala. Nakon dva mjeseca na kontrolu, kad tamo stanje isto. Tad sam saznala da je samo izvadjen dio za patologiju pa sam se pitala šta sad? Dobila sam preporuku da idem u Zagreb na kliniku kod jednog poznatog neurohirurga koji samo to radi, ali, nažalost, u tom momentu mi nismo imali novce za liječenje u inostranstvu. U međuvremenu sam tražila neku alternativu, terapiju, i u Tuzli sam upoznala ljude koji od toga boluju i kojima je odobreno da uzimaju taj neki lijek probno na račun kantona, ali ako im pomogne onda sami nastavljaju liječenje koje košta oko 40.000 maraka godišnje.

Jednu godinu prodaš stan za liječenje, a šta dalje?

Liječiš posljedice, a uzrok ostaje. Samo četiri osobe od milion ljudi obole od te bolesti. Vidjela sam da su doktori zbunjeni jer niko nije ni sumnjao na to. Druga operacija se ipak odvila u Zagrebu, jer smo odlučili da je zdravlje ipak najbitnije, a da ćemo se za novce nekako snaći. U bolnici u Zagrebu svi su bili veoma korektni prema meni, nisam doživjela nikad tako dobar tretman kao što sam tamo. Spletom okolnosti, upoznala sam ženu koja radi na toj klinici i koja mi je izašla u susret i pomogla da u toj klinici dobijem pro bono liječenje jer su imali mogućnosti za to. Platila sam dio cijene koji je iznosio 10.000 maraka, tj. samo ono što su radili u sali jer nije bilo nikakvih dodatnih troškova poslije operacije. Preko Zavoda za zdravstvo Hercegovačko-neretvanskog kantona nisam uspjela da dobijem bilo šta za to liječenje dok je žena koja je ležala u toj klinici sa mnom, Hrvatica iz Mostara, uredno i na vrijeme dobila uputnicu i odobrenje za liječenje gdje je Zavod za zdravstvo snosio troškove, dok ja kao Bošnjakinja iz Konjica to nisam mogla da dobijem, jer sam, kao imala Sarajevo gdje su to doktori mogli operisati bez problema. U Zagrebu na klinici je sve bilo na tako profesionalnom nivou da me je čak kuharica iz bolnice obavijestila da spremaju bolničku hranu na bazi svinjskog mesa i da se izjasnim ako to ne konzumiram da bih dobila posebnu hranu bez svinjetine.

Direktor Zavoda zdravstvenog osiguranja našeg kantona je bio taj koji je držao sve konce u rukama što se tiče odobrenja i dozvola za liječenje za koje se moj muž toliko borio i trudio. Njegov potpis je bio ključan za liječenje vani, na teret Zavoda. Moj život, moje zdravlje i sve je ovisilo o njemu, a znalo se da može to da odobri i dozvoli kome god hoće. On je hrvatske nacionalnosti i stranački je došao do pozicije. Od početka je Zdravstveni zavod pripao Hrvatima koji su to nekako preuzeli jer je u Mostaru takva podjela bila. Budući da svi oni imaju dvojna državljanstva, njima je sve to išlo glatko, dok je nama bilo tako kako jeste. Moj muž se toliko trudio na sve načine da dođe do tog direktora, ali bezuspješno, nije htio da čuje sve dok nismo našli nekoga ko može da dođe do njega i da iskoristi veze. Nisam mogla da vjerujem da se to tako rješava uz jednu kafu gdje će on da kaže „ako je zbog tebe, onda hoću“. Dovede te u situaciju da se ti uvijek osjećaš dužnim tom čovjeku. Dva čovjeka na kafi odlučuju o mojoj sudbini, to je strašno i ostavi posljedice na čovjeka.

Konjic je mali grad, ali se po mjesec dana čeka npr. da dobiješ termin za ultrazvuk, što ja jednostavno ne shvatam. Imam osjećaj da su to sve lažne liste čekanja jer svi znamo kako sve funkcioniše, koliko se šta koristi i koliko puno više vremena može da se predvidi za sve to od onoga što je u bilo kojem datom momentu predviđeno. Ljudi čekaju da rade magnetnu rezonancu po tri mjeseca, bolesni ljudi koji nemaju vremena da čekaju pa moraju sve da rade privatno i plaćaju ogromne svote novca koje jednostavno nemaju, ali moraju da se snađu kako znaju.

Preko poznanika, prijatelja u Mostaru koji su imali veze, morali smo da molimo da iskoriste svoj kredibilitet i svoje poznanstvo da bismo ostvarili ono što nam treba i to je bilo tako jadno i tužno. Odobrene su mi sve pretrage i odrađene su na vrijeme gdje se pokazalo da je taj tumor uklonjen i morala sam samo godišnje da radim taj neki nalaz i sve dok je on uredan ništa dodatno nije bilo potrebno i evo 12-13 godina nakon toga sam, hvala Bogu, dobro.

Nakon trudničkog bolovanja sam dobila otkaz u mikrokreditnoj organizaciji u kojoj sam tada bila uposlena, jer su oni smatrali da ja ne mogu tu sama ili da mi treba još neko, ja sam vidjela da su nekome obećali to radno mjesto pa su samo očekivali da ja kažem da ću otići umjesto da mi oni daju otkaz. Ipak sam se povukla jer nisam željela dozvoliti još da me neko gazi i ponižava. Živjeli smo od jedne plate u malom stanu, situacija nije bila sjajna, ali nekako to čovjeka još više ojača. Nisam nikad bila osoba koja se pusti i kuka. Nakon svega toga je i muž dobio trombozu u jednoj pa u drugoj nozi, iskreno brinula sam se šta će se desiti sa mnom i dvoje djece ako mu nešto bude, bio je to jako buran period. Djeca srećom nisu imala nikakvih problema, sve im je išlo glatko i istrajali su da se ostvare u životu. Kćerka je željela da riješi fakultet u roku, bila je veoma uporna i ove godine bi trebala završiti taj prvi ciklus. Za nastavak školovanja imala je u planu da aplicira za stipendiju slovačke vlade da studira u Brnu ili Bratislavi, međutim ova situacija sa pandemijom je poremetila sve tako da za sada ništa od toga. Zatim, u Udruženju „Nera“ sam od samog osnivanja, istina je da nas ima različitih etničkih pripadnosti što uopšte nikad nije bilo problem.

Unutar Udruženja, atmosfera je od početka bazirana na nekoj fer i korektnoj, drugarskoj osnovi, ne mislim na ono „žena je ženi vuk“ nego „žena je ženi prijatelj“. Uvijek smo jedna drugoj bile velika podrška, ako jedna malo padne ili doživi nešto loše, mi smo tu da je dignemo i pomognemo. Skupljali smo pomoć za ljude pogođene poplavama 2014. godine, najviše za Maglaj. Onda smo imali radionice za dekupaž gdje smo učile kako to da radimo i bilo je veoma zabavno. Dina je to najviše radila i od toga napravila jako pozitivnu priču gdje ona radi nešto što voli i pritom ima neku materijalnu korist od toga. Sada i ona drži radionice i druge žene podučava kako da rade dekupaž što je jako lijepo jer evo meni moje znanje ništa ne znači ako ga ne prenesem na druge. Jednostavno se dobro osjećam da sam bilo čime bilo kada nekome uljepšala pa makar jedan sat u danu. Mislim da neke sitnice su zapravo nešto što život čini. Mislim da je „Nera“ zapravo ovakva kakva jeste baš zbog Dine, da je Dina drugačija mislim da situacija ne bi bila ovako lijepa kao sada. Uvijek joj je u životu bilo bitnije da je drugima dobro, a ona će svoju nafaku dobiti kad tad i ljudi to osjete. Gdje god ona dođe plijeni pažnju, ali ne glupostima nego svojim radom,

angažovanjem i pozitivnom energijom. Ja sam tu za „Neru“ 100%, šta god treba od papirologije, dokumenata i ugovora ja ću sve to da rješavam vrlo rado. Pored Dine, Suvada je još jedna divna žena u Udruženju koja se lavovski bori za svoju djecu i vodi svoje domaćinstvo jako lijepo. Nažalost, kroz njenu priču se može shvatiti da je ona uvijek bila tu samo kada je nekom nešto trebalo, a nije bila cijenjena. Ona je žena borac i heroj. Sve što sam u životu prošla od dvadesete do četrdesete neko možda ne bi prošao za tri života. Ja nisam neko i nešto, ja sam jedna obična žena sa neobičnom životnom pričom, ali sam se uvijek borila i kao i svaka od nas, sve imamo tu neku borbu u životu i imamo priču koja nas čini posebnima.

Neke 2005. godine smo otkrili da je moj brat ovisnik o heroinu. Na njemu nismo ništa primijetili jer nije toliko daleko otišao s tim pa smo odreažovali na vrijeme. Nekako je zbog svojih nekih strahova i života generalno pobjegao od svega na tu pogrešnu stranu, jednostavno je bježao od stvarnosti, za razliku od mene koja sam se borila i suočavala s problemima. Tada je počela ta borba za njegovo izliječenje, ali da on sam to nije htio džaba bi bio sav naš trud jer mu ne bi mogli pomoći. Njemu je samo falio taj momenat gdje će priznati da ima problem. Saznali smo za komunu „Majčino selo“ u Međugorju koja je bila pri Katoličkoj crkvi. Preko konjičkog fratra koji je bio tu u službi uspjeli smo da dođemo do te komune i da smjestimo brata na liječenje. Njegovo ime je fra Petar i iz Tomislavgrada je rodom. Bio je u komuni na rehabilitaciji gdje nije bilo liječenja medikamentima, sve je bilo na duhovnoj osnovi i terapiji radom. Bio je dole pola godine gdje je radio na poljoprivrednim imanjima. Rekli su mu da ne mora, ali da bi bilo dobro za njega da se bavi bilo kakvom vrstom fizičke aktivnosti. Hvala Bogu, vratio se nakon 6 mjeseci, oženjen je, ima dvoje djece, uspio je da pobijedi to uz njihovu pomoć. Pošto su u komuni imali radionice gdje su svi koji su bili spremni dijelili svoju priču s drugima, on je došao na ideju da dovede te momke iz komune u Konjic da ispričaju svoje priče i da na taj način prenese poruku omladini o opasnosti droge. Nažalost, nije imao podršku lokalne vlasti, a ni ljudi, jednostavno nisu bili zainteresovani za to. On sada, hvala Bogu, živi i radi u Konjicu i nema problema niti osuda od društva. Imao je sreću pa je imao veliku podršku od porodice, a ni njegovo zdravo i pozitivno društvo u kojem se kretao mu nije okrenulo leđa.

Korona nam se tiho uvukla u živote, nažalost. To je taj jedini klaster koji je bio u Konjicu iz „lgmana“. Čovjek je došao na proslavu i zarazio ostale goste. Ja nisam bila na proslavi, ali sam na radnom mjestu bila u kontaktu s ljudima koji su bili prisutni na proslavi i tu sam „pokupila“ virus. Naravno, naš zdravstveni sistem je još jednom zakazao, bila sam u izolaciji, inficirana, ja i cijela moja porodica i prošli smo cijeli proces dok nisamo dobili nalaze da smo svi negativni. Nakon što smo dobili nalaze, Dina je bila prva koja nas je posjetila. Ukupno smo bili 45 dana u izolaciji. Preživjela sam veliki strah i napad panike jer nije jednostavno prolaziti kroz sve to. Napad panike je bio jako strašan gdje nisam uspjela da se smirim ni uz sedative. Koleginica iz srednje škole je bila dežurna taj dan i uradila mi je EKG i snimak pluća samo da me uvjeri da mi nije ništa i da sam zdrava. Da su bar na vrijeme uradili sve te pretrage, ja ne bih prolazila kroz sve te strahove jer bih znala da sam dobro. Ali biti u četiri zida u tih 45 dana nije bilo nimalo jednostavno. Od osobe koja nikada nije uzela tabletu za smirenje sam postala osoba koja je na terapiji za smirenje i anksioznost.

Nisam imala neke diskriminacije od društva zbog korone, vratila sam se i na posao tamo gdje je sve to i počelo. Kome god sam se za nešto obratila svi su bili tu. 45 dana su mi nosili smeće, donosili ogrjev i ostavljali ručak i sve što nam je trebalo, ispred vrata. Mogu reći da mi je i to iskustvo donijelo nešto pozitivno, učvrstilo moju vjeru u ljude. Zdravstveni sistem na stranu, znamo kako to funkcionise, ali svi ljudi koji su bili tu za mene cijeli život nisu zakazali, ko je bio prijatelj taj je ostao i u tom kriznom periodu.

Ilvana Bakoš (Konjic)

Ženska borba!

- „Žena je snaga, žena je moć. Žena nije za jednu noć.“ / Živana Sabljic
„Spreme da prihvatimo“ / Enisa Raković
„Ne sramim se svog aktivizma.“ / Danka Zelić
„Kuća na moru“ / Paša Suljić
„Veseljak“ / Zora Kuljanin
„Nemirna ja“ / Valentina Gagić
„Djetelina nade“ / Refika Ališković
„Ples mira“ / Tomislavka Dodig Pavić
„Uspjela sam i drago mi je“ / Nusreta Sivac
„Sad nas poštuju“ / Aldina Suljić
„Uspjela sam sama“ / Selma Osmanović
„Mojih 5 minuta“ / Nevzeta Hasanović
„Moja priča jeste tužna, ali sam na svoju priču ponosna“ / Suvada Poturović
„Moj život - tuđi potpis“ / Ilvana Bakoš
„Kuća mljeka“ / Mirjana Raguza

KONJIC – Grad čija se istina još uvijek nije ni počela otkrivati, a kad će se taj proces završiti i kada će se suočiti s prošlošću, to se još uvijek ne zna. Priče žena iz grada i skrivene istine postaju dijelom historije, ali one pozitivne historije. Pozitivne, jer one pričaju o svojim borbama koje su uslijedile poslije rata i upravo ove borbe mogu dati svjetliji pogled na prošlost jer one su svaku svoju suzu i bol pretvorile u osmijeh i ravnopravni pristup svakoj osobi. Njihove borbe mogu i trebaju biti važna lekcija za buduće generacije jer i one su preživjele rat u BiH, ali ne mrze nego se bore za mir.

Heroina 15:
„Kuća mlijeka“

Mirjana Raguza (Konjic)

Ja sam rođena u Mostaru 1959. godine. Dolje sam završila osnovnu školu i onda smo se preselili u Konjic 1974. Tad sam krenula u srednju ekonomsku školu i tu sam se zaposlila i udala. U ratu sam onda otišla u Makarsku i bila dvije godine. Poslije rata vratila sam se u Mostar i tu bila šest godina. Pošto mi je muž ovdje ostao u Konjicu, ja sam se vratila. Uvijek sam čeznula za Mostarom, ali muž je bio u Konjicu. To je bilo negdje oko 2000. godine. Nisam imala posla. Pisala sam i javila se za kredit. Povratni kredit. Sve sam vraćala.

Bilo je to preko Vakufske banke i općine. Za dvije krave i onda smo prodavali mlijeko. To je bilo dok sam živjela u gradu, a išla sam pješke gore u jedno selo Turija do krava. Išla sam svako jutro. Kasnije smo dobili tu jednu ljetnu kao kuhinju.

Prodavala sam mlijeko u otkupnu stanicu i time sam vraćala kredit. Nismo bili zaposleni. Imali smo punu kuću mlijeka.

Prije rata, ja sam radila u službi knjigovodstva jer sam završila ekonomsku školu. Ta služba je po ratu ugašena. To je na nivou čitave države vođeno knjigovodstvo od svih firmi. Nije se moglo nešto mimo zakona. Sad banke to nešto rade, a nama nisu dali da pređemo u banke. Uglavnom, tu sam radila i poslije rata sam isto to radila u Mostaru šest godina. Poslije se zvalo Zavod za platni promet. Istu je funkciju imalo dok i to nisu ugasili poslije rata. Tako da sam provela 20 godina u svom poslu u struci. Iz knjiga sam učila kako se krave muzu i išla na nekoliko seminara i tečajeva. Ja sam znala samo kako krava izgleda i da daje mlijeko. Bila sam kod bake nekad, ali nisam nikad radila. Dolazila sam po desetak dana u posjet baki, a nisam nikad muzla. Uglavnom naučila sam. Jeste naporno. Sve sam to svojim rukama radila i naučila.

U međuvremenu, predala sam zahtjev za taj kredit i čekala osam mjeseci dok su krave došle. Dobijem isti dan i unuka. I da, imam ja troje djece. Dva sina i kćerku. Kćerka mi je udata, ima i ona dvoje djece. Unuku mi je 17 godina i drugom 13. Jedan sin mi je u Kanadi, također oženjen, ima sina od 13 i kćerku od 7 godina. Najmlađi sin ima 31 godinu i radi dolje u Istri. On bi volio živjeti u Konjicu, ali nema posla. On čezne. Muž je ovdje sa mnom. On je isto tako radio to vrijeme kad sam se tek vratila i kad smo imali te krave bio je tu. Ja sam se vratila radi ljubavi, radi braka i obitelji. Bilo nas je u stanu osmero. Ja, svekrva, muž, moje troje djece i zet. Onda smo dobili i unuka. Niko nije od nas radio. Samo je svekrva imala penziju koja je bila samo za režije.

Muž je tad radio ako bi nekome trebalo cijepati drva ili slično. Nekad smo se morali odlučiti da li uzeti vreću brašna ili vreću mekinja. Tako smo živjeli skoro godinu i po. Bila je gore na selu ta štala koju su nam dali neki ljudi na ugovor da možemo koristiti. Također i tu ljetnu kuhinju. Jedan dan smo preorali baštu koja je tu nekad bila. Bilo je zaraslo, ali smo očistili. Istu večer zove taj vlasnik i pita zašto smo orali. Rekoh: „Zar nije ljepše da je sređeno?“, a on reče da mu je svejedno. Rekoh mužu: „Prodaj onda krave jer nema smisla ako se ne može širiti i napredovati ako nemam tu baštu malo.“ To je bilo udaljeno 20 minuta od stana. Prodali smo to i ja sam onda otišla na more raditi kada je sezona. I to je bilo teško jer nekoliko puta sam mislila da će mi srce otkazati od tuge. Brinula sam se kad ću kući. Ja ni ovdje, evo, ne izlazim toliko. Vezana sam za kuću. Poželim je.

Ovo udruženje mi je dobro jer ja drugačije ne bih znala izaći. Stalno nešto radimo. Sve su ovdje žene lijepe. Radimo neke radionice. Ja sam se nedavno uključila, prije pola godine.

Non stop smo radili nešto. Pomagali drugima. Donacije što su dolazile na nas, davali smo onima koji nemaju, ženama koje su same i bez djece. Baš onima kojim je bilo potrebno. Jedna naša članica šila je i maske. Uglavnom čitavo ovo vrijeme smo bile aktivne. Neko manje, neko više. Dina nam je prava organizatorica i pokretač. Uvijek je aktivna. Non stop smo zvali nekog i organizovali. Svako jedva dočeka da nešto može učiniti i pomoći.

Mi smo tu i da radimo i da se pomažemo.

Meni lično, nije niko pomagao. Išla sam u opštinu. Išla sam direktno kod gradonačelnika da pitam za posao. Molbe nema gdje nisam predavala. Htjela sam da radim. Nije uspijevalo. Jednom

je moj muž tražio da radi u „Standardu“. Išao je kod direktora pa mu je on rekao da mora biti socijalni slučaj da bi bio tamo. Nismo se mi nikad prijavljivali. Tako smo uvijek raduckali i borili se.

Djeca nisu dobijala nikad ništa. Ni posla. Tuga je to. Sve su to veze i neke osobe su uspjele nešto koje su stalno išle i prosile. Ja nisam nikad. Meni je trebao samo posao. Moj sin je otišao prije 13,5 godina u Kanadu. Otišao je 2007., a ja sam jednom išla 2008. godine kad je dobio sina. Dobio je neki povrat poreza pa mi je kupio kartu. Otišla sam bez feninga. Otišla da vidim djecu. Od tada ga nisam vidjela. On ne može doći. Uvijek ga nešto spriječi. Dobro je on, zdrav.

Kćerka je u Mostaru. Ona mi je dolje u obitelji, u zajednici. Kad se udala bili su sa mnom godinu ili dvije. Ja sam dvije krave kupila na kredit, a moj zet je tada bio demobilisani vojnik i pitao je i on da dobije dvije krave od vojske pa da zajedno to sve radimo. Kada su oni otišli, sve sam morala prodati. Kćerka je došla sa mužem u kuću kod svekra i svekrve. Tu su bile njegove dvije sestre i petero braće. I dan danas je tu. Te sestre su se udale i razišli su se. Ostala su tu još dvojica njegove braće.

Danas radim u srednjoj školi. Radim kao čistačica. Čak i za taj posao mi je trebala veza. Kažem da ne možeš ni kanale kopati bez veze. Biro me nikada nije pozvao. Biro to ne čini. U Konjicu ima firmi, ali to sve ide preko poznanstava i stranaka. Rodbina posao dobija, ja ne.

Budem ljuta koji sekund i onda okrenem glavu jer ne vrijedi. Ono što ne možeš promijeniti, ne treba se nervirati oko toga. Ono što možeš sam učiniti, učiniš. U čitavom svijetu je nepravda.

Moj muž je radio tako privatno i odavno ne radi. Radio je u jednoj firmi, ali se razbolio. Štitna žlijezda, aritmija i voda u plućima. Tako da nije mogao više raditi. Pio je tablete. Ali, ne treba se uprazno nervirati i sikirati. Ako razmišljaš uporno o nečemu i brineš se, a ne možeš da promijeniš. Moraš razmišljati samo o nečemu na što ti možeš djelovati i promijeniti.

Muške borbe se više posmatraju, više cijene, i normalno da nije fer da se moja borba ne vidi. Ja sam to osjetila i na sebi, baš kad smo imali te krave. Moj sin i moj zet, kad smo kupili sijeno, kopali su rupu za stog i trebali su zadjenuti taj stog u zemlju. Vidim ja da je on bio nakoso i govorila sam im to, ali nisu obraćali pažnju. Tad sam ja odmah osjetila da je to zato što sam ja žensko. Da je to moj muž rekao, to bi bilo drugačije. Nakon pola sata on dolazi i kaže im da to tako ne može i da ga treba ispraviti. Odmah su ga poslušali. Osjetila sam to u svojoj obitelji, a i svugdje da se manje uvažava riječ i djelo žene. Mada smo i vrijednije i hrabrije.

Naravno, u Udruženju „Nera“ osjećam povjerenje. Mi članice se uvažavamo, pomažemo i cijenimo. Nekako su te ženice sve fine i vrijedne.

Na primjer, Dina, organizator, toliko čini. Da nije nje ne bi ni nas bilo. Ne bi bilo okupljanja ni radionica. Ne bi bilo druženja i da i mi nekom možemo pomoći. Kad god nešto traže jedva dočekamo da možemo pomoći i družiti se.

Samo da dodam. Danas je osam godina otkako sam se zaposlila u srednjoj školi kao čistačica. Dok nisam dobila taj posao, ja sam sanjala. Maštala sam o državnom poslu jer sam 20 godina radila u državnoj firmi. Nekoliko godina sam radila u *privatluku* gdje nisam imala svoje vrijeme. Nisam mogla da trpim ili da me neko ucjenjuje i ugnjetava. Sanjala sam da mi je samo vikend. Tako da sam dobila taj posao i imam vikend i praznike. Zadovoljna sam. Imam mir i svoj posao. Znam šta mi je raditi. S djecom u školi je divno. Fini su ako si i ti prema njima. Na primjer, ako šaraju po zidu ja kažem: “Znate li vi kako je to teško brisati. Lako je napisati. Mi smo imali spomenare.” Oni se potom samo povuku postideno. Nisam ja nešto galamila na njih. Dam savjet kad god mogu, kao svojoj djeci.

Mirjana Raguza (Konjic)

Ženska borba!

- „Žena je snaga, žena je moć. Žena nije za jednu noć.“ / Živana Sabljic
„Spreme da prihvatimo“ / Enisa Raković
„Ne sramim se svog aktivizma.“ / Danka Zelić
„Kuća na moru“ / Paša Suljić
„Veseljak“ / Zora Kuljanin
„Nemirna ja“ / Valentina Gagić
„Djetelina nade“ / Refika Ališković
„Ples mira“ / Tomislavka Dodig Pavić
„Uspjela sam i drago mi je“ / Nusreta Sivac
„Sad nas poštuju“ / Aldina Suljić
„Uspjela sam sama“ / Selma Osmanović
„Mojih 5 minuta“ / Nevzeta Hasanović
„Moja priča jeste tužna, ali sam na svoju priču ponosna“ / Suvada Poturović
„Moj život - tuđi potpis“ / Ilvana Bakoš
„Kuća mljeka“ / Mirjana Raguza

5. NJENA BORBA VRIJEDI!

Rezultati intervjua prezentirani u ovom radu dio su projekta „Žene i izgradnja mira“ kojeg provodi Fondacija CURE zahvaljujući podršci World Day od Prayer. Postupak pripreme materijala za obradu sastojao se od prepisivanja intervjua bez parafriziranja i s minimalnim uređivanjem jezika, te podjele izjava na sljedeće tematske jedinice:

1. podrška porodice i partnera;
2. pomoć od državnih i lokalnih institucija;
3. borba ispitanica za ženska prava;
4. rodna i etnička diskriminacija;
5. prepoznatljivost ženske borbe u društvu;
6. važnost udruživanja žena;
7. uloga ženskih udruženja i žena u procesima izgradnje mira.

5.1. Analiza intervjua kroz tematske jedinice

Za sve ispitanice u istraživanju, kao i za većinu građana/ki Bosne i Hercegovine, događaji koji su se desili tokom oružanog sukoba ostavili su posljedice na sadašnji život. Iz intervjua se vidi jasna korelacija između onoga šta se desilo i onoga kako danas žive. Postoji izraženo posvećivanje pažnje prošlosti, istinski postoji, ali ono što većina ispitanica naglašava jeste ono što se desilo nakon rata i kako je upravo taj period njihove borbe ostao u potpunosti neprepoznat kako od društva, tako i od državnih struktura.

Izgradnja mira i uloga ispitanica u ovim procesima ogleda se kroz zajedničke aktivnosti okupljenih žena u nekom udruženju. Veći broj ispitanica navodi da unutar tih udruženja nije važna etnička pripadnost niti je važna vjera i religija žena. Kao najvažniju stavku u vezi udruženja često se spominje koncept zajedničkog druženja. Zajedničko druženja za žene predstavlja izlaz iz svakodnevnih kolotečine gdje mogu iskazati svoje emocije i brige bez straha da će biti osuđene. Taj strah od osuđivanja kod svih žena rodio se na osnovu rodne diskriminacija koje trpe od društva u svojim lokalnim zajednicama.

Tematska jedinica 1: Podrška porodice i partnera

Ova tematska jedinica je svijetla tačka u ovom istraživanju. Većina ispitanica navodi da su imale podršku porodice i partnera. Svakako postoji i slučaj u kojem ispitanica navodi da je sve postigla sama i da nije imala podršku tokom svoje borbe.

Tematska jedinica 2: Pomoć od države i lokalnih institucija

Na osnovu obavljenih intervjua, ubjedljivo i jednoglasno su sve ispitanice navele da nisu imale adekvatnu podršku od države i lokalnih institucija. Navode da, i kada su dobile pomoć, to nije bila pomoć koju su logičkim slijedom trebale dobiti već se ta pomoć dobila na osnovu njihovih napora i ulaganja energije. Tokom svojih borbi ispitanice su, bez obzira iz koje lokalne zajednice dolaze, u većini slučajeva dobijale pomoć od međunarodne zajednice i ženskih nevladinih organizacija. Čak su upravo ove ispitanice bile pokretačice udruženja kako bi pomogle sebi i drugim ženama sa sličnim sudbinama i borbama.

Tematska jedinica 3: Borba za ženska prava

Borba za ženska prava zasigurno je borba koja se vodila i koja će se u budućnosti morati voditi na prostorima Bosne i Hercegovine. U svakoj od lokalnih zajednica gdje je provedeno istraživanje, borba za ženska prava je potrebna i ispitanice tu borbu vode. Aktivizam i aktivistički poduhvati kojim se bave u svojim lokalnim zajednicama, iako ih ponekad nisu svjesne, u znatnoj mjeri doprinose adekvatnijem i boljem položaju žena u društvu. Također, ono po čemu su specifična ženska udruženja u mapiranim lokalnim zajednicama jesu humanitarne pomoći. U svakoj lokalnoj zajednici ispitanice su sa svojim kolegicama organizovale različite aktivnosti u svrhu pomaganja ugroženim stanovnicima ili u svrhu poboljšanja kvalitete života unutar njihovih zajednica.

Tematska jedinica 4: Prepoznatljivost ženske borbe u društvu

Ženska borba niti u jednoj lokalnoj zajednici nije adekvatno prepoznata. U ovom slučaju ne možemo generalizirati rezultate, ali možemo istaći hrabrost ovih 15 žena koje su progovorile o svemu što su prošle i što prolaze i danas. Prema njihovom mišljenju, društvo u lokalnim zajednicama ne cijeni dovoljno njihov trud i rad. Ono što su posebno istakle jeste da se u društvu (u nekim slučajevima i u porodici) ne uvažava njihovo mišljenje i to samo zato što su žene.

Tematska jedinica 5: Rodna i etnička diskriminacija

Rodna diskriminacija, odnosno diskriminacija prema ženama, jeste svako razlikovanje, isključivanje ili uskraćivanje koje se čini na osnovu spola, a sa posljedicom ili ciljem ugrožavanja ili onemogućavanja sticanja ili ostvarivanja, a po osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena, ljudskih prava i osnovnih sloboda u političkoj ekonomskoj, društvenoj, kulturnoj, građanskoj ili drugoj sferi.²² Etnička diskriminacija podrazumijeva diskriminaciju po osnovu nacionalnog i etničkog porijekla neke osobe.

Što se tiče ove tematske jedinice, u svojim izlaganjima žene nisu navodile direktne primjere rodne diskriminacije, ali su je indirektno osjećale tokom svoje borbe. U većini slučajeva ova vrsta diskriminacije osjećala se po osnovu nemogućnosti zapošljavanja, dobijanja uloge unutar političke, ekonomske, društvene i građanske sfere lokalne zajednice. Etnička diskriminacija u ovom istraživanju, prema iskazima žena, u dosta slučajeva biva pobijedena. Kada kažemo pobijedena, mislimo na činjenicu da je većina ispitanica navodila da etnička pripadnost za njih lično nije najvažnija i da unutar svojih udruženja one ne diskriminiraju članice po tom osnovu.

Neke od ispitanica itekako su osjetile etničku diskriminaciju kao pojedinke u određenim situacijama. Možda najistaknutiji primjer jeste priča Ilvane Bakoš iz Konjica koja je, iako teško oboljela, doživjela etničku diskriminaciju od Zavoda za zdravstvo u Mostaru. Ovakav obrazac etničke diskriminacije prošao je nekažnjeno dok u isto vrijeme daje jasno do znanja da je zapošljavanje u Bosni i Hercegovini često uvjetovano etničkom pripadnošću kao i pripadnošću vladajućoj partiji u određenom području.

Regija Birač se u određenoj mjeri, na osnovu iskazanih stavova ispitanica, ističe u okvirima etničke diskriminacije. Obzirom na njenu cjelokupnu prošlost i onemogućen proces suočavanja s prošlošću, pojava etničke diskriminacije je bila očekivana. Ipak, u ovoj regiji itekako postoji i pozitivna strana u ovom segmentu, a ogleda se u ulaganju napora ispitanica da ovu problematiku isprave. Ispitanice jasno navode da njihove borbe traju i dalje i da su i u budućnosti spremne sjediti i družiti se sa svim ženama koje to žele, a da ih u tome etnička pripadnost neće sprječavati.

²² Konvencija UN-a o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama, član 1 - CEDAW

Tematska jedinica 6: Važnost udruživanja žena

Jednoglasno je iskazana pozitivna slika o udruživanju žena. Sve ispitanice jasno su dale do znanja koliko im je važno da budu dio udruženja. Svaka od ispitanica navodi da im je to skoro pa jedina prilika da budu ono što jesu i da su druženja jedini izlaz iz svakodnevnice. U svojim navodima ispitanice ističu da osjećaju solidarnost i povjerenje prema drugim ženama članicama udruženja što ih dodatno motivira da nastave raditi na provođenju zajedničkih aktivnosti. Ispitanice sa područja Srebrenika, iz mjesne zajednice Tinja, navode kako je i lokalna zajednica prepoznala njihove kapacitete i kako su ih počeli više cijeniti i prepoznavati otkako su članice udruženja i istrajne su u svojim namjerama i ciljevima.

Tematska jedinica 7: Uloga ženskih udruženja i žena u procesima izgradnje mira

Tematske jedinice 6. i 7. koreliraju s tematskom jedinicom 5. prema kojoj žene, kroz svoja udruživanja, aktivno prkosne etničkoj separaciji društva u BiH i na taj način aktivno učestvuju u procesima izgradnje mira.

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Rezultati istraživanja mogu se tumačiti iz različitih uglova u zavisnosti od lokalne zajednice i same životne priče svake ispitanice. Zajednička karakteristika svih ispitanica jeste da su sve motivirane, da imaju svoje stavove, ciljeve i mišljenje koje su spremne iskazati. Kroz cjelokupan proces istaknuto je nekoliko snažnih poruka koje jasno daju do znanja da su životi ispitanica danas pod utiscima prošlosti koja je zadesila Bosnu i Hercegovinu. Iz procesa istraživanja i razgovora s ispitanicama, te čitanja njihovih priča, vidljivo je da najjače nepovjerenje osjećaju prema državnim i lokalnim institucijama od kojih su zasigurno očekivale više poslije rata. Nisu mogle ni pomisliti da će poslije ratnog perioda biti prepuštane same sebi, da će one same ili sa svojim porodicama primiti još jedan „nož u leđa“ od države. U svojim navodima ispitanice su isticale koliko je važno graditi mir i bolju budućnost za svoju djecu, dok u jednoj priči ispitanica sa područja Bratunca navodi da u tom dijelu Bosne i Hercegovine do potpunog mira neće doći sve dok tu žive dvije etničke grupe, dvije vjere jer je nepovjerenje između ovih grupa veoma izraženo.

Ono što je posebno važno istaći jeste njihova percepcija ženske snage i borbe. Svaka ispitanica stavila je naglasak na to da su žene jedinstvene, da su žene pokretačice promjena kojih nekad nisu ni svjesne. Jasno su iskazale svoj stav da njihova borba nije dovoljno priznata niti cijenjena. Interesantan je odgovor na pitanje „Ono što su žene preživjele, da li se jednako vrednuje u odnosu na ono što su preživjeli muškarci?“, gdje je jednoglasno odgovoreno „Ne“. Ispitanice u ovom istraživanju smatraju da ono što su one preživjele tokom i poslije rata jednostavno nema istu društvenu vrijednost u odnosu na ono što su muškarci preživjeli. Većina njih tvrdi da su njihove borbe bile znatno teže od muških borbi, ali da patrijarhalni ključ i način življenja u Bosni i Hercegovini ne dozvoljava da njihova borba bude dovoljno priznata i cijenjena.

Što se tiče istraživačkog pitanja „Da li žene imaju jednaka prava da se suoče sa svojom preživljenom prošlošću?“, odgovor ispitanica je također „Ne“. Ispitanice navode da mnogo toga ostavljaju iza sebe jer jednostavno nisu dobile priliku da se suoče s tim. Državne institucije niti pravosudni sistem nije omogućio da neke od ispitanica budu u prilici da psihološki zdravo prihvate prošlost i prihvate izgubljeno.

Na temelju ovog istraživanja jasno se pokazalo da su ispitanice (ali i druge žene iz njihovog okruženja) aktivno radile na izgradnji mira u posljednjih 25 godina, ali da njihov trud i rad nije prepoznat u društvu. Niti jedna od intervjuisanih žena nije imala potrebu da radi promociju svog aktivizma nego su svoje samozadovoljstvo pronalazile u malim koracima koje su činile za dobrobit svoje države i društva. Priče ovih žena pokazuju da je moguće prevazići mržnju, pokazuju snagu ljudskosti koja, kako one smatraju može pobijediti sve podjele, nametnute strahove i političke agende koje ih razdvajaju.

Ako se dotaknemo i Rezolucije 1325 (Rezolucija „Žene, mir i sigurnost“) onda jasno možemo reći da su neke od ispitanica radile na izgradnji mira i prije nego što je ova Rezolucija došla na razmatranje i usvajanje. Mnoge od ispitanica nisu ni svjesne da je ono što one rade usvojeno u obliku ove Rezolucije u Bosni i Hercegovini i da svojim naporima, iako nisu dovoljno vrednovani niti vidljivi, uveliko poboljšavaju cjelokupno stanje u BiH kada govorimo o miru i suživotu.

Ispitanice u svojim iskazima navode da su upravo žene te koje su najviše trpjele tokom, ali i poslije rata. Žensko tijelo koristilo se kao ratno bojište, preko ženskih leđa rat se pobjeđivao. One su samo zato što su žene u mnogim slučajevima korištene kao teritorija za osvetu, ali ništa od toga ih nije spriječilo da nakon potpisivanje Dejtonskog mirovnog sporazuma hrabro i snažno zakorače naprijed u smjeru ispunjavanja svojih ciljeva, ali i činjenja društvenog dobra.

Općenito gledajući, položaj žena u Bosni i Hercegovini još uvijek nije ravnopravan. Sve zemlje Balkana su ratificirale i Rezoluciju 1325 i CEDAW, usvojeni su i zakoni koji garantuju ravnopravnost,

međutim, jasno se vidi da se implementacija navedenih dokumenata ne kreće u pozitivnom smjeru. Žene u BiH, ali i ispitanice u istraživanju, nisu dovoljno zastupljene niti u jednom segmentu upravljačke strukture kako u lokalnim zajednicama, tako i u državnim strukturama. Većina ispitanica ističe da je izbor po nacionalnom ključu itekako aktuelan, a da izbor žena na bilo kakvu upravljačku poziciju još uvijek nije dostigao pozitivan nivo.

Etno-nacionalna klima je itekako pristuna unutar Bosne i Hercegovine, ali unutar ženskih udruženja etno-nacionalni identitet skoro pa da nije ni bitan. Žene smatraju da ako su udružene da su tako jače i da samo zajedno mogu poboljšati svoj položaj u lokalnoj zajednici i društvu.

Žene su snaga, Žene su moć, Žene su jedinstvene, Žene su hrabre, Žena je ženi podrška, Žena je ženi vjetar u leđa, Žena ženu može razumjeti, samo su neke od poruka koje su se prožimale u posljednjih nekoliko mjeseci istraživačkog procesa. Hrabrost, snaga i istrajnost ovih žena jeste i zaista treba biti lekcija svim budućim generacijama mladih žena koje dolaze. Svaka ispitanica je navela da se njena borba nastavlja i da se svoje borbe ne stidi i da je spremna i sada i uvijek biti dio ženskog udruženja jer su im upravo ona omogućila potrebnu podršku koju su im društvo i država sistematski uskratili.

Borba za ženska prava se nastavlja. Borba žena ne smije biti zaboravljena. Priče žena herojske su priče koje treba da se čuju, poštuju i cijene.

7. PREPORUKE

Na osnovu istraživanja „Suočavanje s nemirom i izgradnja mira iz perspektive postdejtonske žene“ istraživačica je zajedno sa predstavnicima Fondacije CURE izradila preporuke za nastavak rada na području izgradnje mira i osnaživanja žena.

Prilikom intervjua s ispitanicama prva i najvažnija stvar koju smo primijetile jeste činjenica da mnoge žene ne znaju da govore o sebi. Ispitanice nisu adekvatno prepoznale svoje vrijednosti i kapacitete, te u određenim situacijama nisu ni svjesne važnosti svog aktivizma. Obuhvaćene cjelokupnim mentalitetom društva u Bosni i Hercegovini, ispitanice, zajedno sa svojim kolegicama iz udruženja žena, svoj aktivizam percipiraju kao slobodno vrijeme i druženje. Međutim, iz perspektive aktivizma i vrijednosti aktivističkog pokreta jasno se primijeti da su ispitanice i članice udruženja aktivistkinje koje svojim aktivnostima mijenjaju lokalne zajednice u kojima žive. Preporuka organizacijama koje se bave ženskim pravima i osnaživanjem žena je da prije svega aktivno rade sa ženama na samopercepciji i uočavanju vrijednosti aktivizma. Osnažena žena je neovisna žena, a da bismo išli u smjeru ravnopravnosti i jednakosti prvi korak koji moramo napraviti jeste snažna i neovisna žena.

Pored aktivnijeg osnaživanja žena, preporuka koju smatramo važnom jeste potreba za uvidom u stanje na terenu prije kreiranja bilo kakvih aktivnosti u području izgradnje mira. Izgradnja mira se još uvijek smatra teškom temom u Bosni i Hercegovini, ali jedna od osnovnih grešaka jeste kreiranje procesa bez analize situacije na terenu. Ta analiza prije svega podrazumijeva direktnu komunikaciju s društvom u Bosni i Hercegovini, te odnos države i vladajućih struktura prema društvu. Bh. društvo je općenito jako nepovjerljivo upravo zbog vladajućih struktura, i ako ćemo raditi na temi izgradnje mira, moramo steći povjerenje društva.

Ajna Jusić

Denija Hidić

Jadranka Miličević

8. LITERATURA

Aganović Arijana, Delić Zlatan: „Zabilježene - Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku“, Sarajevski otvoreni centar (SOC), Sarajevo, 2014;

Alex Boraine, Janet Levy and Ronel Scheffer (ur.), *Dealing with the Past. Truth and Reconciliation in South Africa*, 2. izd. Cape Town: IDASA, 1997;

Aryeh Neier u Boraine i dr. (ur.), *Dealing with the Past. Truth and Reconciliation in South Africa*, 2. izdanje., Cape Town: IDASA, 1997;

Boris Burden, *Kaptolski kolodvor. Politički eseji*, Beograd: Centar za savremenu umjetnost, 2002;

Christian Giordano, “Dealing with the Past, Dealing with History,” u Bleeker and Sisson (ur.), *Dealing with the Past*, 2002;

Hunt Swanee: „*This was not our war, Bosnian women reclaiming the peace*“, Durham: Duke University Press, 2004;

Konvencija UN-a o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama, član 1 – CEDAW;

Latal Srećko: „*Sporazum u svom labirintu*“ – *Naslijeđe Mira, BiH 20 godina poslije Dejtonskog mirovnog sporazuma*, Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), Sarajevo, 2015;

Nikolić-Ristanović Vesna: „*Women, violence and war: Wartime victimisation of refugees in the Balkans*“, Budapest: Central European Press., 1999;

Sakan Momčilo: „*Studije mira: polemologija i irinologija*“, Nezavisni univerzitet Banja Luka (NUBL), Banja Luka, 2008;

Vamik Volkan, “Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large - Group Identity,” *Group Analysis* 34/1, 2009;

Internet izvori:

Džekman Vildana: „Žene, aktivistkinje, mir“, Mirovna akademija za mlade žene BiH - Kvinna till Kvinna, Sarajevo, 2015 – dostupno na: <http://zenskamreza.ba/zene-aktivistkinje-mir-nisam-publika-onima-koji-narusavaju-mir/> (pristupljeno: 01.08.2020.)

IDC: Punje victim statistics – www.idc.org.ba. (pristupljeno: 20.07.2020.)

9. POPIS SKRAĆENICA

BiH - Bosna i Hercegovina

bh. - bosanskohercegovačke, bosanskohercegovački, bosanskohercegovačka i sl.

SFRJ - Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

FBiH - Federacija Bosne i Hercegovine

RS - Republika Srpska

BD - Brčko Distrikt

10. O ISTRAŽIVAČICI

Ajna Jusić diplomirala je psihologiju na Univerzitetu u Sarajevu. Pohađala je Akademiju za mlade lidere u civilnom društvu, te je uspješno završila Školu za političke studije Vijeća Evrope.

Trenutno je aktivistkinja i koordinatorica projekta u Fondaciji CURE. Jusić je predsjednica Udruženja „Zaboravljena djeca rata“. Ovo Udruženje jedino je u cijelom svijetu koje se bori za pravnu i društvenu vidljivost djece koja su rođena zbog rata. Kroz svoj rad bori se za žene koje su preživjele silovanje tokom rata i djecu rođenu u ratu, prava LGBT zajednice, manjina, djece s posebnim potrebama. U najvećem fokusu njenog djelovanja jesu upravo ljudska prava. Ona je mlada aktivistkinja koja se bori za ravnopravnost spolova, protiv seksizma i seksualnog nasilja.

U sklopu dodjele Nobelove nagrade za mir održana je Konferencija „Kako se boriti protiv seksualnog nasilja u sukobu?“. Na ovoj konferenciji Ajna je imala čast razgovarati s preživjelim iz Konga, Iraka i Kolumbije. U decembru 2018. godine Ajna je dobila nagradu „Ličnost godine“ u Bosni i Hercegovini. Pored navedenog, bila je glavna govornica u okviru teme „Inkluzija djece rođene zbog rata“ na Konferenciji Stand Speak Rise Up koju je organizirala Maria Teresa, velika vojvotkinja od Luksemburga. Pored navedenih događaja, imala je čast govoriti u New Yorku na događaju u organizaciji UN Women-a „Međunarodni dan brobe protiv nasilja nad ženama i djevojčicama – New York, SAD“ . Odmah nakon govora, učestvovala je na panelu zajedno sa režiserkom Netflix-ove serije Unbelievable (serija koja jako dobro prikazuje problem žena koje su preživjele silovanja) Susannah Grant. Pored njih dvije, na panelu su govorili i Jonathan Torgovnik, nagrađeni fotograf koji je radio zajedno sa preživjelim ženama i djecom rođenom kao posljedica ratnog silovanja u Ruandi, zatim predstavnic organizacije SOAR iz Nigerije Chinyere Eyoh i drugi.

Trenutno je Udruženje „Zaboravljena djeca rata“ jedino udruženje na svijetu koje se bavi društvenom i pravnom vidljivošću djece rođene zbog rata i svojim djelovanjem pokrenulo je ovo pitanje na međunarodnom nivou čime su ispisane prve stranice historije. Zahvaljujući ovom Udruženju, Bosna i Hercegovina je prva država u svijetu koja čini sistematske i društvene korake u društvenom i zakonskom prihvatanju ove kategorije.

Kroz svoj angažman i borbu za prava djece rođene zbog rata, Jusić je postala i autorica prve svjetske izložbe o djeci rođenoj zbog rata i preživjelim ženama iz Bosne i Hercegovine. Izložba nosi naziv „Breaking Free“ i postala je međunarodno prepoznata.

Trenutno, Ajna svojim radom pokušava učiniti Bosnu i Hercegovinu prvom državom u svijetu koja ima zakon o djeci koja su rođena kao posljedica ratnih silovanja i djeci čiji su očevi pripadnici stranih mirovnih i humanitarnih organizacija. Zahvaljujući svojim naporima tokom 2020. godine, Škola za političke studije Vijeća Evrope u BiH nominirala je Jusić za nagradu za ljudska prava „Václav Havel“ koju su 2013. godine ustanovile Parlamentarna skupština Vijeća Evrope, biblioteka Václav Havel i Fondacija Charta 77, a dodjeljuje se u znak sjećanja na Václava Havela.

Ajna je rođena je 1993. godine. Smatra da samo uz solidarnost, empatiju, humanost i dijalog možemo graditi bolje i zdravije društvo za buduće generacije.